

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM,
1908-1910. CYCLUS

A SOCIALISMUS

ÍRTA

FÖLDES BÉLA

AZ 1910-DIK ÉVI ILLETMÉNY MÁSODIK KÖTETE

A SOCIALISMUS

*

ÍRTA

FÖLDES BÉLA

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1910.

ELŐSZÓ.

E könyv célja lehetőleg hű, pontos és teljes előadása a socialistikus eszméknek, melyek mindenesetre az emberi szellem az igazság felé törekvő mozgalmának egyik legérdekesebb mozzanata. A socialistikus mozgalmak története ellenben itt ki van zárva, csak itt-ott reflectálok reá, a hol az eszmék folióját képezi. Az egyes, nagy igazságok mellett nagy tévedéseken alapuló elméletek aprólékos bírálatával sem foglalkozom minden egyes rendszernél, mert ez csak egy kis szakkört érdekelne. „A kritikának — mondja egy kiváló író — kevés hely jut, mert az igazság nem a rendszerben fekszik, hanem annak korához való viszonyában.”” Ellenben arra törekedtem, hogy a socialistikus elntéletek szellemi tartalmát egész híven, ki-merítően, teljességekben adjam, míg a rendes szokás az, azokat néhány sovány tételre redukálni. Ez okból lehetőleg magukat a rendszerek alkotóit szólaltatom meg, mert a legtöbb tévedés hasonló esetben abból származik, hogy ilyen eszmekörök tolmácsolása rendkívül nehéz és ritkán sikerül. Azt is rendkívül fontosnak tartottam, hogy a nagyobb rendszereknél az illető írók egész gondolkozási irányára és világszemléletére

nyújtsak bepillantást, mert igen sok esetben csak az egész ember ismerete nyújt biztos tájékozást felfogásáról, törekvéseiről és céljairól.

A munka alapeszméjének, a socialistikus eszmekör ismertetésének természete kizárta azt, hogy részletes életrajzokat adjak, de itt-ott igenis adok egyes vonásokat, melyek az emberre és tanára nézve jellemzők, a hol úgy vélekedtem, hogy az élet és a gondolat között benső összefüggés van.

Ismétlem, a munka nem akar kimerítő története lenni a socialismusnak, de nem is lehet, hiszen ahhoz kötetek kellenének, pedig a munka már is kinőtt tervezett keretéből. De arra igenis törekszik, abból a gazdag tárházból, melyet a socialismus irodalma nyújt, az eszméknek egy részét tolmácsolni, még pedig a legmegbízhatóbb tolmácsok útján, a mennyiben többnyire megszólaltatom magukat azokat a gondolkozókat, kik a socialismus történeti kialakulásában mélyebb medret ástak.

Célom: ismertetni a socialisták gondolkozását, főleg *forgalomba hozni a socialista irodalom kiapadhatatlan kincseinek egy részét* — a társadalmi fejlődésnek új ösvényeket kijelölő eszméket, melyek az emberi tudás és törekvés örökbecsű hagyatékát fogják képezni, míg a tévedések fölé a történelem a feledés fátyolát fogja borítani.

„Az Isten minden szellemnek szabad választást enged igazság és nyugalom között. Válaszd a mi tetszik, mindkettőt nem kaphatsz. E két pont között mozog az ember ide-oda, mint az inga. A ki kényelmesen akar élni, az választja a legelső vallást vagy bölcsészeti rendszert, melyet útjában talál és azzal

nyer nyugalmat, kényelmet és jólétet. De az igazság elől elzárja az ajtót. De a kiben túlnyomó az igazság, az künn marad, távol a biztos kikötőtől a viharos tengeren. Az igazságot szerető kénytelen a viruló föld kerekességét saját talpán végigjárni, hogy megtalálja azt az embert, a ki neki megmondhatja, mi az igazság.” (Emerson.)

I. KÖNYV.
BEVEZETÉS.
ELSŐ FEJEZET.

A socialismus fogalma és lényege.

Az emberi gondolkozásnak bár tévedésekkel telt, de egyik legfényesebb fejezete a socialismus története. Tévedésekkel telt, mert az utopistikus társadalmi konstrukciók mind elfelejtik, hogy a holnap a tegnapi eredménye; a socialistikus holnap tegnapját pedig nem ismervén senki, lehetetlen exact tudományos alapon ilyen rendszereket felépíteni. Mindamellett bizonyos, hogy a socialismus eszmemozgalma oly nagy, hogy azzal talán csak a kereszténység által okozott mozgalmat lehet összehasonlítani.

A socialistikus rendszerek minden tévessége mellett kétséget nem szenved, hogy a socialismusé a jövő, sőt a múlt is annyiban az övé, a mennyiben az emberiség történetének kell, hogy az erkölcsi elv megvalósítása legyen a feladata.

Már pedig az erkölcsi elv mindig tökéletesebb és tökéletesebb társadalmi berendezésekre fog törekedni. Ezeknek szószólójává tette magát azon tudomány, mely a múlt társadalmak — egy magasabb szempontból tekintve — hibás berendezését vizsgálja és az igazságos, erkölcsi és azért természetes társadalmi rend követelményeit keresi.

A XIX. század uralkodó eszméje életben és tudományban, bölcsészetben és államtudományban, az egyén és az állam közötti viszony helyes megállapítása. Azért szabadság alatt ezen század érti az egyén szabadságát az állammal szemben, azt, hogy az egyénnek mentől tágabb köre legyen egyéniségének megvalósítására gazdasági, szellemi, politikai, erkölcsi téren. A XX. század uralkodó eszméje az egyén viszonyának szabályozása más egyénekhez, a társadalomhoz és a javakhoz. A XIX. század által hirdett szabadság elégtelennek bizonyult, tökéletlennek bizonyult, mert szabályozatlan maradt az egyén viszonya a társadalomhoz és a javak világához. Hiába adjuk meg az egyénnek a formális szabadságot, ha nem adjuk meg neki az eszközöket, melyek nélkül szabadságát nem érvényesítheti, nem élvezheti. A szabadsághoz tartozik tehát egy bizonyos köre a külső világnak, mely fölött az egyén rendelkezik saját egyéniségének kifejlődése érdekében; a szabadsághoz tartozik tehát a tulajdonjogi sphaera. A mely egyén ezen sphaerából ki van zárva, az nem lehet szabad, mert életének fenntartása czóljából másoktól függ, másokhoz függőségi viszonyba jut. Ha pedig sokan vannak, kik a tulajdonjogi sphaerából ki vannak zárva, társadalmi ellentétek keletkeznek. Ezen társadalmi ellentétek szülik a meggyőződést, hogy ez az állapot igazságtalan, a társadalom az igazságosság alapján reformra szorul, melynek czélja a javak viszonyát az emberhez az igazságosság szerint megállapítani.

Ez igazságosságot keresve, eljutottak az egyenlőség eszméjéhez. A jogbölcselet, midőn a társadalom keletkezését és berendezési módját vizsgálta, kiindult a természeti állapotból. Így Hobbes, Wolff és követeik. A természeti állapotban, úgy okoskodtak, meg-

egyezően a theologusok régi tanításával, az emberek mind egyenlők. Ebben mindenekelőtt egy *petitio principis* rejtőzködik. Mert a természeti állapot ellentéte a jogállapotnak, az egyenlőség fogalma pedig már feltételezi a jog fogalmát. A hol a jog fogalma ismeretlen, ott sem egyenlők, sem egyenlőtlenek az emberek, mert hiszen az egyenlőség azt akarja kifejezni, egyenlők jogokban, egyenlők a jog tekintetében. De ha jog nincs, akkor az egyenlőség fogalma még tárgyaltalan. Az egyenlőség tehát csak egy természeti egyenlőséget jelent, vagy egyenlőség egy felsőbb hatalom előtt, egy felsőbb hatalom intézkedése szerint, Isten akarata szerint, kinek mindannyian gyermekei vagyunk, kiknek a földet és a mindenséget adományozta. Látni, hogy az egész okoskodás süppedékes talajon mozog.

De ha nem volt erős tudományos talapzata e tanak, annál erősebb, megingathatlanabb volt az a tény, hogy a társadalomban túrhetetlen egyenlőtlenések vannak, melyeket meg kell szüntetni. Itt kezdődik Rousseau munkája, mely eredményben szüli a népsouverenitás fogalmát. Az állam szerződésen alapul, a nép akarata az állam akarata. Az emberek a jog előtt egyenlők. Azonban csakhamar észrevették, hogy ez a jogi egyenlőség egy fikció, mert a jogi egyenlőségnek reális alapja a javak világában is érvényesülő egyenlőség. Ezt a végrendeletet hagyta a francia forradalom. Az egyenlőség nem volt megvalósítható, még a nyaktilóval sem. Sőt a tőke fellépése, a tőkének és a munkának szembe kerülése még érezhetőbbé tette az egyenlőség hiányát. Itt veszi fel a socializmus világtörténeti feladatát.

„A tisztán politikai mozgalmaknak ideje Franciaországban elmúlt. Egy új készül, nem kevésbé

komoly és hatalmas. Valamint a múlt század végén a nép egy osztálya az állam ellen fellázad, úgy gmost ennek egy osztálya arra gondol, hogy a társadalmat felforgassa és a legközelebbi forradalom csak egy társadalmi lehet.¹

Az európai történelem a XIX. században tényleg azt mutatja, hogy azok a nagy küzdelmek, melyeknek célja a politikai szabadság biztosítása volt, befejeződnek és csakhamar kiderül, hogy az egyén és a társadalom fejlődésének gyökerei mélyebben fekszenek. Nemcsak az államot kell újjászervezni, hanem a társadalmat. A politikai szabadság követelte biztosítéknak megszerzése csak lerántotta a leplet az életigazi képeről és láthatóvá vált, hogy a társadalom újjászervezése nélkül az emberiség fejlődése biztosítva nincs. Így keletkezett szükségkép a kérdés, melyik a társadalom legtökéletesebb alakja. Erre a kérdésre a socialismus kereste legtöbb kitartással a megfelelő feleletet.

A vallás megingatásával és a kritikai szellem uralkodásával a gazdasági élet észszerű törvényeinek kutatása indult meg. Mikor az emberek már nem „a mindennapi kenyeret adj nekünk ma” és az „orczának verejtékével egyed a te kenyeredet” hitében éltek, a gazdasági fátum helyébe lépett egy legyőzhetetlen törekvés a javaknak igazságos felosztása céljából. Az emberek nem érték be az imádsággal, hanem maguk erejéből és tudásából óhajtottak a földön uralkodó rendre befolyást gyakorolni.

A modern socialismus nagyságát és mélységét semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy abban a

¹ Stein: Der Sozialismus u. Kommunismus des heutigen Frankreichs. (II. kiadás. Lipcse, 1848), bevezetés VI. 1.

modern emberiség összes nagy eszméi összefonódnak. A természettudomány, a történelem, a jogtudomány, a társadalmi tudomány, a philosophia eredményeiből fejlődik ki a modern socialismus. Abban épp úgy része van Darwinnak mint Hegelnek és Feuerbachnak, úgy Savignynek mint Gaussnak és Lassallenak, épp úgy Comtenak mint Ricardonak, úgy Rousseauanak mint Marxnak, épp úgy Saint Simonnak mint Carlylenek. A socialismus¹ mint elmélet, első sorban a társadalmi gazdaságtan egy pártütő gyermeke, a socia-

¹ A socialismus és socialista szavak származására nézve Grünberg (Der Ursprung der Worte Sozialismus und Sozialist, Zeitschrift für Sozialwissenschaft IX. évf. 507. 1. című dolgozatában) következő eredményhez jut: A „socialist” szó angol talajon keletkezett. Itt először Owen követői használták. Biztos teremőre nem vezethető vissza. Először található a „poor man's guardian”-ban 1833 augusztus 24-én. (Erre az eredményre jut Simon „Owen” című munkája is, 249. 1.) Franciaországban nem Reybaud (ki azt magának vindikálta), hanem Leroux 1834 közepe körül használta, valószínűleg önállóan alkotta. Azonban bizonyos, hogy általános elterjedését Reybaud „Études sur les réformateurs” című munkája által találta. Leroux igényét Menger tagadja, ki szintén úgy vélekedik, hogy a szó Reybaud útján jutott elterjedésre, ki azonban maga is angol származását elismeri (Neue Staatslehre 22. 1.). Azonban először található a szó egy ismeretlen saint-simonista író, Joncières, cikkében, mely a saint-simonista lapban, a Globe-ban 1832 febr. 13-án megjelent. 1834 közepén használja Leroux, 1835-ben Lamartine. Az bizonyos, hogy sem Ricardo munkáiban, sem Ricardo leveleiben a szó még nem fordul elő. A francia akadémia szótára következőképp magyarázza a socialismust: oly emberek tana, kik a társadalom állapotát változtatni és egészen új alapon reformálni akarják. Littré szerint a socialismus oly rendszer, mely, alárendelven a politikai reformokat, társadalmi reformok tervét nyújtja. A communismus, a mutualismus, a saint-simonismus, a fourierismus socialismusok.

lismus tehát a társadalmi gazdaságtant épp úgy magában foglalja, mint annak ellentétét, a mit egy francia író szokott szellemességgel akkép fejezett ki, hogy a socialismus ugyanazt tanítja, mint a társadalmi gazdaságtan, csak éppen az ellenkezőt.¹ Vizsgálva a társadalmi jelenségeket, a socialismus azoknak természeti rendjét a társadalmi gazdaságtan által hirdetett tanoktól eltérő törvényeken látja alapulni és az igazságosság érdekében e törvényeknek óhajt érvényt szerezni. Rendesen a socialismus a társadalom egyes lényeges intézményeit támadja és azoknak megváltoztatását a socialismus egyes irányai esetleg társadalmi forradalom útján akarják elérni. Azonban ma a socialismus egyes elméletei és törekvései között már oly nagy eltérés van, hogy azokat egyöntetű fogalom alatt összefoglalni alig lehet és mennyire eltérő a socialismus fogalmi meghatározása, arra elég lesz csak néhány definícióról megemlékezni.²

¹ A nemzetgazdaságtan és a socialismus viszonyát igen szépen fejezi ki Stein (Sozialismus und Kommunismus in Frankreich) a következő szavakkal: A nemzetgazdaságtannak éppen csak az a feladata, a tulajdon és a munka között létező viszonyt felismerni, még ott is, a hol legmélyebb életében, törvényeiben veszi; jövődó alakulását ugyan előre mondhatja, de nem határozhatja meg, mert nincsen olyan legmagasabb alapelve, mely másnak nem volna alárendelve. Ilyent azonban a socialismus felállít az ember rendeltetésének szeméjében és ezzel a nemzetgazdaságtan fölé helyezkedik, mint a mely emezt felhasználja és fölötte uralkodik; a nemzetgazdaságtan lényegileg értelmező, a socialismus alakító.

¹ „Babeuf u. Fourier, Robert Owen u. Rodbertus, Cabet u. Lassalle Louis Blanc u. Lassalle haben so verschiedenartige u. entgegengesetzte Ziele verfolgt, dass sie unmöglich unter einen einheitlichen politischen oder wissenschaftlichen Nenner gebracht werden können.“ (*Warschauer*, Geschichte des Socialismus, Lipcse 1892.)

Owen, egyike az elsőknek, kik e kifejezést használták, következőkép határozza meg: A socialismus egy a különböző pártok által különböző országokban oly eltérő módon használt kifejezés, hogy szükséges megállapítani, miszerint a brit socialismus elvben és gyakorlatban lényegesen különbözik a francia, német és amerikai socialismustól. A brit socialismus a boldogság tudománya.¹

Stein Lőrincz a modern társadalmi fejlődést mélyen járó bonczolása után arra az eredményre jut, hogy a modern társadalomban az egyenlőség eszméje keres alkalmazást, mely egyúttal az egyéniség, a személyiség, az egyesnek az államban és társadalomban való érvényesülésének követelménye, minthogy pedig a javak megoszlása ennek legfőbb ellensége, a javak megoszlásának módját kell megfelelően változtatni, ez pedig csak a munka alapján történhetik. A tőke uralmát, vele együtt a magántulajdon hatalmát meg kell törni, hogy egyedül a munka váljék a javak megosztásának zsinórmértékéül. A socialismus alatt ennek folytán azon rendszerek értendők, melyek a javak megoszlását, ezzel a társadalom rendjét és az egyéni fejlődés egyenlőségét csak a munka által engedik meghatározni. A socialismus a javak életében, az államban és társadalomban a munka egyeduralma által megvalósított egyenlőség tudománya.²

Némelyek szerint minden socialistikus rendszerben a következő három közös vonást találhatni: *a)* egy collectivistikus követelményt; *b)* társadalmi optimis-

¹ Simon, Owen (Jena, 1905) 249. I.

² Der Socialismus und Communismus im heutigen Frankreich. (II. kiadás, Lipcse, 1848, 210. és 211. 1.).

must a jövő fejlődésképeség iránt; c) a társadalom primátusát szemben az egyénnel. Leginkább az örök igazságosság nevében való tiltakozás képezhetné a különböző rendszerek közös vonását, de még e tekintetben is találunk eltérést, sőt az úgynevezett tudományos socialismus nem is annyira az igazságosság eszményére, mint a fejlődés törvényére támaszkodik.

Még egy-egy iskola hívei sem egyeznek a socialismus fogalmi meghatározásában. Így *Engels*¹ szerint a socialismus az újkori proletár *mozgalom* tudományos kifejezése; más helyen² ugyanezen író ismét akkép határozza meg a socialismust, mint egyfelől a modern társadalomban a birtokosok és birtoktalanok, bérmunkások és bourgeois között létező osztályellentétek, másfelől a termelésben uralkodó anarchia fel fogásának eredménye. Elméleti alakjában pedig kezdetben a XVIII. század nagy francia forradalma által felállított elveknek mélyebbített, illetőleg következetesebb továbbfejlesztése.

Ellenben az ugyanazon iskolához tartozó *Bebel*³ szerint a socialismus a világos öntudattal és teljes tudással az emberi tevékenység összes köreire alkalmazott tudomány.

Proudhon a nyomor vallásának nevezi a socialismust.⁴

*Dietzel*⁵ különbséget tesz socialismus és communismus között; socialismusnak nevezi az összes elméletet, melyek a társadalmi elvet túlzásig viszik; com-

¹ Von der Utopie zur Wissenschaft, 45. 1.

² Dührings: Umwälzung der Wissenschaft. 1. 1.

³ Die Frau und der Socialismus, 376. 1.

⁴ Contradictions économiques II. k. 305. I.

⁵ Rodbertus (Jena 1888.) 23. 1. s. k

munismusnak nevezi az összes elméleteket, melyek az individualistikus elvet túlzásig viszik.¹ A kettőnek közös nevéül az anticapitalismust ajánlja.

Mill socialistának tartotta magát (autobiographiájában), mert kimondta, hogy a jövőben a társadalom igazságosabb alapon fog nyugodni, mire *Cairnes* — kinek *Kae* is igazat ad — megjegyzi, hogy nem a remény jellemzi a socialismust, hanem hogy e reményt már jelenleg állami hatalommal akarja megvalósítani.²

¹ Más írók szerint is a socialismus csak folyománya az individualismusnak. Így Grünwald: *Englische Socialreformer*. Német kiadás. Leipzig, 97. S. 157: Der Socialismus ist ein Spross des Individualismus, ein Ergebnis des individuellen Kampfes und eine notwendige Vorstufe zur Erreichung des individualistischen Ideals. Der Socialismus ist nur ein vernünftiger, organisierter, verhüllter und vollkommener Individualismus.

² Ide iktatjuk még a socialismus néhány jelentősebb meghatározását:

Webb: Socialismus a demokratikus önkormányzat kiterjesztése a politikai világból a gazdasági világra (*Difficulties of individualism* 15. 1.).

Bax: Socialismus az újkori nagy tiltakozás a valótlan-ságok ellen, melyek ma mint igazságok szerepelnek (*Religion of socialism* IX. 1.).

Blatchford: Socialismus a nemzeti kormányzat egy tudományos rendszere, mely egészen bölcs, igazságos és gyakorlati (*Merrie England* 100 L.).

Hyndmann: Socialismus sem több, sem kevesebb, mint a sociologia tudománya (*Socialism and slavery*, előszó).

Andler: Socialista tanoknak nevezzük azokat, a melyek abban a véleményben vannak, hogy a nyomort egy jogi reformmalmegszüntethetni . . . Socialista rendszereknek nevezzük azokat, melyek szerint először a társadalmi szükségletet kell tekintetbe venni és melyek a termelés szervezetét e szükségletnek megfelelően rendezik (*Le socialisme d'État en Allemagne* 6. 1. s. k.).

Kampffmeyer: A socialistikus kérdés mint hatalmi pro-

A legkiválóbb socialisták a socialismust elméleti tekintetben egy teljes és új világnézetnek, gyakorlati tekintetben egy új társadalmi rend utáni törekvésnek tekintették; a társadalomgazdasági nézetek és berendezések, kétségtelenül igen fontosak, de nem merítik ki a socialismust. A socialismus problémái túlnyomóan bölceletiek. A jelenlegi socialismus gyakorlatával és elméletével mindenkit kényszerít saját világnézetének és életmódjának revisiójára. A socialismus próbaköre lett tudásunknak és lelkiismeretünknek.¹

bléma a gazdasági és politikai hatalmi eszközök tulajdonosainak gazdasági és politikai kisajátítására vonatkozó probléma (Sozialistische Monatshefte 1909, 2. füzet 94. 1.).

Diehl (Über Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus 4. 1.): Socialismus a nemzetgazdaságtan azon iránya, mely kívánatosnak tartja a termelési eszközöknek a magántulajdonból való kivételét, vagy úgy vélekedik, hogy ezen társadalmi rend felé haladunk.

Macdonald: Egy társadalom részeit egy kölcsönösségi viszonyba beillesztem és azokat egy társadalmi egész jólétére dolgoztatni, ez a feladata, ez volna alapelve a socialismusnak (Sozialistische Praxis, Sozialistische Monatshefte 1906 Jan., 23. 1.).

Espinas: A socialismus egy túlhajtott Individualismus; az államnak alárendelése, szükség esetében feláldozása az egyéni élet erkölcsi és egyéb céljainak (La philosophie sociale au XVIII. siècle et la révolution 114. 1.).

Sombart a socialismusról nem tud egyebet, mint hogy az a modern társadalmi mozgalom szellemi lecsapódása (Sozialismus und soziale Bewegung 1. 1.). Métin (Le socialisme sans doctrine 1901) elmondja, hogy Melbourneben egy munkástól azt kérdezte, mit ért socialismus alatt? A felelet ez volt: Uram, tíz shilling naponta (Sir, ten shillings a day).

¹ Mazaryk: Die philosophischen u. soziologischen Grundlagen des Marxismus (Bécs, 1899.) 2 1.

Mindezen majd sokat, majd keveset kifejező meghatározásokkal szemben, socialismusnak azon tant nevezzük, mely *a társadalom gazdasági szervezetének egy tökéletesebb, a közösséget a mainál teljesebben kifejező, az egyéni versenygazdaságot kizáró alakját fejegeti.*¹

Etymologiaiilag is a socialismus ellentétét jelenti az individualismusnak, oly társadalomnak, melyben a gazdasági élet berendezése túlnyomóan az egyének ösztöneire, törekvéseire, versenyére van alapítva. A socialismus lényegét csak a társadalmi szervezet tekintetében követelt átalakítások jellemzik. Azért nem lehet igazat adni Dietzelnek, ki, mint fent láttuk, communismusnak nevezi azokat a rendszereket, melyek az individualistikus elvet túlhajtják; nem lehet igazat adni azoknak, kik az anarchismust individualistikus rendszernek nevezik. Végre is minden socialismus az egyének is akar használni. Ez Steinnak, ez Rodber-

¹ A socialismusról adott meghatározással ellenkezőnek látszik a socialismus körébe számított anarchismus. De az anarchismus is jobban akarja kifejezésre juttatni a társadalmi elvet csak állami kényszer nélkül. Ezt Grave következő szavai is mutatják: *Nous verrons plus loin que certains abstracteurs de quintessence ont voulu prétendre en affirmant que du moment qu'anarchie signifiait complète expansion de l'individualité, que les mots anarchie et communisme hurlaient d'être accolés ensemble. Nous démontrerons à rencontre de cette insinuation que l'individualité ne peut se développer que dans la communauté, que cette dernière ne saurait exister que si la première évolue librement et qu'elles se complotent l'une par l'autre. (La société mourante et l'anarchie. Paris 1893. 36. 1.)* Vagy Krapotkin: *Elle (l'anarchie) cherche le plus complet développement de l'individualité combiné avec le plus haut développement de l'association volontaire (L'anarchie, sa philosophie, son idéal. Paris 1903. 17. 1.)*

tus és Lassalle nézete.¹ Irányadó csak a szervezet módja lehet. A socialismus e szerint ellentétét képezi minden oly rendszernek, mely a társadalmi szervezetet az egyénen építi fel, elhanyagolván a társadalmi összefüggés követelményeit, avagy remélvén, hogy azokat kerülő úton az individualistikus rendszer is tudja kielégíteni. Valamint tehát nem tekinthetjük individualismusnak azokat a rendszereket, melyek társadalmi, socialistikus szervezet mellett elsősorban az egyén jólétére vannak tekintettel, úgy másfelől nem tekinthetjük socialismusnak az olyan rendszert, mely teljesen egyéni szervezet, teljes gazdasági szabadság, szabad verseny mellett, a társadalmi érdekeket akarja kielégíteni. Szóval a szervezet képezi a jellemző különbséget socialismus és Individualismus között, nem pedig az egyéni és társadalmi érdek ellentéte. A socialismus e törekvésében szem előtt tarthatja a fejlődés törvényének természetét avagy egy ugrással túl akar jutni azon árkon, mely a mai társadalmat az általa képzelt eszményi társadalomtól elválasztja. A socia-

¹ Stein (Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich. II. k. 131. 1.) Der Socialismus hat, indem er eine ganze Weltanschauung aus dem Princip der Arbeit entstehen lässt, zum ersten Male die Forderung gestellt, das ganze äussere Leben der Welt in seinem Verhältniss zur höchsten Bestimmung des Individuums zu denken.

Rodbertus (Das Kapitel, 213. s. k. 1.): Nincs szükség az ennek nagyobb kisajátítására, mint azt a jogegyenlőség állapota általában követeli.

Lassalle (System der erworbenen Rechte, I. 263. 1.): Az, mi ellen korunk mélyebb áramlatai irányozva vannak és mivel kínlódnak, nem az egyéni.

E szerint tehát tartalmilag, azaz a cél tekintetében, nincs különbség Individualismus és socialismus között.

lismus különböző rendszerei főleg e tekintetben különböznek egymástól. A társadalmi elv teljes érvényre jutása vezet a *communismus-hoz*, hol teljes közösség van munkában és élvezetben, míg a szűkebb értelemben vett *socialismus* csak nagyobb fokát jelenti a társas összetartásnak, pl. kifejezve a termelési eszközök közösségében.¹ Tekintettel arra, hogy mekkora

¹ Vannak írók, kik az összes, a mai társadalom ellen irányuló rendszereket a socialismus neve alatt összefoglalják, a *communismus* tekintetbe vétele nélkül, mivel ennek nyers megvalósítása amúgy is agyrem, míg mások ellenkezőleg az összes rendszereket communismusnak nevezik azon okból, mivel fel fogásuk szerint az összes socialistikus rendszerek végre communismushoz vezetnének. Ezzel szemben meg azt látjuk, hogy Marx saját rendszerét is communismusnak nevezi. Ez elnevezést Engels a „Kommunistisches Manifest”¹-hez írt előszavában azzal indokolja, hogy meg akarták magukat különböztetni, egyrészt az utópistáktól, másrészt a social reformerektől, kik együtt a socialisták neve alatt szerepeltek és kik a munkásosztályon kívül állottak. „Socialismus bedeutele 1847 eine Bourgeois-Bewegung, Kommunismus eine Arbeiterbewegung.” Rodbertus is rendszerét többször e névvel jelöli. Mario pedig a következő csoportokat különbözteti meg: communistákat, még pedig ó-communistákat, teljes communistákat és új communistákat, associalistákat, még pedig községeket és foglalkozásiakat és végre a saját csoportját, t. i. a panpolistákat, kik az eddig uralkodó monopolrendszer ellen küzdenek, mely élvezetet csak egyes osztályoknak biztosított. Az ó-communistákhoz tartoznak Vairasse és Fichte, a teljes communistákhoz Morus, Campanella, Babeuf, Owen, Cabet, új-communista Blanc, a községi associalistákhoz tartoznak Saint-Simon és Fourier, foglalkozásiakhoz mindazok, kik a termelők között egyenlően akarják a termelvényeket felosztani. Egyébként a socialismus bizonyos irányai collectivismus, foederalismus stb. név alatt szerepelnek. A „Kommunistisches Manifest” szerint a socialismus főbb alakzatai a következők: 1. a reactionárius socialismus, mely ismét feudális socialismus, papi socialismus, kispolgári socialismus,

változást tételez fel az új társadalom megalakítása a társadalmi intézményekben, de meg az emberek cselekvésében, gondolkozásában, érzésében, előáll az *utopismus*, mely a képzelem segítségével átugorja azon nehézségeket, melyeket az exact gondolkozás a társadalomnak alakulása processusában lát, szemben az észszerű socialismussal. Az észszerű socialismus legnevezetesebb alakja a tudományos igényekkel fellépő úgynevezett *tudományos socialismus*, mely tekintettel arra, hogy jelenleg leginkább a termelési eszközöknek a magántulajdonból kivételére és közössé tételére fektet súlyt,¹ *collectivismusnak*, *anticapitalismusnak*, vagy főképvisezője után *marxismusnak* is nevezetik. A socialistikus felfogás különbsége legjobban jut kifejezésre azon két irányban, melynek egyike az egész gazdaság vezetését az állam kezébe akarja letenni, az *állami socialismus*, míg a másik ép ellenkezőleg, minden állami és hatalmi szervezetet meg akar semmisíteni, az *anarchismus*; mind a kettő, tekintettel a kitűzött cél elérésére, az utopistikus socialismus keretébe tartozik.

a német elméleti socialismus; 2. a conservatív vagy bourgeois socialismus; 3. a kritikai utopistikus socialismus és communismus. Ezek mind hamis irányok; ezekkel szemben áll az egyedül helyes communismus. Schäffle következő irányokat állít fel: 1. Tiszta egyenlőség vagy communismus rendszere. Ide tartoznak a régi utópisták, az újabbak közül Fichte, Babeuf, Cabet és Owen. 2. Az oekonomiai foederalismus rendszere, a) Átmenetek. Ide tartoznak: Morelly, Louis Blanc, Saint-Simon, Bazard, Infantin, Fourier, Considérant, b) a tulajdonképeni foederalismus. Ide tartozik Mario.

¹ Bár igazat kell adnunk Stammlernek, hogy tudományosan, a fejlődéstan alapján, még eddig bebizonyítva nincs, hogy a társadalom tovább fejlődése szükségkép a termelési eszközök közösséttételéhez vezet.

A socialismus alakulásának irányait teljesen áttekintvén, főleg a következő csoportokat különböztethetjük meg:

1. *fantastikus* (utopistikus) és *tudományos* socialismust; az előbbi az emberi természet s a történelem törvényeit mellőzve, új struktúrájú intézmények által akarja a tökéletes társadalmi rendszert megvalósítani, míg a tudományos socialismus tudományos vizsgálódásokból, tudományos alapelvekből és föltételekből indul ki, egyúttal arra törekedvén, hogy tudományos meggyőződések érlelése által tegye az emberiséget egy tökéletesebb társadalmi állapot létesítésére képessé. Az utopismus is kétféle, a mennyiben a *teljes utopismustól*, mely főleg az államregény ékben jut kifejezésre, megkülönböztetendő a *bölcséleti utopismus*, mely mélyebb társadalombölcselemi alapon nyugszik, de a jövő felépítéséhez utopistikus elemeket használ nagyobb-kisebb mérvben; másfelől éppen az utopistikus társadalmak sok ponton a mai társadalomtól kevésbé különböznek, mint a tudományos socialismus rendszerei. Bizonyos mértékben utopistikus az az iránya a socialismusnak is, mely, bár nem képes azt megindokolni és megmagyarázni, mégis abból a felfogásból indul ki, hogy valami nagy esemény, fordulat át fogja vinni az emberiséget a mai társadalomból a socialistikus társadalomba; az anarchismus is lényegénél fogva utopistikus és jelenleg a legjelentékenyebb alakja az utopismusnak; az utopismus egyik jóformán általános sajátsága, hogy hirdetői átsapnak a vallási térre, magukat vallásalapítóknak, prófétáknak, főpapoknak tekintik, így történt az Saint-Simonnal, Leroux-val, Fourierrel, Comte Ágostonnal, Owenel stb.;

2. *rationalistikus* socialismus (Proudhon), *fejlődés-történeti* socialismus (Marx);

3. *békés* vagy *forradalmi* socialismust; amaz békés eszközökkel, ez erőszakos átalakulás, forradalom által akarja az emberiséget a socialistikus államba juttatni;

4. *aristokratikus* vagy *demokratikus* socialismust; amaz számolván az emberek tehetségeinek különböző mérvével, nem törekszik teljes egyenlőségre, mint pl. Plato respublikájában; ilyenek újabban a darwinismus által felfejtett természettörvényekkel összhangban álló törekvések is; a demokratikus socialismus a teljes egyenlőség létesítésére törekszik;

5. *általános* vagy *gazdasági* socialismust; amaz a társadalom összes intézményeit, családot, tulajdonjogot, államot akarja átalakítani, emez csak a gazdasági átalakulásra törekszik; a gazdasági socialismus ismét

7. *teljes* (integrális) vagy *részleges*, a szerint, a mint az egész gazdasági életre nézve új rendet akar létesíteni, avagy csak egyes részeiben; ez ismét sokféle, a szerint, a mint főleg a termelés, vagy a jövedelemeloszlás, vagy a fogyasztás átalakítására törekszik; a termelés átalakításából kiinduló socialismus ismét vagy az összes termelési eszközöket akarja a magántulajdonból kivenni (teljes *collectivismus*), vagy csak a tőkét (*anticapitalismus*) vagy a földet (*agrár-socialismus*); a *collectivismus*, illetve *capitalismus* ismét háromféle, a szerint, a mint a termelési eszközöket az állam kezében akarja látni (*állami collectivismus*, c. *gouvernemental*, *étatisme*) vagy a községben (*községi* c. c. *municipal*) vagy munkás szövetségek kezében (*szövetkezeti collectivismus*, *cooperativismus*). A *collectivismus* rendszerei ismét különböznek a kivétel módjai

szerint, kisajátítással jár vagy kártalanítással; a kártalanítás ismét vagy teljes vagy csak élettartamra szól. Részleges socialismust tulajdonkép már ma is sok téren találunk;

7. *materialistikus* socialismust, mely az ember csak egy rugóját ismeri, az anyagi szükségletek kielégítésének vágyát, vagy *ethikait*, mely az ember erkölcsi természetén alapul;

8. *világi* vagy *vallási* socialismust, a szerint, a mint csak világi intézményeket ismer el, vagy vallási intézményeket és parancsokat is; a vallási socialismus terén különösen nagyobb jelentőségre emelkedett a *keresztény socialismus*;

9. *állambani* vagy *állam nélküli* socialismust, a szerint, a mint az állam létének jogosultságát elismeri vagy nem;

10. *politikai* vagy *polgári* socialismust; a politikai socialismus fősúlyt fektet a politikai egyenjogúsításra, a polgári a gazdasági átalakulásra;¹

11. *doctrinär* vagy *empirikus* socialismust; amaz elméletek, ez gyakorlati szükségletek és a haladás követelményei által vezérelteti magát.

Czéljai szerint következőképp osztályozzuk a socialismust: 1. a lemondás, önmegtagadás socialismusa (kereszténység, a shakerek Amerikában); 2. az élvezet socialismusa (Fourier stb.); 3. az egyenlő felosztás socialismusa (a tulajdonképeni communismus); 4. a henyélő proletariátus socialismusa (a régi Rómában); 5. az újkori munkásproletariátus socialismusa.

A socialismus *alapelveit* tekintve, azt látjuk, hogy

¹ P. Angliában a Webb és Shaw vezetése alatt állók, így a *Fabian society*.

az többnyire a következő jogbölcséleti feltevésekből indul ki: 1. az emberek egyenlőségéből; 2. az emberek egyenlő jogából a földre (la terre n'appartient à personne, les fruits à tous: Rousseau); 3. a teljes szabadságra való jogból; 4. az igazságosságból; 5. a társadalmi, illetve állami szervezet természetéből; 6. a fejlődési törvény követelményeiből; 7. a létre való jogból; 8. az élvezetre való jogból; 9. a munkára való jogból; 10. az ingyenes hitelre való jogból; 11. a munkaeszközökre való jogból; 12. a teljes munkatermékre való jogból (először Locke által, későbbben különösen Hall, Godwin, Thompson és általában az újabb socialisták által kifejezve); 13. az új *kantianismus* azon tételéből indul ki, mely szerint az ember öncélú lévén, nem tekinthető eszköznek, mint a mai társadalomban a munkás.

A tudomány továbbfejlődése útján találkozunk egyes irányokkal, melyek a socialistikus és individualistikus rendszerek között közvetíteni akarnak. Ilyenek: 1. az úgynevezett *tanszéki socialismus*, mely közelebb áll a socialismushoz és főleg annak érzelmeivel, világnézetével rokonszenvez. Ide tartozik az angol fabianok csoportja is; 2. az *ethikai Individualismus*, ez közelebb áll a ma fennálló rendszerhez, az individualistikus gazdasági rendhez és azt kedvezően ítéli meg; 3. az *ethikai társadalmi gazdaságtan*, mely a mai intézményeknek társadalmi és ethikai továbbfejlődését kívánja; 4. ezen rendszereken kívül újabban egyesek *jogi socialismust* emlegetnek, mely társadalmi irányban kifejlesztett jog útján altruistikus világnézetre való kényszernevelést jelent; 5. Walras is fölállít egy rendszert, melyet synthetikus socialismusnak nevez stb.

Midőn a következőkben az egyes socialistikus rendszerek ismertetésével foglalkozunk, a rendszerek csoportosításánál a következő szempontok által vezéreltetjük magunkat. A napjainkban nagyon elfogadott osztályozás: utopismus — tudományos socialismus, minket nem elégít ki. Az úgynevezett utópisták csak részben utópisták, részben a tudományos socialismus számos tételét már náluk találjuk. Azonkívül az utopismus leghelyesebben az utópiák szerzőinek elnevezésére használandó. Végre bizonyos, hogy minden a társadalom teljes átalakítására célzó speculációban utopistikus elemek vannak. Lehetne Marxból kiindulva, ki a XIX. század socialismusának mindenestre leghatalmasabb alakja, marxismus és praemarxismus szerint különbséget tenni. De kiindulván az ellentétek legjellemzőbb pontjából, mi a XIX. század socialistái között a különbséget abban találjuk, hogy az egyik csoport az *Idealismus*, a másik a *materialismus* vagy *oekonomismus* álláspontján áll. Vannak aztán közvetítő irányok vagy általában ez osztályozás alá nem sorozható rendszerek. A következőkben ezen osztályozás lesz ránk nézve irányadó.¹

¹ Sombart szerint az egyes rendszereket a socialistikus eszmény történetbölcseleti alapozása és az eszménynek mi módon való megvalósítása különbözteti meg. Ez alapon csak két főcsoportot különböztet meg; egyfelől naív, rationalis, utopistikus, másfelől történeti, realistikus socialismust.

MÁSODIK FEJEZET.

Az ókor.

Mínthogy az embernek belátás, ítélőképesség adódott, természetes, hogy a földi lét tökéletlensége, eszményi tartalmának fogyatékosága vágyódást ébreszt valami más állapot, valami más világ, valami tökéletes jövő iránt. E remény táplálkozik egy tökéletes, ragyogó, boldog múltra való homályos visszaemlékezésből vagy a költői képzelődés gazdag alkotásaiból.

Azért a socialismus olyan régi, mint az emberi társadalom; időről-időre megújuló tiltakozás a földi igazságtalanság ellen képezi forrását. Próféta, vallás-újító, világboldogító, költő, tudósok számtalanszor adtak ennek kifejezést.

Kétséget nem szenved, hogy a legrégebbi időkben, melyekben az aranykor legendája az emberek képzelődését foglalkoztatta, melyekben elsülyedt földrészek, Atlantis, Lemuria állítólag boldogabb nemzetek lakóhelye volt, a communismust olyan rendszernek tekintették, mely nagyobb mértékben szolgálja az emberi boldogságot; ez abban is jut kifejezésre, hogy a vallási és bölcséleti secták többnyire communistikus viszonyban éltek. Theba, Memphis, Sais, Heliopolis, Delphi, Eleusis papjai, a gall druidák épp úgy éltek kommunista szervezetben, mint Pythagoras tanítványai.

A pythagorai szövetségről fennmaradt az a hír, hogy a kik e szövetségbe beléptek, összes vagyonusukat az arra alkalmazott hivatalnokoknak tartoztak átadni, a kiadások az így alakult közös vagyonból teljesítették. A ki a szövetségből kilépett, vagyont esetleg gyarapítva visszakapta. Közös étkezés — systiák — és együttélés volt a testületi szabály.

Ha mindezek talán a mese világába tartoznak, való igaz az, hogy az emberiség serdülő korában az embereket ma lenyűgöző intézmények egy része nem létezett. Visszamehetünk oly korszakokra, még a történeti emlékezés első derengése idejében, a hol az egyén még nem úr a javak világa felett, a hol a tulajdon fogalma még csak a szülés világtörténeti stádiumában van. Az egyéni tulajdon hiánya vagy korlátoltsága bizonyos közösség-, falu-törzsközösségekben jut kifejezésre, a melynek öntudatoságát természetesen nem lehet összetéveszteni olyan közösségi rendszerekkel, melyek az egyéni tulajdonrendszer teljes kifejlődése után annak öntudatos eltörlésén alapulnak. Az egyik esetben a közösség a társadalom kezdetlegességét mutatja, a másik esetben annak végleges berendezését akarja jelenteni.

Az egyéni tulajdon kifejlődésével mindig és mindenütt érezte magát a szükség, annak merevségével és önző természetével szemben a köznek érdekeiről is kellően gondoskodni. Így látjuk azt az ókorban is mindenfelé, látjuk különösen a görög és római köztársaságok classikai földjén. Mindenütt találkozunk kísérletekkel, melyeknek célja az egyéni és társadalmi érdekek összeegyeztetése.

A társadalmi politika terén is a javak helyesebb megoszlása, a nagy vagyoni különbségek kiegyenlí-

tése számos államférfi tevékenységének irányítóját képezte. Csak Lykurgra, Agisra, Kleomenesre kell emlékeztetnünk Spartában, Solonra és Perikiesre Athénben és előttünk áll egy egész sora a mélyen menő intézkedéseknek, melyek a vagyon helyesebb megoszlását célozták. Közös étkezések, közös felnevelése a gyermekeknek, új birtokfelosztás, adósságok eltörlése, állami foglalkoztatása a népnek, a népnek az állami funktiókban való részvételéért járó díjazása, az elaggottak ellátása, élelmiszer-politika, progressív adórendszer, mindez különböző időkben visszatérő feladatait cépezi az egyes görög államoknak.

A birtok arányos felosztására különböző javaslatokkal találkozunk. Chalkedoni Phaleas a birtok egyenlő felosztását kívánja és az egyenlőség fenntartására javasolja, hogy házasságkötésnél a gazdagok hozományt adjanak, de ne kapjanak, a szegények kapjanak, de ne adjanak. Mileti Hippodamos a polgárságot tízezer férfira akarja szorítani és a földbirtokot három részre osztja, melynek egy része vallási, egy része állami célokra, egy része magáncélokra szolgáljon.

A vagyoni viszonyoknak erőszakos megváltoztatásával is sokszor találkozunk. Az aristokratia és demokratia versenyzése is lényegében vagyoni viszonyok változtatását célozta. Leontinisben 422. Kr. e. a demokratikus párt új földosztást követelt, valamint általában a forradalmak és politikai mozgalmak a földosztás és adósságtörlés jelszava alatt indultak meg. Agathokles, midőn Syrakusában hatalomra törekedett, földosztást és adósságtörlést ígért. A második messeni háborúban is ezt követelte a szegény nép és ezt célozták Lakädemonban Agis reformjai. Az ötödik

század közepén Megarában száműzték az arisztokratákat, elkobozták birtokaikat és beszüntették az adóssági kamatok fizetését.

A törvényhozás terén is találkozunk különböző kísérletekkel. Így Leukasban létezett egy törvény, mely a birtok eladását megtiltotta. A lokrieknél csak akkor volt megengedve, ha egy szerencsétlenség azt indokolta. Elisből említenek egy törvényt, mely a földbirtok megterheltetését korlátolta. Philolaosról Thebenben is említetik egy intézkedés, mely a vagyon kiegyenlítésére törekedett, valamint Pheidonról Korinthiában. Solon is úgy intézkedett, hogy egyesek birtoka bizonyos maximumot meg ne haladhasson. Hasonló törvények, melyek tehát a demokratia érdekében hozattak, említetnek más államokból, így Thuriiból. Legismertebb a lykurgi törvényhozás.

Áttérve a tudományos eszmemozgalomra, azt látjuk, hogy Görögországban az elmélet terén épp úgy, mint a gyakorlatban, a jövedelem- és vagyonegyenlőtlenség kérdése nagy szerepet játszott. Voltak, kik a vagyoni viszonyok rendezését az állam legfőbb feladatának tekintették; így Aristoteles is. A görögök az összhang felé való törekvéshez híven a birtok terén a szélsőségektől való tartózkodást tartották az államra nézve legegészségesebbnek. Plato törvényei szerint az állam legbiztosabb alapja a helyes gazdasági rend, és a gazdagságban és szegénységben a forradalmak forrását látja. Oda kell törekedni, hogy sem gazdagság, sem szegénység ne legyen; a vagyon egyenlőtlensége szűk határok közé szorítandó; a maximum csak ötször annyi lehessen, mint a minimum. A földbirtok elidegeníthetetlen és oszthatatlan. Az ingó vagyon szaporodása minden módon megaka-

dályozandó. A kamatvételel megtiltatik, a hitelügyletek jogvédelemben nem részesülnek. Minden változás a vagyonban a hatóság tudomására hozandó. Általános szegénysegélyezés kívántatik, mert még a rabszolgának sem szabad teljes ínségre jutni. Xenophonnál a vállalatok államosításának eszméjével találkozunk. Thales épp úgy mint Plato és Aristoteles a vagyon mérsékelt nagyságát tartja az államra nézve legjobbnak. Az a legjobb szabad állam, mondja Thaies, a hol a polgárok sem nagyon gazdagok, sem nagyon szegények. Plato kételkedik abban, hogy valaki gazdag és jó lehessen. Az ellentét szegény és gazdag között az államok tönkrementését idézi elő. Ha a gazdagokat és gazdagságot tisztelik, akkor az erény és a jók nem tiszteltetnek kellően. Aristoteles azt mondja, hogy túlnagy gazdagság erőszakoskodáshoz és szerzetelenségekhez vezet, szegénység pedig büntettekhez, tehát mindakettő veszélyezteti az *államot*.

Főleg Aristoteles volt az, ki behatóan vizsgálta a vagyonegyenlőtlenség ellen tett intézkedéseket és azon eredményhez jutott, hogy azok nem sokat érnek, hogy általában nem a tárgyakra kell hatni, hanem az emberekre és azok vágyaira.

Aristoteles bár erősen ellentétbe helyezkedik Plato eszményi államával és különösen az individualismust erősebben hangsúlyozza, mégis számos oly intézkedést kíván, melyek az Individualismus erős megszorítását eredményezik. Eszménye az egyéni és a társadalmi boldogság összhangja és identitása. A polgárok között teljes egyenlőség uralkodik és mindenkinek egyforma része van a földbirtokban. A polgárok mind egyforma állami nevelésben részesülnek. Az állam szabályozza a népességi szaporodást. Az egész köz-

gazdaság központilag szerveztetik, forgalom és jövedelemeloszlás szigorúan szabályoztatik, közös étkezést kíván, a külkereskedelmet megszorítja. Az ingó tőkét is egyenlően kívánja felosztatni. Társadalmi alapelveiben egyáltalában Aristoteles eszményi állama nagyon közel áll Plato eszményi államához.

A socialismus történetében legnagyobb jelentőséggel bír a Plato által hirdetett kommunizmus.

Halljuk saját szavait:¹ Hiszen a legrettenetesebb és legcsúfabb dolog volna a pásztoroktól, hogy oly kutyákat és úgy tartanának segédeikül a nyájuknál, hogy féktelenségből vagy éhségből, vagy más egyéb rossz szokásból maguk a kutyák próbálnák pusztítani a juhokat és kutyák helyett inkább farkasokhoz hasonlítanának. Bizony, ez rettenetes volna. jegyezze meg ő erre; már hogy is ne? Nem kell-e hát minden áron örködnünk fölötte, hogy ilyes valamit ne tegyenek a védők minálunk a polgárokkal, mert erősebbek ő náluk, t. i. jóakarató szövetséges társak helyett vadlelkű zsarnokokhoz ne hasonlítsanak. Óvakodnunk kell bizony, mondta ő reá. S vájjon nem a legnagyobb óvatosságra volnának-e ok előkészítve, ha valóban helyesen volnának nevelve? De hiszen úgy is vannak — tette ő hozzá. S erre én így folytattam: Ezt nem igen való ám erősen állítgatni, édes Glaukos barátom; hanem igen is való azt, a mit az imént állítottunk, hogy már a mennyire lehetséges, részesülniök kell a helyes nevelésben, ha ugyan birtokába akarnak jutni a legfontosabb dolognak, hogy egyesekkel' szemben is, meg azokkal szemben is, a kik

¹ Platon állama, ford. Simon József Sándor (1903). 120. lap. s. k.

felett öröködnék, szelídek lehessenek. Tökéletesen igaz, mondotta ő erre. S ezen a nevelésen kívül most már, mondhatná valaki, a kinek esze van, lakóhelyeiknek s más egyéb vagyonuknak olyképpen kell elrendezve lenniök, hogy se ne akadályozzák az öröket abban, hogy a lehető legderékabbakká legyenek, se arra ne bírják, hogy polgártársaikat megkárosítsák. S bizony joggal is mondaná. Nézd meg hát, folytattam én, hogy hátha ilyes valamiféle módon kell nekik élniök és lakniok, ha ilyenek akarnak lenni, ú. m. először is *semmiféle vagyont nem szabad saját maguknak szerezniük*, kivéven a legszükségesebbet; másodsor se lakást, se éléskamrát senkinek sem szabad tartani, a melybe ki-ki tetszése szerint be ne léphetne; azután pedig élelmiszert, már a mennyire mértékletes és vitézlő harczfiaknak csak szükségük van, többi polgártársaiktól örökösük jutalmául meg^ állapotás szerint csakis annyit szabad elfogadniuk, hogy se felesleg esztendőre ne maradjon, se szükségét ne szenvedjenek. *Közös étkezésre járjanak s mint táborozáskor szokás, együtt éljenek*. A mi pedig az aranyat és ezüstöt illeti, azt kell nekik mondani, hogy valami isteni dolog van mindig az istenektől az ő lelkükben, s *hogy ők semmi emberire* rá nem szorulnak, de meg nem is istenies dolog annak bírását a mulandó aranyéval összekeverni és bemocskolni. Továbbá:¹ Őreinknek meg őrosszonyainknak mindent közösen kell gyakorolniuk... Ezek az asszonyok ezekkel a férfiakkal együtt valamennyien közösek, de egyik sem valamelyikkel külön él,² közösek

¹ U.o. 171. 1.

² Itt a fordítótól, mely nézetem szerint nem helyesen adja vissza Platon gondolatát, el kellett térnem.

a gyermekek is, úgy hogy sem az apa nem ismeri gyermekét, sem a gyermek az apját.

Ezekben tehát visszatükröződik Platon képe az eszményi államról és ennek biztosítására különös fontosságot tulajdonít ő az örök nevelésének, mely mindenképp összhangzatos egyének felnevelését biztosítaná későbbi magasztos hivatásuk teljesítése céljából.

Nincs kérdés — mondja Gomperz — melyet a szakemberhez ma gyakrabban intéznek, mint az, vajjon Platon a modern socialisták és communisták előhírnöke volt-e. A felelet úgy fog hangzani: igen és nem. A szembetűnő hasonlatosságok mellett mélyre menő eltérések vannak. A mit ama mozgalom a nép összességére akar elérni, azt Platon csak a magasabb, uralkodó harcias vagy őrző rend számára akarja elérni. A nagy tömeg, a mezőgazdaságot és ipart űző osztályok számára marad a hagyományos családi renddel együtt a régi gazdasági rend is változatlanul. Világos képet ezen osztály helyzetéről nem nyerünk, Platon hallgat és hallgatása sokat mond. Tárgyalása során az alsóbb osztályokat egészen szem elől téveszti és csak azt akarja, hogy jól és igazságosan kormányoztassanak . . . Még törvényeiben is ragaszkodik a communistikus eszményhez. Nőközösség, gyermekközösség, vagyonközösség itt is szerinte a legjobb. Nagy emphasisal magasztalja a közös életet... A nyilvános élet egységesítésével küzd az egyéniség ellen, mint a hogy minden úgynevezett különlegességet ki akar irtani. . . Minden egyes tárgy, egyes lény szerinte csak a tökéletesebb általánosság elégtelen képe és így a különösnek fenntartása Őt nem érdekli. Az egyéniség, még a genialis egyéniség is, szerinte

csak egy caricatura, csak anarchismus és dilettantismus. Ezen kedvezőtlen véleményt sokban igazolja kora, azonban ő e kor képében csak az árnyékot látja és forró lelkének minden erejével törekszik egy új minta megvalósítására, a nélkül hogy sejtene azokat a veszélyeket, melyeket ezen eszmény is méhében rejt.¹

A „törvényekben” Plato maga „az államot” bírálat tárgyává teszi, sőt oly szigorúan bírálja, mint azt ellenségei sem teheték erősebben. Államát kivihetetlennek mondja és azért egy másodosztályú minta-államot rajzol, mely a megvalósíthatáshoz közelebb áll, bár itt sem feledkezik meg a nehézségekről. Talán nem egészen jogosulatlan Kirchmann véleménye, hogy ez a munka kevésbé Sympathikus, mert a mennyiben ez a társadalmi élet sok apró részletének szabályozásába bocsátkozik, mintegy nagyobb önkényt árú el.”²

Ha tovább kutatunk a görög államtudományi irodalomban, azzal az iránynyal is találkozunk, mely a természeti állapothoz való visszatérésben látja a társadalmi kérdés megoldását, a mely egyszerű természeti állapotban mindenki szükségleteit kielégíthette, a magántulajdonjogra e célból még szükség nem volt, versengés, irigység még nem létezett, az erkölcsök tiszták voltak. Ezt fejtegeti Plató, ezt Aristoteles tanítványa, Dikäarch és mások. Pöhlmann³ kimutatja, hogy Dikäarch közvetlen befolyással volt Rousseau társadalmi elméletére. A természeti állapot utáni vá-

¹ Griechische Denker, II. köt. 405. 1. s. k.

² Plato's Staat. (Philosophische Bibliothek 27. k. 492. 1.)

³ Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus (München, 1901.)

gyódás magyarázza azt a nagy bámulatot, melylyel a görög írók a természeti állapotban élő népek viszonyait leírták.

A kizsákmányolás eszméje is erősen kifejezésre talál a görög bölcsészeknél, csak hogy itt nem általában a tőke ellen irányult a bíráló, hanem első sorban a pénztőke ellen, a kölcsön után fizetendő kamat ellen irányul, mely minden körülmények között, nemcsak a munkásokkal szemben, a jogtalan kizsákmányolás jellegével bír. Ezzel szemben áll a görög bölcsészek támadása a pénz ellen, az üzérkedés ellen, a verseny ellen, a közvetítő kereskedelem ellen, általában a társadalomnak pénzuralmi alakulása, a birtok központosítása ellen. Ezen irányzat oly erős — mondja Pöhlmann ¹ — hogy Plato és Aristoteles minden téren a tőke központosítását ellenzik. Aristoteles bírálata a kölcsönkamat, az üzérkedés tekintetében oly jellemző, hogy Schäffle szerint a tőke modern kritikája már e bírálóban foglaltatik, sőt Marx értékelmélete Aristoteles uzsoraelméletének másolata. A görög tudomány a küzdelem tárgyát chrematismusnak nevezi, a modern idő capitalismusnak, lényegében pedig a kettő ugyanaz, mire már Eodbertus is figyelmeztetett.

A hellen társadalom halhatatlan érdemét képezi, hogy minden jövőre bebizonyította, miszerint a népek boldogsága nem a javak lehető legnagyobb mennyiségének termelésétől, hanem épp úgy, ha nem nagyobb mértékben, a megoszlás módjától függ... Itt találjuk először a megoszlási probléma amaz éles elvi fejtegetését, mely alól épp a jelenkor nem vonhatja ki magát. Itt először minden határozottsággal igénybe

¹1. h. I. 244.1.

vétetik a tudomány számára a jog a vagyon- és jövedelemeloszlás tekintetében egy eszményi célt kitűzni ... Így a modern világ a legkülönbözőbb kiindulási pontoktól visszatér a görög társadalmi bölcseszett alap gondolatához, hogy az egyének határt nem ismerő pleonexijának elvi korlátjait a közjó követelményeiben találja... Végül etikai tekintetben is az antik életeszemény azon felfogásoknak felel meg, a melyekkel korunk társadalomethikai irodalmában találkozunk.¹ A socialismus történetében egy fontos fejezetet foglal el a cynikusok iskolája.

A kynikus iskola alapítójában, Antisthenesben, majdnem mindazokat a személyi vonatkozásokat találjuk, mint a modern socialistáknál. ő is érezte az anyagi bajok súlyát, alkalmasint kedvezőbb helyzetből a sors üldözése folytán proletár lett, csak későn jutott hozzá, hogy művelődjék. Nagy akaraterő mellett nagy érzékenység fájdalmas benyomásokkal szemben. Gondolkozásában a végső következtetések előtt nem tér ki és így kritikája őt is mint a moderneket a természethez való visszatéréshez, a társadalmi rendszer mesterkéltségének tagadásához vezette. Megvolt továbbá a népszerűen magvas, élénk, megragadó előadás adománya, mint Gromperz mondja. Erkölcshirői kirohanásai, melyeket oly genialis egyének ellen intézett, mint Alkibiádes és Perikies ellen, épp oly keserűek, mint Lassalle és Marx kirohanásai. A mesterkelt társadalmi rendszerrel szembe állítja a természeti állapot egyszerűségét, a szükségletek hiányát, ő és iskolája vádat emelnek a kultúra ellen, dicsérik a természeti állapotot. A kynismus a „görög proleta-

¹ I. h. II. 246. 1.

riatus” philosophiája. Erkölcsi tanának alapja az altruizmus.

Ha a kynikus nem kezdettől fogva ez iránt tisztában volt, úgy a világ ellentállása csakhamar arról meggyőzte, hogy a létező társadalmi rend keretében eszményei meg nem valósíthatók. Így lassanként a társadalomból kivált, maga részéről vagyronról, családról lemondott, állandó lakhelyet nem választott, az állami ügyektől távol tartotta magát, „világpolgár” lett és nemzete sorsa iránt közömbössé vált. Szakállát és haját hosszúra növesztette. Így írja le Gomperz a kynikust. Nem a modern socialistára emlékeztet-e e kép? A kynikus bölcelet államtana követeli az osztálykülönbségek és nemzetiségi különbségek, valamint a férfi-nem előjogának eltörlését. A magántulajdonjogot és örökösödési jogot ellenzi, a családi intézményt ellenzi. A fémpénz helyett egy nemét a papírpénznek ajánlja.

A kynikus bölcelet végső következtetéseit levonja Zeno, ki az államnélküliség elméletével előhírnöke az anarchizmusnak. Ha az ember a természet törvényeit követi, nincs szüksége államra. Az általános szeretet mindenkinek juttatja a magáét és így jogra és kényszerre nincs szükség. Valamint a kynikus bölcelet úgy a stoikus is a világpolgárság, a nemzetköziség eszméjének hódol.

Az elvi kérdés tekintetében Zenónál ugyan alig látszik haladás a plato-aristotelesi társadalmi philosophiával szemben. Legalább Plutarch szerint Zeno állama alapelveiben közvetlenül érintkezik a lykurgi Sparta és Plato socialismusával. Zénó is követeli a pénz mellőzését, nő- és gyermekközösséget. Zeno különösen a közösség elvét hangsúlyozza, irányzata fel-

tétlenül anti-individualistikus. És Zeno állama nem szorítkozik a nemzeti államra, hanem átöleli az egész emberiséget, mely minden kényszer nélkül az erkölcsi törvény által fog vezetetni. El akarja tehát töröltetni a község, állam által okozott korlátokat, az emberiség közületét akarja létesíteni, „az emberiség állama a jövő socialis állama”.

Egy igen érdekes terméke a görög socialismusnak Jambulos napállama, mely a collectivismust határozottan kifejezésre juttatja. Az egész gazdasági és társadalmi élet communistikus alapra van fektetve, a munka kötelekekben van szervezve, általános munkaköteleesség és mindenkinek részvétele mindenféle munkákban. Ez a berendezés feltételezi, hogy a munkaeszközök, a pénz, a tőke a közösségéi. A fogyasztás közös és szabályozva van. Pöhlmann szerint ez a közösség olyan, mintha azt a gothai programm szerint rendezték volna. Sőt ennél tovább megy, mert semmi téren nem tűri a magánérdeket és azért a házasságot is elveti. A gyermekek is a közösségéi és így e társadalomban semmi önzés nem lévén, a társadalmi eszmény megvalósul. Így a napállam — mondja Pöhlmann ¹ — régen elérte azt, mit a Marxismus kétezer évvel későbbben mint a legújabb társadalomtani ismeret eredményének tekint.

Igen érdekesen mutatja Pöhlmann, milyen szoros rokonságban áll a nagy görög bölcsészek által hirdetett társadalmi elmélet a társadalomerkölcsi iskola tanaival, mennyi a rokonság különösen Thünen, Knies, Eodbertus, Sismondi, Ihering, Stein Lőrincz, Wagner, Schmoller stb. felfogásával.

¹I. h, I. 70. 1. s. k.

„A bíráló, a melyet a hellen socialismus a való-
ságon gyakorolt, nemcsak a gazdasági viszonyok kri-
tikája, hanem egyúttal a nép erkölcsi, szellemi, poli-
tikai állapotát bírálta... A gazdasági jószágvilág és
a társadalomnak a javak megoszlásán nyugvó rendje
ezen átfogó álláspontból oly vizsgálati módszer tár-
gyává tétetik, melyet épp a jelenkor a magáévá tett.
A hellen államtan minden idők számára mutatta, hogy
amaz eszmék megvalósítására, melyek az államban és
jogban érvényesülésre törekednek, nemcsak a poli-
tikai intézmények rendszere, az állami hatalmak rendje
és megoszlása fontossággal bír, hanem még inkább a
javak és érdekek világa... Először találkozunk itt a
politikai tudományok történetében mélyebb felfogással
a társadalmi ellentétek természetéről és ama veszé-
lyekről, melyekkel a gazdasági jószágélet és a birtok-
megoszlás a legnemesebbet az emberben, az összes-
ség legmagasabb kulturérdekeit fenyegeti.”^x

A hellen államtan minden időkre elég nagyot al-
kotott, midőn az extrem individualizmussal egy való-
ban társadalmi felfogást szembe állított, mely a sza-
badság- és tulajdonjogkérdéseket a közösség életfel-
tételéből döntötte el és azzal oly czélt állított fel,
melyhez magunk is a XIX. század végén csak nagy-
nehezen eljutottunk. A Krisztus előtti negyedik szá-
zad előttünk a harcot megvívta, melynek közepén
most mi állunk. Megkovácsolta egy jó részét azoknak
a szellemi fegyvereknek, melyeket mi ma is, mint
akkor a harcban használunk.²

Rómában a vagyonegyelőlenség igen korán érez-

¹ Pöhlmann I. 259. 1.

² Pöhlmann I. 199. 1.

tette hatását. A kísérletek annak megszüntetésére és káros hatásának enyhítésére majdnem végigkísérik az államot hanyatlásáig. Különösen egy helyesebb földbirtokrendszer meghonosítása, az adóssági jog enyhítése, a parasztok számára telepítések, ingyenes gabonaosztogatások szerepelnek a társadalmi bajok enyhítésére alkalmazott eszközök között.¹

Már Tullus Hostilius ama rómaiak és római családok közt, kiknek birtokuk nem volt, birtokot osztott ki. Ezzel meg nem elégedvén, és hogy senki hajlék nélkül ne maradjon, a cöliusi dombot a városhoz csatolta és itt a szegények építettek házakat. Servius Tullius már azon elvet mondja ki, „hogy az ager publicus, mely fegyverekkel szereztetett, csak azoké legyen, kiknek még eddig földbirtokuk nincsen, hogy senki ne szolgáljon, hanem mindenki mint szabad férfihoz illő, nem idegen, hanem saját földjét művelje, mert nem szüleralik meg nemes eszme oly férfiakban, kik mindennapi szükségleteiket nélkülözik” (Halikarnasszi Dionys II.), mely elv azonban a királyság megszűnése után feledékenységre ment. Servius Tullius az ager publicust fel is osztotta a szegények közt és a városhoz még két dombot csatolt, a Viminalist és Esquilinust. Tarquinius Collatinus és Brutus az előzőtt Tarquiniusok birtokát is — a város és a folyó közt lévőnek kivételével — a nép közt osztották fel. Azonban ez időtől kezdve a patríciusok maguknak vindikálták a kizárólagos jogot az ager publicusra.

Az első kísérletek az ager publicus kérdésének kedvező megoldása iránt meghíúsultak. Spurius Cassius

¹ Bővebben lásd „Közgazdasági Értekezések” című munkám I. kötetében: Közgazdasági viszonyok a régi Rómában.

indítványozta az első földbirtok-törvényt. Ellenében Appius azt ajánlta, hogy az ager publicus egy része eladassék és ebből a katonáknak zsold fizetessék. G-enucius tribun, ki a consulokat a földtörvény nem teljesítése miatt felelősségre vonta, a határnapon ágyában meggyilkolva találtatott. Az ebbeli kísérletek hosszú időre elnémulnak és a patríciusok tovább is a köztelkek birtokában maradnak. 298-ban a patríciusoktól az aventini domb elvétetett és a plebejusok közt osztatott ki.

Újabb szószólója támadt a népnek Marcus Manliusban, ki kétszer a népuralom meghonosítására, az ager publicus szabályozására törekedett. Izgató beszédjei veszélybe hozták a patríciusok uralmát. „Solo aequandae sunt dictaturae consulatusque ut caput attollere Romana plèbes possit!” Marcus Manlius vád alá helyeztetett, elítéltetett és a ki a Capitolium védelme által Rómát megmentette, ugyanott a tarpeji szikláról letaszítatott. Ily körülmények között nagy bátorság kellett a földbirtok-törvények újbóli indítványozására. Ez történt 377-ben u. c. Licinus Stolo által. Ide vonatkozó indítványai a következők: 1. Senki az ager publicusból 500 jugeránál és ugyanannyi legelőnél, mely 100 ökör és 500 juhnak szükséges, többet el ne foglaljon; 2. a szegényebb polgárok közt hét jugerányi földbirtokok osztassanak ki. A patríciusok hasztalanul iparkodtak a törvényre emelkedést meg hiúsítani. Róma e törvények alapján egy egészséges középosztályt nyert volna. Azonban e törvények fogantatása igen hiányos volt. A mellett tovább hatottak a régi tényezők: a középosztály mindinkább pusztul, a latifundiumok terjednek, a csöcselék Rómába özönöl és fenntartást követel és a demagógok kedvelt

játszólabdájává válik. Ilyenek valának a viszonyok, mikor Tiberius Gracchus fellépett. A liciniusi földtörvényeket megújítani volt célja. Tiberius utalt a nép nagy ínségére, festette állapotját, mely rosszabb, mint a vadállatoké; a törvényt a comitia tribunita — bár a második ellenszegülő tribun törvényellenes kizárása után — elfogadta. Az optimáták a különben is nagy nehézségekbe ütköző törvény keresztülvitelét minden módon akadályozták. Gracchus megöletvén, eszméit Cajus öccse karolta fel. Az ager publicus szabályozását még nem találta elégségesnek a nehéz kérdés megoldására. Szükségesnek látta, hogy a szegény nép a föld művelésére forgó tőkével láttassék el. A szegény nép nagyszerű utépítésekkel foglalkoztassék. Azonban Cajus terveit is sikerült az arisztokratáknak megghiúsítani.

A társadalmi forradalmak állandókká válnak.

Caesar is két földtörvényt hozott.

A római arisztokratia konoksága lehetetlenné tette az agrártörvények keresztülvitelét és az állam egészséges alapon való szervezését.

A gabonaosztogatás valószínűleg Rómában igen régen létezett, mint a szegénységélyezés egyik alkalmas módja. A legrégebbi időben találjuk már, hogy szűkölködő polgárok Ceres templomába mentek és ott kenyérrel láttattak el. Ugyancsak létezett egy régi törvény, mely ínséges családapáknak, kiknek háromnál több gyermekek volt, segélyt biztosított.

Más alakot ölt és más jelentőséget nyer a gabnapolitika akkor, midőn a földbirtokpolitika folytán és Róma hódításai következtében a mezőgazdaság természete megváltozott, a középosztály és különösen a kisiparososztály lassanként kiszorítottat, a szabad

munka helyébe a rabszolgamunka lépett és Kóma városa egy veszélyes proletariátussal megtelt. Midőn e viszonyok annyira fejlődtek, azaz, midőn az alsó nép ínsége szükséges következménye lőn az állami politikának és állami intézményeknek, akkori állami intézményekre volt szükség a visszasságok megszüntetésére. A gabnaosztogatás ilykép szükséges intézmény lett.

A gabnatermelés csökkent, a piacz ellátása a külföldről történt, és az államnak kellett ennek gondját magára venni. Az állammal osztották e terhet azon nagyravágyó egyének, kik a nép kegyét keresték, hogy annak segítségével magasabb állásokba jussanak. A nép kegyének hajhászatában nagy adósságokba süllyedtek, melyeknek törlesztésére aztán a tartományokat zsarolták, a szavazókat megvesztegettek és az államot corrupálták. Appián beszéli, hogy midőn Caesart praetornak küldték Ibériába, hitelezői visszatartották és Cäsar úgy nyilatkozott, hogy 100 millió sestercre volna szüksége, hogy semmije se legyen; Verres pedig azt mondja, hogy teljesen megelégszik az első év zsákmányával a tartományban, a másodikban gyűjt védői, a harmadikban birói számára. Az állam előbb csak rendkívüli esetekben és többnyire olcsón adta el a gabnát. Azonban későbben a kötelező gabnaosztogatás hozatott be. A catilinai összeesküvés alkalmával Cato indítványozza először, hogy a népnek ingyen adassék gabna állandó szabályok szerint. Mások szerint P. Clodius vitte keresztül 697-ben az első törvényt a gabna ingyenes osztogatásáról. Ez által nemcsak roppant nagy csőcseléket édesgettek Kómába, hanem az állami pénztár is annyira megterhelhetett, hogy Sulla halála után az állami

pénzügyek teljes zavarára következett be. A gabnaosztogatás akkor már 30 millió sestercebe került, az állami bevételek egy ötödét emészté fel. Caesar a gabnaosztogatást teljesen reformálta.

A keresztény császárok alatt a rendszer változott; a gabnaosztogatások helyébe a kenyérossztogatás lépett, mely naponként történt.

Az *ager publicus* tönkretette a középosztályt és szülte a gabnaosztogatásokat; a gabnaosztogatások pedig szülték a proletariátust, tönkre tették a mezőgazdaságot, okozták a pénzügyi zavarokat, de megsemmisítették a demokráciát is, és ezentúl az egész kormányzat egy egyszerű formulán alapszik: „*Il despota dava il frumento e il popolo gli applausi*” (Mengotti). A parasztosztály anyagi viszonyainak kedvezőtlen fejlődése még egy mély sebet ejtett a társadalom testén. A parasztosztály eladósodott és a létező viszonyok közt az eladósodottság valóságos társadalmi baj lett, mely az állam nyugalalmát megzavarta, a parasztokat ősi tűzhelyeikből kiszorította és a polgári erőnyeket elfojtotta. A számos háborúk folytán a parasztook elhanyagolták földjeiket és kölcsönökre szorultak. A kölcsönügylet a római jog szerint igen súlyos föltételek alatt történt, a mely föltételek még szigorúbbakká váltak az által, hogy a kölcsönzők egy jogilag alárendelt külön osztályhoz tartoztak. A kölcsönügylet (*nexum*) pedig annyit jelentett, mint az adós személyének feltételes eladása azon esetre, ha tartozását nem teljesítené. A hitelező részekre vágathatta az adósságot (*partim secare*), eladhatta (*trans Tiberim*) rabszolgának, vagy elvihette házába és ott munkásként foglalkoztathatta. Ezen a római ősi jogszellemből folyó szigorú adóssági jog oka volt a Rómában

gyakran ismétlődő plebejusi lázadásoknak. Az állam a közjó szempontjából nem mulaszthatta el ezen bajok orvoslását keresni: „Salutis omnium causa aliqua sublevatio et medicina quaesita est” (Cic. de rep. II. c. 34). Főleg két irányban érvényesíthette reformáló tevékenységét; az első a szigorú adóssági jog enyhítése, a második pedig a kamatláb szabályozása.

A bajok orvoslására gyakran még sokkal gyökeresebb intézkedésre volt szükség. Servius Tullius sajátjából fizette a nép adósságait. 403-ban Valerius Publicola indítványozta, hogy a magánadósságok törlesztessenek olyképen, hogy azok adósságait, kik biztos kezeseket tudnak állítani, az állam törleszti; ha valaki vagyonnal bír és hajlandó azt átengedni, ez megbecsültetik és a tartozás fejében a hitelezőnek átadatik. Licinius második rogatiója követeli, hogy az adósságból a fizetett kamatok levonassanak és a maradvány három évi egyenlő részletekben törlesztessék. („Ut dedicto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio aequis portionibus persolveretur”). A 467-ben u. c. a Janiculusra történt secessiónál a néptribunok általános adósságtörleszt vagy a liciniusi törvények keresztülvitelét követelték. Caesar a hátralevő kamatokat eltörölte, a fizetéseket a tőkéből levonta, és a kölcsönügy előmozdítására megtiltotta, hogy akárki 60.000 sesterciánál több készpénzt tartson, a hitelezőket pedig kényszerítette az adósok vagyonát a becslési áron elfogadni.

A munka Rómában úgy mint Hellasban meg volt vetve. Ennek következtében munkások, napszámosok (operarii, mercenarii) rabszolgák voltak. A rabszolgamunka terjedését sok köralinény mozdította elő. A rabszolgák annál inkább használtattak, mivel a hadköte-

lezettség által nem terhelve, alkalmazásuk által a munka folytonossága jobban biztosított. A rabszolgák száma tehát ez okból is szaporodott. Hozzájárult még azon fontos körülmény, hogy a római jog felfogása szerint ugyan rabszolgák által lehetett szerezni, polgárok által pedig nem, vagy csak kényelmetlen formák megőrzése mellett, mert minden polgár csak magának szerzett.

A pénzgazdaság terjedésével a rabszolgák állása lényegesen megváltozott. A régi egyszerű viszonyok között, midőn a munka a személyes szükségletek kielégítésére és nem a nyereség kielégítése céljából történt, a rabszolga helyzete nem volt oly nyomasztó az egyszerű életmód nem okozott még jelentékeny különbséget úr és rabszolga közt. Ezentúl minden kereset alapja a rabszolgaság lett és miután a kereseti és üzleti életben a nemesebb érzületek némaságra vannak ítélve, a rabszolga is emberi viszonyából kivetkőztetett és tisztán anyagi eszközzé fajult, eszközzé, a melylyel való bánás tisztán az anyagi érdek által szabályoztatott. Így történt ez a mezőgazdaságban, az iparban és a kereskedelemben. A köztársaság azonban, mely a szabad proletariátus helyzetének javítására számos intézkedést tett és e nehéz kérdés megoldása körül legeseménydúsabb éveit töltötte, a nem szabad proletariátussal, a rabszolgákkal, nem törődött. Teljesen megtagadtván tőlük az emberi jogok, az élet logikája arra kényszeríté a rabszolgákat, hogy maguk lépjenek fel emberi joguk visszaszerzése miatt.

A birodalom hatalmának emelkedésével, a pénzgazdaság keresztülhatolásával, a szabad proletárok állami subventiójával a rabszolgarendszer mind nagyobb mérvet ölt és vele együtt a veszély, mely ezen

állam- és társadalomellenes tömegekben rejlett. E viszonyok leggyorsabban Siciliában születtek a katastrofát.

A legnagyobb sebeket ejtette a rabszolga-rendszer az állam testén a szabad munka kiszorítása által, mely a népesség nagy tömegének egyetlen fentartási módja. Munka nélkül csak két osztály élhet: a kol-dus és a gazdag. Ez beteljesedett Rómában.

Az ember nem téved, ha azt mondja: Az antik Róma társadalmi mozgalmában is eszmék és törekvések jutottak napfényre, melyeket a „proletariátus emancipációjának” jelszavába össze lehet foglalni. És világos, hogy ez az emancipatio az előrehaladt proletár osztályöntudatnak csak akkor tehetett eleget, ha egyúttal anyagi volt. „Szabad csak az, mondja a Dyonis által idézett Servius, a ki gazdaságilag is szabad, a ki magának önczél lehet és senkinek magán-czéljaira alávetve nincs”.¹

Rómában a vagyonegyenlőtlenség elleni harcz oly hatalmas mértékben fejlődött osztályharcczá, hogy e harczokban mindazon jelszavakkal, mindazon okoskodásokkal és érvelésekkel találkozunk, mint napjainkban. És minthogy Rómában a kérdések azonnal gyakorlati problémákká váltak, a kor felfogásának tükrét nem annyira a bölcselek munkái, mint a nép vezetőinek szónoklatai nyújtják. A tudomány főleg a görög bölcselet hatása alatt kezdett e kérdésekkel foglalkozni és az iskolák szerint foglalt azokhoz állást. A stoicismus fentebb ismertetett felfogása gyökeret ver és előkészíti azt a nagy átalakulást, mely a kereszténység nyomán beáll.

¹ Pöhlmann, i. h. II. 584. I.

HARMADIK FEJEZET.

A kereszténység.

Az igazságos társadalmi rend problémája érdekes alakot mutat a zsidó népnél, ennek vallási és polgári intézményeiben és rendelkezéseiben, valamint ama világvallás tanításaiban, mely a zsidó monotheismusból, a zsidó törvényből mint egy magasabb, az általános emberi eszmét teljesebben kielégítő vallásrendszer kifejlődött, a kereszténységben.

A zsidó törzsek a köztulajdonból gyorsan átmennek a családi és végre az egyéni tulajdon rendszerére. Itt is a gazdasági cultura haladásával növekedik a vagyonegyenlőtlenség és azzal itt is megindul a küzdelem helyesebb társadalmi viszonyok létesítése iránt. Nem is hiányoznak helyes intézkedések, melyek az alsóbb osztályok védelmére szolgáltak. Ezek között különösen fontosak azok az intézkedések, melyeknek célja egy egészséges parasztosztály megtartása és az adóssági viszonyoknak szabályozása. A mi az első illeti, úgy itt különösen fontos az úgynevezett „jobel-év”, mely intézmény azt követelte, hogy ötven év múlva a birtokából a hitelező vagy vevő által kiüzött adós, illetőleg annak családja a családi birtokot visszanyerje. Ez az intézmény biztosította volna a parasztosztályt az elzülléstől és biztosította volna azonkívül

a birtoknak eredetileg rendezett egyenlő felosztását az egyes törzsek és családok között. Minden hetedik évben szünetelt az adósság. A kamatvétel csak idegenekkel szemben volt megengedve és a zálogolás alól az életre szükséges dolgok ki voltak véve. Az adóssági fogságban sínló szolga a hetedik évben elbocsátandó. Minden hetedik évben a föld ugarnak marad és a szegények rendelkezésére áll. Különösen Josias király alatt megindul egy elég messzeterjedő társadalmi reform a munkajog, a szegényügy és adósságügy terén. Azonban Josias, kiról egy író azt mondja, hogy a socialistikus olaj egy cseppjével volt megkenve, korán halt meg. A gazdagabb osztályok lehetlenné tették a socialis jogelvek alkalmazását. Ezek írott malasztnál többet nem jelentettek. A babyloni száműzetés után a törvények szigorúbban tartattak meg, legalább egy ideig, míg végre a római hódolt-ság idejében azok teljesen elvesztik gyakorlati jelentőségüket.

A prophétaságban nyílik meg a törekvés, a földi igazságosság megvalósítására. Hirdetik a prophéták az egyenlőség eszméjét, mely még a classikus ókornak is hiányzott, hirdetik a szabadságot és testvériséget. Természetes, hogy a létező állapotok és intézmények a legszigorúbb bírálatban részesülnek.

Habár a zsidó népnél sem gyakorlati, sem elméleti communismussal nem találkozunk, de a társadalmi gondolkozás igen erős befolyást gyakorolt, sőt az essaeusok társaságánál az asketikus communismus egy neméig fejlődött, mely a vagyonszűkösségekben jutott kifejezésre. Az essaeusok gazdasági szervezete valósította meg először az ókorban több ezer ember számára a communismust. Prédikálták már előbb görög

írók; de megvalósítottát először a zsidó nemzet kebelében; és épenséggel nem mondhatni, hogy e kísérlet rosszul sikerült. Mert e communistikus szövetkezet legalább kétszáz éven át fennállott és nyújtotta a világnak egy a legnemesebb, legerkölcösebb motívumok által lelkesített közület látványát.¹

Az essaeismus ama oki tények láncolatában, melyek a kereszténység születéséhez vezettek, nagy szerepet játszik. Kiváló egyháztörténészek Jézus fellépését az essaeusokkal hozzák kapcsolatba. Klein azt mondja, Jézus ismerte az essaeismust, sőt talán ez bátorította őt a vallás reformálására. Hilgenfeld pedig azt mondja, „hogy az essaeismus, melyben a zsidó vallástan megtermékenyült a parsismus komoly törekvése és a buddhismus egyetemes vonása által, volt az a talaj, melyből a keresztény világvallás mustármagja kinőtt.”²

Sokszor állították azt, hogy Krisztus volt a legnagyobb socialista. Ha azzal azt akarták kifejezni, hogy a modern socialismus és Krisztus tanai között bizonyos belső rokonság van, ezt természetesen elfogadni nem lehet. Kétséget nem szenved azonban az, hogy Krisztus fellépése idején nagy válság vonult végig az akkori társadalmon, hogy sokan hirdettek tanokat, melyek a társadalom igazságosabb berendezését követelték és hogy Krisztus számos tanításával ezen felfogáshoz közeledett. Krisztus első sorban a szegényekhez fordult, az elnyomottakhoz és azoknak helyzetét akarta javítani, szükségkép tehát állást foglalt a gazdagokkal szemben, az uzorásokkal és zsarolókkal szemben. Az evangéliom eszménye a becsü-

¹ Adler, Geschichte des Socialismus u. Kommunismus von Plato bis zur Gegenwart. (Lipce 1899) 67. 1.

² U. o. 69. 1.

letes szegény munkás ember. Az emberek egyenlőségét, testvériségét, egyenlő igényét boldogságra: ezt hirdeti Krisztus; a szegény embert szereti Isten. De Krisztus tanai első sorban csak erkölcsi tanítások. Hogy a ki kölcsönt ad, a kölcsön visszaadását ne követelje, az csak erkölcsi tanítás lehet. Krisztus nem hirdet társadalmi forradalmat, mert a földi tekintélyeket úgy sem támadja meg, nem társadalmi tanokat hirdet, hanem erkölcsi tanokat. Ezek egyes evangélisták által erősen formuláztatnak, így Lukács által, ki a mennyországot csak a szegényeknek ígéri. Ily alapból nő ki az a felfogás, hogy a vagyonközösség az eszményi állapot, az apostolok története pedig már azt mondja a jeruzsálemi ösközségről, hogy a hívők együtt éltek és mindent közösségben tartottak. Minden vagyonukat eladták és maguk között felosztották a szükséghez képest. Senki sem mondta, hogy ez a jószág az enyém, hanem mindent közösen bírtak. „A sokaságnak pedig, a mely hitt vala, szívek lelkek egy vala; és senki semmi marháját nem mondja vala magáénak, hanem nékik mindenek köz vala ... Mert ő közöttök senki sem vala szükölködő; mert valakik mezőket vagy házakat bírnak vala, eladván azokat, az eladott marhának árát előhozák vala. És letévék vala az apostoloknak lábaiknál és elosztják vala azt mindennek, a mint kinek-kinek szükség vala.” (Apostolok cselekedetei. IV. rész.)

Megszoktuk, hogy a keresztény ösközséggel a vagyonközösség fogalmát összekössük. Nem is kellett volna tagadni, hogy az apostolok történetében tényleg előfordul. De világos, hogy az csak egy eszményi vonás, melylyel ez iratok szerzője az ösközség képét nemesbíti. Lukács maga, mint sok kortársa, rajong a

communismusért. De a tények ezzel ellenkeznek. Ugyanaz a vonás az, melyet a pythagorausoknál is találunk. Tény az, hogy élénk közszellem uralkodott, mely különösen a közös segélyben nyilvánult, de nem igaz, hogy a saját javak elidegenítése a köz javára törvény volt. A testvéri szeretet nem ismert határt; senki sem mondta, mint Lukács helyesen írja, hogy valami az övé, mert mindent közösen bírtak. Az áldozatkészség egyes esetekben oly messzire ment, hogy valaki birtokait eladta és a vételárt a köz rendelkezésére bocsátotta. Bizonyos, hogy az első keresztények élete erősen közös, sőt családi jellegű volt. Rendesen összegyülekeztek és az ebédeket gyakran közösen vették. Különösen a szegényekről gondoskodtak ily módon. Azonban voltak a községnek vagyonos tagjai is, így János Márk anyja, kinek Jeruzsálemben szép háza és cselédsége volt.¹

Az őskeresztény communisíus tényét újabban erősen czáfolja egy anonym író.² Utal a forrás teljes megbízhatatlanságára, az elbeszélés ellenmondására, az üdvözítőnek inkább asocialis, egyéni és a földi világ közeli végét hirdető tanaira, melyből következethető, hogy a communistikus természetű felfogás később került a kereszténységbe, midőn olyan nép között terjedt, melynél az ilyen communistikus eszmék már elterjedést nyertek. Ott Jeruzsálemben ilyen közösség csak kivételes volt még a keresztények között; így pl. lehet, hogy az a néhány halász stb., kik Krisztus halála után mentek Jeruzsálembe, ott

¹ Dobschitz. Die urcnristlichen Gemeinden. (Leipzig 1902) 105.1. s. k.

² Neue Zeit, 1908, 40. sz. Dr. A. K.: Der sogenannte urchristliche Kommunismus.

közös háztartásban éltek. Feltűnő ezen író szerint az is, hogy midőn a kereszténység ellenségei mindent, a mit lehetett, ellenük felhoztak, sehol sincs arról említés téve, hogy a tulajdonjogot meg akarják szüntetni és azzal a létező társadalmat felforgatni. A kereszténységet azok a népek, melyek közt hirdette-tett, úgy fogták fel, mint egy társadalmi reformot, mely az ő bajaikon segíteni fog. Krisztus tanát a maguk nézeteihez és vágyaihoz képest átdolgozták.

A stoikus bölcsészet és a kereszténység párhuzamosan hatottak az erkölcsi felfogás átalakítására. A két eszmekör egymáshoz viszonya felderítve nincs. Onnét származik az, hogy némelyek szerint a stoa egyik kiváló képviselőjének, [Senecának, elveit az új-testamentumban kell keresni, mint forrásában, míg mások megfordítva azt mondják, az új-testamentumot Senecában kell keresni. Tény az, hogy felfogásuk sok ponton találkozott. Az emberek egyenlőségét hirdette mind a két eszmerendszer, az emberek testvériségét, az altruismust, a jótékonyság gyakorlását.

Az Isten országának közeli megjövetele, az a hit, mely a kereszténység legerősebb alapkövei közé tartozik, kizárja azt, hogy a világi berendezésekre vonatkozólag gyökeres forradalomra gondoltak volna. Azért látjuk, hogy Szent Pál csak azt ajánlja, hogy a létező életviszonyok magasabb erkölcsi tartalommal töltsenek meg, de azokat meg nem támadja, sem a magántulajdont, sem a házasságot, sem az államot, még a rabszolgaságot sem.

A társadalmi intézmények mélyebb bírálatába bocsátkoznak az egyházatyák, sőt némelyiknél oly erős accentusokat hallunk, melyek azokat közvetlen összeköttetésbe hozzák a mai kor socialistáival.

A negyedik században a körülmények oda vezetnek, hogy különösen az egyenlőség, az igazságosság hangoztatásával communistikus felfogásnak engedtek helyet. Ennek először Laktantius adott kifejezést, utána Basilius, ki az örökségi jog ellen is állást foglal. Legnagyobb jelentőséggel bír e korban Chrysostomos. Jellemző már az, hogy ő, a ki Antiochiában egyfelől gazdag kereskedők és iparosok, másfelől szegény munkások és hajósok között élt, a gazdagságról nem oly megvetőleg szól, csak a helytelenül szerzett gazdagságról. Sófa gazdagságról azt mondja, hogy annak, minthogy Isten teremtette, jónak kell lenni. Kimondja, hogy gazdagok és szegények egymásra vannak utalva, sőt hogy a gazdagok még inkább rá vannak utalva a szegényekre (solidarismus). Chrysostomos fontossága abban áll, hogy Ő a tényleges viszonyokat tartja mindig szem előtt, mintegy egyik első képviselője az inductív és társadalom-erkölcsi iránynak. Így Antiochia lakosságát a vagyoni helyzet szerint úgy osztja fel, hogy egy tized gazdag, egy tized teljesen szegény, a többi középszerű viszonyok között él. Később tanításai erősen communistikus jelleget nyernek. Azonban azt a meggyőződését is fejezi ki, hogy ez a communistikus állapot csak a tökéletesek számára való, a kevésbé tökéletesek érik be az alamiznaadással. A társulás nagy előnyeit már világosan kifejti. A tulajdonjogra nézve kifejti, hogy az nem a miénk, hanem a másoké és csak azáltal válhatik a miénk, ha mások javára áldozzuk. Dicséri a munkát, a munkával való szerzése a mindennapi kenyérnek bizonyos neme a bölcsészetnek. Nagy befolyással voltak az egyház közgazdasági tanaira Hieronymus, Ambrosius, a híres

nicaei püspök és az egyház legnagyobb tanítója, Szt. Ágoston. Már Hieronymusnak érelyesen küzdeni kell azok ellen, kik a papi hivatást anyagi előnyök miatt keresik fel. A kamatvételt a leghatározottabban *elítéli*. A gazdagság megítélésében szerinte döntő az, miképp használtatik fel; a jól felhasznált gazdagságot nem ítéli el. Ezzel a felfogással azonban ellenkezik az, hogy szerinte csak úgy lehet gazdagodni, hogy a másik szegényedik, hogy minden gazdag igazságtalan vagy *egj* igazságtalannak örököse. A tulajdonjog csak arra terjedhet ki, mi az élethez szükséges. A munkát melegen ajánlja, főleg azon czélból, hogy az emberben ne támadjanak rossz gondolatok, a munka tehát az askesis egyik eszköze. Ambrosius gazdasági nézeteit főleg Ciceróból, Originesből és Basiliusból merítette. Nagyon nevezetes a gazdagok ellen irányuló beszédje. Drámai erővel rajzolja itt az ellentétet gazdagok és szegények között: majdnem az agitátor erős accentusai hangzanak itt. „Quantorum vitas in illó infonditis auro!” Modern felfogás szól számos mondatából. Mindenféle uzsorát elítél. A magántulajdon a bűn által jött a világba. Isten mindent mindenkinek közösen adott. A modern „la propriété c'est le vol” csak más szavakkal az, mit Ambrosius is mond: „Alienae nobis divitiae sunt”. (Gazdagság idegen jószág.) Szt. Ágoston különösen hirdeti a kötelességet, hogy mindenki dolgozzék és azzal a munka jelentőségét. Ellenben a gazdagságot ő is elítéli. Idegen jószágot bír, ki felesleggel bír. Res alienae possidentur, cum superflua possidentur. Azonban Szt. Ágostonnál erősen érvényesül az a törekvés is, a vallás vagy moral követelményeivel szemben a világi hatalom, az állam és jog igényeit

védeni. Sommerlad a középkor első utópistájának tartja, ki szerint az eszményi társadalomra nemcsak törekedni kell, hanem hogy az szükségszerűen be fog következni. Ezt követeli a haladás, ezt követeli a történelmi processus logikája. Sőt Sommerlad egyenesen hasonlatosságot lát az augustinizmus és marasmus között. Fontos Augustinus tanaiban még az is, hogy ő a kereszténység első századaiban mutatkozó Individualizmus és corporationizmus helyébe, melynek egyikét az evangélium szerinti élet, a másikat az egyház szabályozó és parancsoló tevékenysége képviseli, az egyházat — tehát bizonyos értelemben a socialismust — teszi és az egyéntől feltétlenül követeli, hogy úgy éljen, mint azt az egyház parancsai megszabják. Augustinus tanai irányadókká váltak évszázadokra. Egészen aquinói Tamás napjaiig a XIII. században az augustinizmus szolgált a középkori egyház gazdasági programjául. (Sommerlad.) Volt az egyházi írók között olyan is, ki a communismust gyakorlatilag megvalósítani akarta, Carpocrates. Vagyon- és nőközösséget kívánt és ezen célra alapította a carpocraták társulatát. Az érzéki élvezetek is e rendszerben nagy szerepet játszottak és élénk rajzok jutottak reánk a secta által rendezett orgiákról. Az egyház természetesen eretnekséggel sújtotta őt és követőit.

A kereszténység felfogásában akkor áll be változás, midőn a kereszténység a felsőbb osztályokat is meg akarja hódítani és még inkább, midőn uralkodó vallássá lett. Az uralkodó felsőbb osztályokat kímélni kellett. Idővel az egyház maga is nagy vagyonra tett szert. Azonkívül a kereszténység kénytelen volt terjedésével világi feladatairól lemondani és azokat

az államnak átengedni. A vagyonközösség elvét feláldozza és csak azok számára tartja fenn, kik egészen az egyháznak élnek, később azokra nézve sem. Az egyházba benyomulnak plutokratikus elemek, vagyonszerzés, fényűzés elnyomják a vallás nemes hajtásait. A kik az egyház ezen eltévelyedésébe, erkölcsi hanyatlásába nem tudtak belenyugodni, új irányokat kerestek.

A hivatalos egyházzal szemben most a communistikus elveket egyes secták tették hitelvül, albingensek, katharok, patarenusok, valdensiek, humiliaták, apostoltestvérek, beghardok és lollhardok, a szabad szellem testvérei, hussiták, adamiták, taboriták, cseh testvérek, chiliasták stb. Ezek nagyobb-kisebb mérvű vagyonközösséget, részben nőközösséget is hirdettek, többnyire az askesist tanították és mystikus szertartásoknak hódoltak. A patarenusok úgy, mint az első keresztények, teljes szegénységben éltek, a következő napra nem volt szabad készleteket gyűjteni. A patarenusok egyik vezére, Dolcino, szervezte talán az első communistikus felkelést; későbbben jóformán minden sectában jutnak forradalmi irányzatok érvényre. A legradicalisabb secták egyikét képezték a szabad szellem testvérei, kik minden egyenlőtlenséget, minden hatóságot elítéltek. Ezen sectákkal szemben már maga az egyház volt kénytelen állást foglalni, sőt az eretnenség bélyegét sütötte rájuk és üldözte őket.

A communistikus eszményt tovább szövik a szerzetes rendek, mindenek előtt Assissi Ferencz, egyes bölcselők, mint Abaelard, Kogerius Baco stb. Még aquinói Tamásban is óvatosan kifejezésre jut.

Az eszme, bármily halványan, bármily homályosan, tovább él.

NEGYEDIK FEJEZET.

A francia forradalomig).

A könyv, a scholastika, ebben rejlett a középkor minden bölcsesége. Aristoteles tanulása, ez volt a bölcsészet, a tudomány egyedüli feladata. A dogma is összhangban áll Aristotelelssel. A természet, az élet, a tények, a tapasztalat nem léteznek. Csak nehezen oszlik a fátyol. Giordano Bruno, Telesio, Bacon, Campanella lassankint utat törnek az élet vizsgálódásának. „A világ az Isten igaz képe” mondja Bruno és ezzel a tudomány egy új korszaka kezdődik: a világ, az élet, az ember, a társadalom tudományának korszaka.

A reformatio a keresztény hívőnek kezébe adta a bibliát, visszavezette őt a kereszténység forrásához, megmutatta neki az igazi Jézust, a szegény Jézust szemben a gazdagságban úszó egyházfejedelmekkel. Ebben egy társadalmi forradalom magva rejlett.

Comte szerint a szabad bírálat dogmája, melyet a protestantizmus felállított, képezi tulajdonképpen a jövő századok forradalmi metaphysikájának alapját és e szabad egyéni bírálat elve alkalmazva a társadalmi rendszerre, vezetett az emberek egyenlőségének eszméjéhez.

Egyúttal pedig az Individualismus és egyéni szabadság vezet a capitalismushoz és végső következményében annak negatiójához, a socialismushoz.

A reformatio idejében a társadalmi szerkezet is nagy átalakuláson ment keresztül, melynek tényezői igen bonyolultak. Újonnan keletkezett nagy gazdagságok, a régi hadszerkezet megváltozása és azzal együtt a nemesség átalakulása, fényűzés, magas árak az egész szervezetben nagy nyugtalanságot okoztak. Nagy különbségek a vagyonban a társadalmi osztályok ellenségeskedését és súrlódásait idézték fel. A reformatio, mely egészen új világnézetet, új felfogásokat, új vágyakat, új társadalmi elemeket teremtett, a társadalmi test vajúdásait fokozta. A reformatio demokratikus irányzatú volt, egyházi és világi fejlődelmek ellen intézte erős támadásait és feddéseit. Az élet kiváltságoltjai ellen, nemesség, magasabb polgárság ellen szórja villámcsapásait. Már Luther mondja: habár e világban egyenlőtlenek vagyunk, Isten előtt egyenlők vagyunk. A gazdasági tevékenységet is erkölcsi törvényeknek akarják alávetni. Ostorozzák a fényűzést, az uzsorát, támadják a pénzváltókat, a Fuggereket. Azonban magát a magán tulajdonjogot nem támadták a nagy reformátorok. Tették ezt helyettök nemsokára mások, kik kezdetben csak egy kis községet képeztek, de lassanként megerősödve, erősen rázták a társadalom alaposzlopait. Már a Mediciek udvarából terjed egy nagy lelkesülés Plató állama iránt. A humanisták körében is hangok hallatszanak, melyek a tulajdonrendszer eltörlését helyeslik. Erasmus hirdeti, hogy a kereszténynek a magántulajdon meg van tiltva. Morus Tamás megírja Utópiáját. A nagy tömeg pedig nem hiába hallja a vesztegető

szózatot szabadságról és egyenlőségről. Vándortanítók hirdették ez új evangéliumot a nép, a munkás előtt, erős, kíméletlen szavakkal a falu hársfája alatt, a piaczon, a korcsmákban. A magántőkét korlátozni akarták. Erdő, halászat, vadászat közös legyen. A tulajdonjog lopásnak minősítetik. Karlstadt, Luther társa hirdeti a visszatérést a természeti állapotba. Végre jön a parasztháború és vele Münzer, a communismus hirdetője. Isten birodalmát a földön hirdette, a teljes egyenlőség alapján, vagyonközösséggel. A socialistikus eszmének egyik nevezetes alakja ez időben az anabaptismus, mely vagyonközösséget hirdet, visszatérést a természeti állapotba, minden hatósági kényszer eltörlését. Münsterben Jan Matthys és később Jan van Leyden szervezik az új államot. Minden pénzt és ékszert be kell szolgáltatni. A munkát szervezték, a fogyasztást szabályozták, az étkezés közös volt. Minden műtárgyat, minden könyvet, a biblia kivételével, megsemmisítettek. A magántulajdon, a monogámia eltöröltetett. Borzasztó vége volt e közületnek és azzal a reformatiokorabeli socialismusnak, melynek jellemző vonása a vallási alap. Az eszményi állam, az eszményi társadalom a vallás alapjából emelkedik, hirdetői vallási missiót teljesítenek.¹

Az eszme el van hintve. A szabad bírálókat vezet az emberi intézmények vizsgálatához. A természet-tudomány haladása aláássa a régi hitet. Idegen világ-részek kutatása új láthatárt nyit: a Franciaországba hozott első majom kételyt támaszt az ember isteni származása iránt. Primitív népek látása a társadalmi intézmények viszonylagosságát, változékonyságát, hala-

¹ Stern: Die Sozialisten der Reformationszeit. (Berlin 1883.)

dását mutatja. Az emberre, a társadalomra, az erkölcsi életre kiterjesztetik a természettörvény fogalma. A civilisatio kinövésői épp úgy vezetnek a természeti állapot előnyeinek kiszínezéséhez, a mint nemzetközi érintkezések az állam határai közé szoruló tételes jog mellett egy természetjog létesítésére utalnak. Itt a felvilágosodottság kora, Rousseau, Helvetius, Holbach, Condorcet, Lessing hajnali csillagai. Az új eszmék új társadalmi formákat követelnek és ezeknek vajudási kora a francia forradalom. Az ancien régime — mondja Jodl¹ — úgy egyházi, mint állami téren, keresztény teológiára és cartesianus metaphysikára támaszkodván, minden szabad mozgásnak, minden politikai haladásnak ellensége volt. Mennél nyomasztóbban érezték hátrányait, a szellem lebilincselését és a lelkiismeret megzavarását az uralkodó egyházi szellem által, a nemzet gyámkodását és lenyűgözését egy, a természettel ellenkező jogrend által, annál határozottabban fordultak el azon eszmeköröktől, melyeket e rendszer támaszainak és előfeltételeinek tekintettek.

Az ancien régime emberei számára egészen XV. Lajosig a politikai és társadalmi intézmények oka az Isten akarata volt. Isteni származásuk könnyen véget vetett minden kritikának. Az igazán nagy század íróinak bölcséleti munkája Montesquieu-től kezdve abban állott, hogy mindenütt bevezették a racionalistikus dialektikát és a történeti magyarázatban a gondviselés helyébe az emberek tevékenységét, akaratát és hibáit tették. A tulajdon ezen bomlasztó eljárást el nem kerülhette. Joggal mondhatni, hogy a társadalmi

¹ Geschichte der Ethik. (Stuttgart és Berlin 1901.) I. köt. 426. lap.

forradalom attól a naptól kezdődik, melyen az uralkodó tulajdonjogi rendet természetes forrására visszavezették, épp úgy, mint a monarchizmus csak összeomlásnak látszott szentelve, midőn az absolutizmus földöntúli és mystikus jogczímétől megfosztatott.¹

Az emberi szellem újjá akarta alakítani a világot, hogy mindörökre összhangban legyen az ész és a jog megingathatlan elvével. Megrészegeedett azok látásában és többé semmit sem tartott lehetetlennek. Ezen nemzedékben nincs egy ember némi értékkel, a ki nem tartotta volna kötelességének, hogy zsebében egy alkotmányt rejtessen. Vegyük mindnyájukat, a legalacsonyabbtól a legnagyobbig, királyok, ministerek, intendánsok, bölcsészek, költők, tudósok, marquis-ek és nagy dámák, nincs senki, ki ne költene valami tervezetet az állam újjászületéséről. A közvélemény új szükségletei szükségkép kifejezésre jutottak egy irodalomban, mely ha nem is volt új, de a XVII. században el volt hanyagolva. Az írók engedelmeskedtek, mint az egész világ, a kor hajlamának és iparkodtak irányzatait magyarázni. Ha ezen vizsgálódásokba több meggyőződést, több bátorságot, több szónoklatot vittek, nehéz ezt bűnül felróni. Hogy ezen korszak reformátorai oly keveset törődtek a létező intézményekkel, azt annak a nagy távolságnak kell tulajdonítani, mely a létező állapotot elválasztotta attól, melyet mindenki óhajtott. Ez, ha úgy tetszik, túlzott bizalom az ember erejébe és erényébe, de ezen hit nélkül, melynek egyedül megvan a kiváltság az eszményt a földre lehozni, a századok üresek volnának és a világ egyebet sem mutatna, mint egy szertelen

¹ Louis: Geschichte des Socialismus in Frankreich. 9. 1.

chaost, melyben az érdekek és szenvedélyek örökös harczot vívnának.¹

Ezen kor előszeretettel hajlott a materialistikus, naturalistikus felfogás felé és mégis el nem tudta kerülni az idealismust. A monopolistikusan szervezett államtól követeli az emberi jogok érvényesítését; a rendi jogoktól áthatott államtól követelte az egyenlőséget; az absolutistikus önkényvel kormányzott államtól követeli a szabadságot; a kizsákmányolásra irányult államtól követeli a gyengék védelmét. Ez a túlfeszített Idealismus pedig épp úgy jellemzi e kort, mint materialismusa. Elméletileg rideg, gyakorlatilag magasan szárnyaló, hősies a kor, az emberiség jólétére, minden szenvedéstől, balhit és tekintély alóli felszabadítására törekszik. Ma sem tudunk eszméi helyébe tökéletesebbet, csak gyakorlatiabbakat tenni.²

A kik alapjaikban vizsgálták a társadalmi intézményeket, természetesen arra az eredményre jutottak, hogy alapjukból újból felépítendők. E kutatók sora elég hosszú, a socialismus alapvető munkáját ők végezték.

A socialismus előhírnökei között kiváló helyet foglal el Meslier, egy kis francia község papja, kinek híressé vált végrendelete a fennálló rend, a polgárosodás ellen intézett erős vádirat. Szerinte családok tulajmánya a vallás és kormány, a munkások gyümölcsét a lézengők élvezik. A baj pedig a magántulajdonból származik, holott a javak közös tulajdon és közös élvezet tárgyává teendők. A javak megosztása egyesek között szüli a féktelen hírvágyat. Helytele-

¹ Lanfrey: Essai sur la révolution française. 41-49. 1.

² Jodl: Geschichte der Ethik. II. kiad. I. köt. 430. 1.)

níti a házasság felbonthatatlanságát is, mert ΘE okozza a szerencsétlen házasságokat. Ha az emberek közösen bírják az összes javakat, úgy fognak élni, mint a testvérek és bekövetkezik az aranykor. Socialistikus gondolatai kevésbé jól vannak formulázva, mint erős bírálata a fennálló társadalmi renddel szemben. A vallás ellen irányított támadása gyorsan hatott. Voltaire, Holbach és mások jóformán csak visszhangját adják az ő támadásának. Politikai és társadalmi nézetei azonban alig találtak akkor visszhangot, csak később. Pedig benne rezgett — mondja Lichtenberger — a socialistikus eszme végső kihatásával. Munkája a XVIII. századbeli socialismus egyik legnevezetesebb emléke. Mások mélyebben bíráltak és értékelték. Azonban senki sem érezte oly erősen a társadalom bajait, senki sem vitte a rosszalást oly világos és rettenetes elméletekig.¹

De a socialismus úttörői között legnagyobb volt Rousseau. Rousseau nagysága abban rejlik, hogy lélekének minden erejével hitt az abszolút jóban és megvalósíthatóságában; hogy akarva, nem akarva a szellemeket ezen eszményi magasságba ragadta. Folytonosan a napba tekintvén, szemét nem egyszer vak-ság takarja. Gyakran egy elnyomott osztály tribunját akarták benne látni. Pedig ő több volt: egy viharos század összes szenvedéseiről szóló kesergés. ő mindig az első a bajok jelzésében, mert legtöbbet szenved tőlük. Rousseau, ez már maga a forradalom egyenlőtlen és hatalmas, magasztos és zaklatott geniusával. Ő annak a legnagyobb mértékben temperamentuma.

¹ Lichtenberger: Le Socialisme au XVIII. Siècle. (Paris 1895.) 83. lap.

Voltaire és Montesquieu a forradalom eszét és bölcsességét képviselik és végleges eredményeiben a legtöbb fog maradni belőlük, azonban Rousseau rugója volt érzelme, szenvedélye. A hová ők világosságot vittek, oda ő a lángot vitte. Sok zavart és nyugtalanságot vitt korának eszméibe, meghamisította, ferdítette az egyenlőség érzelmét az által, hogy túlozta; azonban nélküle, ama nemes láz nélkül, melyet ő a szívekben gyűjtött, nagy elődjei semmi szilárdat nem létesíthettek volna ama rettenetes viharok között, melyek munkájukat támadták. A Contrat social dicsősége, hogy oly ellentállás eszköze lett, melyen egész Európa hatalma megtört, lelke volt az 1793-iki szervezetnek. Bűne volt, hogy a jog, az egyenlőség, a nép nevében az elnyomatásnak egyik leggenialisabb és legtökéletesebb eszközét kovácsolta.¹

Rousseau a socialismushoz való viszonyának megállapítása nem csekély nehézséget okoz. Kétséget nem szenved, hogy a társadalomra és a magántulajdonjogi intézményre nézve olyan tanokat hirdet, melyek a socialismus leltárához tartoznak. De kétséget nem szenved viszont az, hogy ezen tétéleket más tétélekkel jelentékenyen gyengítette. Kétséget nem szenved továbbá az, hogy nézeteinek tisztán csak elvont elméletértékét tulajdonított és hogy gyakorlati szempontból egészen más álláspontra helyezkedett. Igen érdekes Lichtenbergernek összeállítása arról, hogy különböző írók mikép jellemezték Rousseau tanításait. Franck azt mondja, Rousseau elfogadja a communismust elméletben, de nem meri alkalmazását ajánlani. Sudre szerint munkáinak alapos tanulmányozása mu-

¹ Lanfrey, i. h. 57. 1.

tatja, hogy távol áll a communismustól. Nicolas szerint ő a socialismus és communismus alapítója. Bona-Meyer ellenben azt mondja, hogy sem socialista, sem comunista. Bussy szerint ellensége a communismusnak. Louis Blanc szerint előhírnöke a socialismusnak. Janet szerint a modern communismus alapítója. Fabre des Essarts szerint ő a focus, melyben egyesül Plato, Campanella és Morus és tőle származik Saint-Simon, Fourier, Proudhon és Cabet. Desjardins szerint ő az anarchismus atyja.¹ Lichtenberger szerint nem szándékosan, de az általa használt irányja folytán ő mégis atyja a mai társadalom ellen intézett támadásoknak. Bár Rousseau mint a természeti állapot nagy dicsoítóje szerepel, téves azt hinni, hogy ő a visszatérést kívánta a természeti állapot felé, vagy hogy holmi comunista elveket hirdetett volna. A társadalmi állapot az ember természetéből folyik. Egyszer a természeti állapotból kilépve, az ember oda vissza nem léphet. A társadalomban az egyén jogait az államra ruházza. Az államnak a közjó szolgálatában kell állni. Az csak úgy lehetséges, ha az összes egyéni akaratok annak alá vannak rendelve, erre pedig szükséges az erény uralma. Mindenekelőtt az államnak a túlságos nagy egyenlőtlenséget kell megakadályozni; ezen okból a felhalmozás eszközeit kell elvonni. A nagy városok fejlődését meg kell akadályozni, épp úgy a fényűzési ipar terjedését, a kereskedelemmel szemben védeni kell a mezőgazdaságot stb. A nevelésnek nagy feladata van: jó polgárokat kell nevelni, a törvénytiszteletet és a hazaszeretetet kell erősíteni. A magánérdeket szűk határok közé kell szorítani. Egyenlő

¹ Le socialisme au XVIII. siècle. 129. lap.

és nyilvános legyen a nevelés. Az állam gondoskodni tartozik mindenkiről. Mindenki köteles dolgozni, a gazdag is. A társadalmon kívül, az elszigetelt ember nem tartozik senkinek semmivel és joga van élni, a hogy tetszik; a társadalomban, a hol szükségképen él mások terhére, munkával tartozik fentartásáért megfizetni: ez alól nincs kivétel. A társadalmi emberré nézve tehát a munka egy elengedhetelen kötelesség. Gazdag vagy szegény, erős vagy gyenge, minden renyhe polgár gazember (Emile).

A vagyonegyenlőtlenséget, a gazdagságot a leg súlyosabb ítéletével sújtja. „A föld eleget termel, hogy mindenki táplálkozhassék, de a gazdagok osztálya az ön osztálya — írja madame Franceuilnek — lopja el az enyémtől gyermekeim kenyerét.¹ Ha van oly nyomorult állam a világon, a hol valaki meg nem tud élni büntény nélkül, a hol a polgárok családok szükségből, nem a büntettest kell felakasztani, hanem azt, ki erre kényszeríti (Emile).

Rousseau szerint csak az szolgálja méltóan az államot, ki két kezével dolgozik, ki az ekét vezeti. Minden más ember gyanús. És minden szükséglet, mely a fizikai lét követelményeit meghaladja, bajok forrása. Százat egy ellen lehet fogadni Rousseau szerint, hogy az első, ki czipőt viselt, hacsak lábbaja nem kényszerítette, bűnös ember volt.²

A magántulajdonjog elleni támadások azok, melyek leginkább vezetnek vissza Rousseau-ra. Pedig tulajdonkép régi hagyománya ez a francia tudományos véleménynek. Montesquieu szerint a tulajdonjog pusztá

¹ Lichtenberger: Le socialisme au XVIII. siècle. 151. lap.

² Espinas: La philosophie sociale au XVIII. siècle et la 96. ap.

conventio. Bourdaloue azt mondja a „Sermon sur l'aumône”-ban, hogy a természet törvénye szerint az összes javak közösek. Azonban Rousseau-tól származik a tulajdonjog elleni gyűlölet és az a düh a vagyon egyenlőtlensége ellen, mely oly rettenetes módon táplálja újkori sectáinkat. Az egyenlőtlenségről szóló könyvében mondja ő a híressé vált szavakat: El vagytok veszve, ha elfelejtitek, hogy a gyümölcsök mindnyájunké, a föld senkié. Az első, a ki azt mondta: Ez az enyém, nyomorúságot, büntetést hozott a világra. Mégis ugyanezen munkában Rousseau igen helyes nézeteket vall a tulajdonjogról és annak keletkezési módjáról. Hasonló ellentmondást találunk a Contrat social-ban. Itt a tulajdonjogot elismeri, csak hogy a törvényre vezeti vissza és határait a közjében találja. Mindenkinek tulajdonjoga alá van rendelve azon jognak, melylyel bír a társadalom mindenek fölött. Viszont azt mondja, hogy a törvények mindig hátrányosak azokra nézve, kiknek nincs tulajdonuk, hasznosak azokra, kiknek van.

Még Rousseau-ban tehát a socialismus embryonális. Ellenben Mablyban már egészen rendszeres. Mably szerint is minden baj a tulajdonjogból származik.

A tulajdon egyenlőtlenségéből származik minden más egyenlőtlenség, pedig a természet az embereket egyenlőknek alkotta. A javakat közöseké kell tenni. A javaknak ezen közössége Mably szerint olyan természetes, hogy meg sem érthetni, hogyan keletkezett a magántulajdon. Szerinte ez abból származott, hogy vannak szorgalmas és buta emberek, azért szükséges minden eszközzel, kitüntetéssel buzdítani a munkára. Azonban Mably elismeri, hogy a magántulajdonjog

oly mély gyökeret vert, hogy azt kiirtani már nem lehet, azért csak jobban kell felosztani a tulajdont.

Egészen más természetű mint Mably tudományos, a régiek, különösen Plato olvasásán fejlődött socialis-musa, Morellyé. Kiindulási pontja, mely némileg közeledik Fourier felfogásához, hogy a társadalmi mechanizmusnak jobban kellene az emberi szenvedélyeknek megfelelni. A világ egy gazdagon terített asztal, mely-nél mindenki kielégítheti szükségletét. A legnagyobb bajt a bírvágy okozza, az a pestis, a magánérdek, a társadalom ez a lassú láza. Minden baj a magántulajdonból származik; ha senki nem félne a szegénységtől, mindenki a közjónak élne. Az ember elkorcsosodott és a segítség csak a természethez való visszatérésben rejlik.

Morelly eltörli a magántulajdont és mindenkit kötelez munkára, minek fejében az állam gondoskodik szükségleteinek kielégítéséről. Tíz éves korában mindenki kezd egy termelési ágban tanulni, a 15—18. életkor között családot kell alapítani; 20—25. évében mindenki dolgozik a mezőgazdaságban; 26. életkorában mindenki egy specialis munkaágba lép, 40 éves korában mindenki szabadon választhatja a munkát. Szabályozva van a nevelés, a házasság, az állam szervezete, a tudományos foglalkozás stb. Büntető szabályra ilyen rendszer mellett alig van szükség. Súlyos büntetés éri azt, ki megkísérelné az átkos tulajdonrendszer behozatalát; élethossziglan bezáratik mint bolond és az emberiség ellensége, neve örök időkre eltöröltetik, családja más családok között felosztatik. Morelly észjárása bár sokban egyezik Kousseau-éval, még sem olyan pessimista, annyira ellensége a civilisációnak. Míg Rousseau a természethez

való visszatérésben látja egyedül a boldogulást, Morrelly lehetségesnek tartja, hogy az ember a jövőben egy eszményi állapot felé közeledjék.

A communista eszmekörben mozgott Rétif de la Bretonne is, ki Rousseau híve volt, csakhogy communista államát vallásos, sőt katolikus alapra akarta felépíteni. Ennyiben mintegy előhírnöke a keresztény socialismusnak. A mellett bizonyos tételei miatt Darwin előhírnökének tartották. Két jelentős tételét emeljük ki: Nem ismer el semmiféle absolut jogot, tehát absolut tulajdont sem, mert minden jogot korlátol mindenkinek joga mindenre. A tulajdonjog egy rossz dolog, melyet meg kellene semmisíteni, de tökéletlenségeink arra kényszerítenek, hogy mégis fenntartsuk, azonban a közérdek által szabott határok között. A tulajdonjogot korlátolni kell, akadályokkal kell megrakni, hogy így előkészíttessék az a reform, mely az emberiség boldogságát fogja biztosítani.

A XVIII. század problémái között a büntetőjog is foglal helyet. A társadalom hiányos berendezése, a törvények tökéletlensége itt is érezteti magát. Egyebek között igen szigorúnak találják a lopás büntetését és vizsgálják, vajjon a tulajdonjog természete ezt indokolja-e. Azon munkák között, a melyekben a kritika nagyon rikító színekben jelenik meg, tartozik Brissot de Warville következő című munkája: „Recherches philosophiques sur le droit de propriété et sur le vol, considérés dans la nature et dans la société”. Tulajdonkép e munka jelentőségét túlozták. Minthogy Brissot különböztet a természeti és társadalmi állapot között, azon állításának, hogy a lopást nem lehet halállal büntetni, mert nem természetellenes, socialista szempontból nagy jelentőséget tulaj-

donítani, nem lehet. Azonban Brissot maga elfelejti a természeti és társadalmi állapot közötti megkülönböztetést és dolgozata éles kritika a társadalmi renddel szemben. A tulajdonjog és a lopás összekötése idővel jelszóvá vált és Brissotra vezették vissza — mennyi joggal, azt annak helyén látni fogjuk — Proudhon gondolatát. Brissot kifejti, hogy a természetben minden mozog, minden felhasználtatik. A természet egyik része megsemmisítetik a másik fenntartására. Ez a törvény áll az emberre vonatkozólag is. Az egyedüli törvény, hogy magát fenntartsa. Ez a tulajdonjog célja és indoka is. Az embernek joga van arra, a mire szüksége van, viszont, ha többé szükség nincs, jog sincs. Visszaélés tehát a jogot a szükségesen túl kiterjeszteni. Nincs jogunk húsz ember élelmét fogyasztani, mikor egy elég. „Ajtód előtt száz ember éhen hal, te jóllakva élvezetektől, tulajdonosnak tartod magadat; nincs igazad; a bor a pinczédben, készleteid, bútoraid, aranyad amazokéi; ők a tulajdonosok; ez a természet törvénye. A tulajdonjog ugyanaz, mint az állatok joga, egymást megsemmisíteni. Az embernek joga van az ökörré, az Ökörnek a fűre, a fűnek az emberre. Így még az anthropophagiát is indokolni lehet. De Brissot nem akarja a tulajdonjogot eltörölni. Csak ne hivatkozzunk indokolásánál a természetjogra és enyhítsük a lopásról szóló törvényeket, mert ha a gazdag valakit enged éhen halni, ő az igazi tolvaj. Későbbben Brissot munkáját mentegette azzal, hogy fiatalkori dolgozat, melyet egy fiatal ember írt, ki a bölcsészeti pályára készült és a taposott ösvénytől el akart térni.

Diderotnak oly kiemelkedő helyzete volt kortársai között, hogy álláspontja a socialis eszmék fejlődésére

való visszatérésben látja egyedül a boldogulást, Morrelly lehetségesnek tartja, hogy az ember a jövőben egy eszményi állapot felé közeledjék.

A communista eszmekörben mozgott Rétif de la Bretonne is, ki Rousseau híve volt, csakhogy communista államát vallásos, sőt katolikus alapra akarta felépíteni. Ennyiben mintegy előhírnöke a keresztény socialismusnak. A mellett bizonyos tételei miatt Darwin előhírnökének tartották. Két jelentős tételét emeljük ki: Nem ismer el semmiféle absolut jogot, tehát absolut tulajdont sem, mert minden jogot korlátol mindenkinek joga mindenre. A tulajdonjog egy rossz dolog, melyet meg kellene semmisíteni, de tökéletlenségeink arra kényszerítenek, hogy mégis fenntartsuk, azonban a közérdek által szabott határok között. A tulajdonjogot korlátolni kell, akadályokkal kell megrakni, hogy így előkészíttessék az a reform, mely az emberiség boldogságát fogja biztosítani.

A XVIII. század problémái között a büntetőjog is foglal helyet. A társadalom hiányos berendezése, a törvények tökéletlensége itt is érezteti magát. Egyebek között igen szigorúnak találják a lopás büntetését és vizsgálják, vajjon a tulajdonjog természete ezt indokolja-e. Azon munkák között, a melyekben a kritika nagyon rikító színekben jelenik meg, tartozik Brissot de Warville következő című munkája: „Recherches philosophiques sur le droit de propriété et sur le vol, considérés dans la nature et dans la société”. Tulajdonkép e munka jelentőségét túlozták. Minthogy Brissot különböztet a természeti és társadalmi állapot között, azon állításának, hogy a lopást nem lehet halállal büntetni, mert nem természetellenes, socialista szempontból nagy jelentőséget tulaj-

donítani, nem lehet. Azonban Brissot maga elfelejti a természeti és társadalmi állapot közötti megkülönböztetést és dolgozata éles kritika a társadalmi renddel szemben. A tulajdonjog és a lopás összekötése idővel jelszóvá vált és Brissotra vezették vissza — mennyi joggal, azt annak helyén látni fogjuk — Proudhon gondolatát. Brissot kifejti, hogy a természetben minden mozog, minden felhasználtatik. A természet egyik része megsemmisítetik a másik fenntartására. Ez a törvény áll az emberre vonatkozólag is. Az egyedüli törvény, hogy magát fenntartsa. Ez a tulajdonjog célja és indoka is. Az embernek joga van arra, a mire szüksége van, viszont, ha többé szükség nincs, jog sincs. Visszaélés tehát a jogot a szükségesen túl kiterjeszteni. Nincs jogunk húsz ember élelmét fogyasztani, mikor egy elég. „Ajtód előtt száz ember éhen hal, te jóllakva élvezetektől, tulajdonosnak tartod magadat; nincs igazad; a bor a pinczédben, készleteid, bútoraid, aranyad amazokéi; ők a tulajdonosok; ez a természet törvénye. A tulajdonjog ugyanaz, mint az állatok joga, egymást megsemmisíteni. Az embernek joga van az ököre, az ökörnek a fűre, a fűnek az emberre. Így még az anthropophagiát is indokolni lehet. De Brissot nem akarja a tulajdonjogot eltörölni. Csak ne hivatkozzunk indokolásánál a természetjogra és enyhítsük a lopásról szóló törvényeket, mert ha a gazdag valakit enged éhen halni, ő az igazi tolvaj. Később Brissot munkáját mentegette azzal, hogy fiatalkori dolgozat, melyet egy fiatal ember írt, ki a bölcsészeti pályára készült és a taposott ösvénytől el akart térni.

Diderotnak oly kiemelkedő helyzete volt kortársai között, hogy álláspontja a socialis eszmék fejlődésére

is nagy befolyással volt. Hiszen voltak, a kik azt állították, hogy Rousseau eszméinek forrását is nála kell keresni. Diderotnál a legnagyobb ellentmondások békésen férnek meg egymás mellett. Kijelenti, hogy a természeti állapot éppenséggel nem jobb, mint a társadalmi állapot. Nem szükséges a nagy vagyonok képződését megakadályozni. A vagyonok helyesen meg vannak oszolva, ha az egyesek munkájának az megfelel és az ebből származó egyenlőtlenség nem hátrányos. A nép embere a legbutább és a legroszszabb; a népiességből kivetközni és jobbá lenni, egy fogalom. Követeli a tulajdon teljes tiszteletben tartását. Vagyonával mindenki tetszése szerint bánhatik. Azonban nézzük a másik Diderot-t. Sehol — mondja Lichtenberger — a természeti állapotot és az ember ősjogait annyi erővel nem követelték, mint Diderotnak „Supplement au voyage de Bougainville” című munkájában. Itt szembeállítja a természeti állapotot a társadalommal és törvényeivel. Az általa leírt szigeten minden mindenkié, itt teljes communismus uralkodik, itt boldogság uralkodik. Egyéb munkáiban is erős hangon nyilatkozik a fennálló társadalmi rend ellen és kívánja a communismus szellemének terjesztését, hogy az emberek elfelejték a természeti állapot két előnyét, az egyenlőséget és függetlenséget. A vagyonközösség Peruban a tulajdonjog gyengítése, mely a bűnök forrása. Az adókat csak a gazdagokra kell kivetni.¹

A forradalmat megelőző eszmemozgalomban kiváló hely illeti Linguet-t is, kit egy francia író Marx-szal

¹ Lichtenberger. Le socialisme au XVIII. siècle, 248. lap, s k.

hasonlít össze, kivel Marx maga Proudhont hasonlítja össze. Főleg két szempontból bír fontossággal. Először a tulajdonjog ellen irányzott éles kritikája miatt, másodsor a miatt, hogy ő egyike az elsőknek, ki különösen a munkás sorsát teszi éles kritikájának tárgyává. Az akkori kornak egyik legtekintélyesebb írója volt. Szerinte a természeti állapotban nincs tulajdonjog. A tulajdonjog usurpatióból származik és legfontosabb következménye a társadalom, mely ismét szülőoka az egyenlőtlenségnek. A társadalom erőszakból származik és semmi egyéb, mint a tulajdonjogok láncolata; a törvények czélja, hogy a gazdagot a szegénnyel szemben védjék, tehát bizonyos tekintetben egy összeesküvés a nép nagy többsége ellen. A ki azt mondja társadalom, egyúttal mond gazdagságot és szegénységet, koldusságot, lopást. De a társadalom terhes volta soha sem volt olyan nagy, mint jelenleg. Ez látszik a munkás súlyos sorsán. Mert mi a munkás? Semmi egyéb, mint az ókori rabszolga és a középkori jobbágy utódja, de a sorsa sokkal súlyosabb, mint őseié. Eongyok alatt, melyek a nyomor egyenruhája. Semmi része nincs a feleslegben, melynek forrása a munkája. A rabszolgaság eltörlése nekik csak annyit használ, hogy minden órában kínozza őket az éhhalál félelme, melytől legalább ősei meg voltak kiméivé. Mikor a középkorban a hűbériség megingatta a trónokat, a királyok segítségükre hívták a jobbágyokat és a szabadság mézes madzagával édesgették; még nem ismerték az új lánczokat; tiltakoztak is a szabadság ellen, de hiába, erőszakkal felszabadították őket. De a szabadságból csak annak hátrányait nyerték. Most elégtelen bérből kénytelenek szükségleteiket kielégíteni és a csekély

bér maga egy újabb ok a bér leszállítására. Barbár urai kevésbé azért adnak nekik, hogy életeket meghosszabbítsák, mint hogy halálukat elhalaszszák. A földet feltúrják, a nélkül, hogy gyümölcsseit élveznék és épületeket emelnek, hol mások fognak lakni. A nyomor kényszeríti őket, hogy letérdeljenek a gazdagok előtt, azokat kérve, hogy engedjék meg, hogy őket gazdaggá tegyék. Nem igaz, hogy a munkaszerződés szabadon köttetik meg, az csak akkor volna igaz, ha a munkás nem volna kénytelen munkáját azonnal eladni és ha a szerződő felek helyzete egyenlő volna. A munkásoknak adott szabadság az újkor egyik legsúlyosabb ostora. A rabszolgaság eltörlése nem adta meg az embereknek a szabadságot. Az emberiség túlnyomó részének szabadsága csak abból áll, hogy szabad neki éhenni halni. Minden élő lénynek joga van az élelemre; fogai és gyomra, az az ő pátense, melyet a legfőbb hivatal állított ki; a társadalom megszoríthatta e jogot, de meg nem semmisítheti. A kormányok kötelessége örködni, hogy egyesek kapzsisága ne veszélyeztesse mások (létét). A legszentebb törvény a nép jóléte. A legfőbb tulajdonjog az élet. A magántulajdonjog alá van rendelve a közérdeknek.

Különösen a következő két munka tartalmazza főbb gondolatait: „Théorie des lois civiles” (London, Paris 1767) és „Annales politiques civiles et littéraires du XVIII. siècle” (London 1777-1792).

Már ez időben ellentétbe került a socialismus a nemzetgazdaságtannal. A nemzetgazdaságtan akkor uralkodó iskolája hirdette a népek gazdagodásának eszményét, hirdette a szabadságot, az individualismust és önérdeket, a szabad versenyt, tételek, melyek

a socialisták hitvallásával ellenkeztek. Rousseau állást foglal idős Mirabeau ellen, Mably Mercier de la Riviere ellen, Linguet Turgot ellen, az egyszerűség hirdetői a gazdagság dicsérőivel szemben, a socialisitikus társadalmi rend képviselői az egyéni szabadság híveivel szemben. A kik a physiokraták ellen foglaltak állást, azért közeledtek egyik-másik ponton a socialisták felé és ezek között találunk még egy Neckert is, ki gazdag bankár és pénzügyminister létére is, sokban egyezett az akkori socialismus tanival, különösen Linguettel. Talán azért is, mert a physiokraták az adórendszert erősen bírálták, kimutatta, hogy a nép szenvedései nem az adórendszerből erednek, hanem a physiokraták által dicsért elvekből, a szabad versenyből, a laissez faire, laissez passer elvéből.

Ez íróknak igen nagy befolyásuk volt a francia forradalomra. Mint Toqueville¹ mondja, akkor az írók voltak az egyedüli tekintélyek. Minden író politikai és társadalmi kérdésekkel foglalkozott. Angliában akkor az írók gyakorlati politikusok voltak, a gyakorlati politikusok pedig írók. Ezzel szemben a francia írók a gyakorlattól igen távol állottak, de azt a nép nem látta, mert maga sem tudott semmit a gyakorlati állami életről, csak azt, hogy rossz, hogy sok a kiváltság, sok az elavult és képtelen, nagyon szövevényes. Azért az orvosságot egyszerű elvekben keresték, általános tételekben, melyek a társadalom és állam természetéből látszanak folyni.

A forradalom a tulajdonjog problémáját akarja megoldani. A tulajdonjogot nem tudván mégsem mi-

¹ Ancien régime III. könyv, I. fejt.

síteni, a tulajdonosokat akarja megsemmisíteni. A tulajdonjogot nem tudván általánosítani, a szegénységet általánosítja.

Végül a forradalmi terror nemcsak a gazdagoknak veszedelme lett, hanem a szegényeké is. Történelmünk egyetlen korszakában sem szenvedtek a szegények annyit, mondja Espinas. Az összes élelmiszerek egyformán osztattak ki az érkezés sorrendjében. Az összes lázadások az utolsó időből ezen jelszó alatt léptek fel: kenyeret! Mindenütt nyomor volt. A munkások soraiban általános a csüggedés, keserűség, néma ellenzés uralkodott a terror ellen. Hiába beszéltek volna nekik kivándó jogokról, szervezendő mozgalmakról. Látták, hogy sem a király, sem a girondisták, sem a dantonisták, sem a hebertisták, sem Robespierre kivégzése nem segített semmit, a gazdagok üldözése nem eredményezett semmit. Általánosan hangzik a szó: a forradalom előtt boldogabbak voltunk! Nagy ür támad a lelkekben; mindenki ki van fáradva. Nem érdekelnek többé a hazafias ünnepélyek, csak a hivatalnokok jelennek meg unott arccal. Lassankint maguk a forradalmárok belefáradnak. Nem mennek többé az ülésekre. A Jakobinusok rettegett klubja megszűnik és ez is alig érdekel valakit. Maradt néhány ember, ki a forradalom színpadját megszokta, abból élt és midőn csődjét látja, előáll azzal a jelszóval, hogy a nép boldogságát kell megteremteni, ez a forradalomnak nem sikerült, tehát újból kell kezdeni a forradalmat. Ezek lesznek Babeuf katonái. A babeuvisme nem bizarreria, nem egy forradalmi curiosum, hanem a természetes folyamánya és utolsó kifejezése a jakobinismusnak.

Babeuf levonja a XVIII. század bölcseletének

utolsó következményeit. A communismus az egyedül helyes társadalmi rendszer. Ezméit legjobban ismerjük meg az általa szervezett szövetségnek, az egyenlőknek kiáltványából.

Az egyenlők kiáltványa¹

A tényleges egyenlőség a társadalmi művészet utolsó célja (Condorcet).

Franciaország népe!

Tizenöt századon át mint rabszolga, tehát boldogtalanul éltél. Hat év óta alig lólegzel, a függetlenség, a boldogság, az egyenlőség reményében.

Az egyenlőség, első óhaja a természetnek, első szükséglete az embernek és első köteléke minden jogszerű társulásnak! Franciaország népe, te nem vagy jobban kedvezve, mint a többi népek, melyek ezen szerencsétlen földgömbön vegetálnak! Mindig és mindenütt a szegény emberi nem, kiszolgáltatva többékevésbé ügyes anthropophagoknak, játékszerűi szolgál minden ambiciónak, táplálékul minden zsarnokságnak. Mindig és mindenütt elaltatták az embereket szép szavakkal; soha és sehol nem kapták a dolgot a szóval. Emberemlékezetek óta ismétlik nekünk hypokrisissal: az emberek egyenlők[^] és emberemlékezet óta nyomja az emberiséget szemtelenül a legmegalázóbb és leghajmeresztőbb egyenlőtlenség. Mióta emberi társadalmak léteznek, az ember legszebb osztályrésze ellenmondás nélkül el van ismerve, de még egyszer sem tudott megvalósulni; az egyenlőség tehát a törvénynek csak egy szép és terméketlen fictiója volt. Ma, hogy erősebb hangon hirdetik, azt mondják: Hall-

¹ Lásd Reybeaud, Les réformateurs, II. k.

gassatok, nyomorultak! A tényleges egyenlőség egy chimaera; elégedjete meg a feltételes egyenlőséggel: mindnyájan egyenlők vagytok a törvény előtt. Canaille, mi kell neked több? Mi kell nekünk több? Törvényhozók, kormányzók, gazdag tulajdonosok, hallgassatok most.

Mindannyian egyenlők vagyunk, úgy-e? Ez a tétel nem vitatható, mert ha valaki nem őrült, komolyan nem mondhatja, éj van, mikor nap van.

Nos! követeljük ezentúl, hogy egyenlökként éljünk és haljunk, mint születünk; a tényleges egyenlőséget akarjuk vagy a halált! ez kell nekünk.

És megszerezzük a tényleges egyenlőséget, bármely áron. Balsorsa lesz azoknak, kiket találunk közöttünk és közte. Baja lesz annak, ki egy ily világos követelésnek ellentáll.

A francia forradalom csak előfutárja egy nagyobb, egy ünnepélyesebb forradalomnak, mely az utolsó lesz.

A nép áthaladt az ellene szövetkezett királyok és papok testén; ugyanazt fogja tenni az új zsarnokokkal, az új politikai Tartuffekkel, kik a régiek helyébe ültek.

Mi kell nekünk a jogegyenlőségen felül?

Nemcsak azt az egyenlőséget akarjuk, mely az ember és a polgár jogainak declaratiójában foglaltatik, mi akarjuk, hogy közöttünk legyen, házaink teteje alatt. Érte mindenre készek vagyunk, tabu la rasa-t csinálunk az ő kedvéért. Pusztuljon, ha kell, minden művészet, föltéve, hogy nekünk a tényleges egyenlőség maradjon.

Törvényhozók és kormányzók, kikben nincs több lángész, mint jóhiszeműség, szívtelen gazdag tulajdonosok, hiába akarjátok meghiúsítani ezt a szent vál-

lalkozást, azt mondván: Csak az annyiszor előttünk követelt agrártörvényt fölmelegítik.

Rágalmazók, hallgassatok, és a zavar csendjében hallgassátok a természet által dictait és az igazságosságon alapuló követeléseinket.

Az agrártörvény vagy a földosztás pillanatnyi követelése volt néhány elv nélküli katonának, némely inkább ösztöne, mint az ész által mozgatott népcsoportnak. Mi magasztosabbra és igazságosabbra törekszünk. A közös jóra, vagy a javak közösségére. A föld ne legyen többé egyéni tulajdonban: a föld senkié. Akarjuk, követeljük a föld gyümölcsének közös élvezetét; a gyümölcsök mindnyájunkéi.

Kijelentjük, hogy többé nem tűrhetjük, hogy az emberek nagy többsége dolgozzék, izzadjon egy csekély kisebbség szolgálatára és élvezetére.

Túlsoká rendelkezett egy milliónál kevesebb ember a fölött, a mi a velők egyenlők és hasonlók húszmilliójáié.

Legyen vége annak a nagy botránynak, melyet unokáink el sem fognak hinni. Tűnjenek el végre a lázító különbségek gazdagok és szegények között, nagyok és kicsinyek között, úr és szolga között, kormányzók és kormányzottak között.

Ne legyen többé az emberek között más különbség, mint a kor és a nem különbsége. Minthogy mindnyájunk ugyanazokkal a tehetségekkel, ugyanazokkal a szükségletekkel bírunk, ne legyen köztünk csak egyféle nevelés, egyféle táplálkozás. Minthogy mindnyájunk számára elég egy nap és egy levegő: miért nem volna elég mindnyájunk számára ugyanaz és ugyanannyi eledel?

Azonban már szónokolnak ellenünk a dolgok lehetőleg legtermészetesebb rendjének ellenségei.

Rombolók és pártütők, mondják, nektek csak a mézszárlás és zsákmány kell.

Francziaország népe!

Nem fogjuk az időt vesztegetni, hogy erre feleljünk, csak azt mondjuk neked: a szent vállalat, melyet szervezünk, más czállal nem bír, minthogy véget vessünk a társadalmi egyenlenségeknek és a nyilvános nyomornak.

Soha nagyobb terv nem fogantatott és nem hajtattott végre. Messziről, néhány lángész, néhány bölcs, beszéltek róla halk és reszkető hangon. Egyik sem bírt a bátorsággal, hogy az egész igazságot kimondja.

A nagy rendszabályok ideje elérkezett, A baj tetőpontjára hágott; a földgömböt befödi. A chaos, a politika neve alatt, századok óta uralkodik. Mindennek vissza kell térni a rendhez és helyéhez. Az -egyenlőség hangjára, hogy az igazságosság és boldogság elemei szervezkedjenek, elérkezett az időpont az egyenlők köztársaságának alapítására, ez a nagy fogadó az összes emberek számára. Az általános visszahelyezés napjai elérkeztek. Sóhajtozó családok, jöjjetek leülni a természet által összes gyermekei számára terített asztalához.

Francziaország népe, a legtisztább dicsőség számodra van fenntartva. Igen, te vagy hivatva elsőnek a világnak megmutatni e megható jelenetet.

Elavult szokások, régi előítéletek újból akarják az egyenlők köztársaságának felállítását megakadályozni. A valódi egyenlőség szervezése az egyedüli, mely az összes szükségleteknek megfelel, áldozatok nélkül, nem fog az egész világnak tetszeni. Az egoista,

a becsvágyó reszketni fognak dühökben. A kik igazságtalanul birtokolnak, igazságtalanságról fognak panaszkodni. A kiváltságos élvezetek, a magányos mulatságok, az egyéni kényelmek élénk szomorúságot fognak okozni némely egyénnek, kit a mások szenvedése nem érint. Az abszolút hatalom kedvelői, az önkényuralom aljas szolgái sajnálni fogják uraikat a valódi egyenlőség színvonala alatt. Rövidlátásuk nehezen látja a közös boldogság közel jövőjét, azonban mit tehet néhány ezer elégületlen, az elégületlenek nagy tömegével szemben, mindannyian boldogok és meglepetve, hogy oly soká keresték a boldogságot, melyet kezökben tartottak?

Ezen igazi forradalom másodnapján meglepetve kérdezik egymástól: Micsoda? Ilyen kevéstől függ az általános boldogság? Csak akarni kellett. Ah! Miért nem akartuk előbb? Igen, kétségtelenül, legyen a földön egyetlen egy ember gazdagabb, hatalmasabb, mint a vele egyenlők és az egyensúly meg van támadva; a bűn és a szerencsétlenség elfoglalja a földet.

Franciaország népe!

Milyen jelből kell tehát egy alkotmány jelességét megítélni? Az, mely teljesen a tényleges egyenlőségen alapszik, az egyedüli, mely neked megfelelő és kívánságodat kielégítheti.

Az 1791 és 1795-iki aristokratikus alkotmányok megerősítették a lánczokat, a helyett hogy széttörték volna. Az 1793-iki egy nagy lépés volt a tényleges egyenlőség felé, még soha annyira meg nem közelítették, de nem érintette a végcélzt és nem közelítette meg a közös boldogságot, melynek nagy elvét ünnepélyesen szentesítette.

Franciaország népe!

Nyisd ki szemedet és szívedet a boldogság teljének; ismerd el és hirdesd velünk együtt az egyenlők köztársaságát.

Babeuf összeesküvést sző, de az felfedeztetik és Babeuf halálra ítéltetik. Eszméi azonban nem halnak meg.

Babeuf előszólítja, mint Espinas mondja, Bonapartét. Régi és új tulajdonosok támogatják a dictatorialis kísérletet, mely végre véget vetett minden rablásnak és elkobzásnak. Midőn Bonaparte kijelentette, hogy nem engedi az érvényben levő tulajdonjogok megtámadását, mindenki megnyugtatta érezte magát.

A társadalom minden rétege nyomott hangulatban, fáradtan. Csak egy csoport meglegedett, a hadsereg, mely egy millió embert vesztett és sok szenvedésen és nélkülözésen ment keresztül. De a hadseregnek tiszta fogalma volt kötelességeiről, míg a nemzet több tagjaiban ez elhomályosult. A fegyelem és a tekintély alapján az egyedüli erőt képviselték, azt ők érezték és azt a többiek érezték, körülöttük. A Marat-ok és Saint-Just-ek spártai eszménye helyébe lépett egy új eszmény, a gazdagság és fegyverei által hatalmas Franciaország eszménye. Vége lett az egyenlőségnek, a szabadságnak. Franciaország hatalmas akart lenni, ehhez pedig kellett háborúk, háborúban szerzett érdemek jutalmazása, kitüntetések, ahhoz mindenekelőtt pedig egy úr, a ki feltétlenül parancsol, így vezetett az egyenlőség, szabadság és testvériség a katonai dictatúrához, Caesarhoz!

A babouvismus, a forradalom előtti társadalmi elméletek szüleménye, ez elméleteket tovább viszi és előkészíti a saint-simonismust és fourierismust. Bu-

narotti, Babeuf társa, ki az összeesküvés történetét megírja, nemcsak a kapocs a forradalom és a forradalom utáni új socialismus között, hanem az új eszmemozgalom egyik forrása. Könyve elveti a kommunismus magvát Franciaországban és hatása alatt alakul meg a forradalmi socialismus pártja. A párt kiáltványa telve van baboufista tételekkel: kevésbé politikai mint társadalmi átalakulás lebeg — mondja — szemeink előtt. Célunk a társadalom terheinek és előnyeinek egyenlő felosztása. Így az 1848-iki forradalomhoz az első impulsus attól származik, ki résztvett az 1796-iki összeesküvésben, mely az 1789-iki forradalom utolsó felvonása volt. Louis Blanc összeköttetésben volt vele és Cabet munkájában visszahangzik a baboufismus. Mint Lamennais, Leroux, Carrel, Comte, Carnot, Buonarotti, Babeuf társa, ajánlkozott védőnek az áprilisi per vádlottjai érdekében. Hogy a socialista hagyományok sem az első császárság, sem a restauratio alatt nem halványultak el és hogy mielőbb ismét megalakult a socialista párt, az nagyrészt Buonarottinak tulajdonítandó.

II. KÖNYV.

AZ IDEALISMUS KORA.

ELSŐ FEJEZET.

Saint-Simon és iskolája.

A XVIII. század által megindított szellemi áramlatok a francia forradalommal nem szűnnek meg. A francia forradalom csak egy kísérlet volt azok megvalósítására. Meg is valósította egy részét. De a munka egy része befejezetlen maradt, még pedig a legnagyobb része. Itt veszik fel a fonalat azok a gondolkozók, a kik az Idealismus varázskörében élnek, az emberiség nagy eszményeinek a megvalósítására törekedtek, azonban más úton, sőt ellenkező úton, mint a forradalom. Nem a politikai forradalomban bíztak, hanem a szellem, az igazság erejében. Az igazságot megismerni és azt békés úton, a meggyőződés erejére támaszkodva, megvalósítani, egynek tartották. Idealisták voltak, szellemi aristokraták; prophetáknak tartották magukat, kik a régi propheták, a nagy vallásalapítók munkáját folytatják, befejezik. Persze csalódní fognak, szenvedni fognak; gúny és szegénység lesz a sorsuk; de szegénységük árán, mint egy francia író mondta, gazdaggá teszik az

emberiséget. Keresztre fognak feszíttetni, de tanaik, a salaktól megtisztítva, az emberiség kiapadhatlan kincseit fogják képezni.

Mert egy dolog kétséget nem szenved; az, hogy a socialisták az emberiség és a tudomány legnehezebb, legfontosabb problémáival foglalkoztak és lehetséges, hogy egy későbbi jövőben a mai tudósok, a mai államférfiak nevei el lesznek felejtve, de élni fog egy Saint-Simon, egy Fourier, egy Lassalle, egy Marx neve, kik mindannyian mint első úttörők merészkedtek a társadalmi szervezet tanulmányozásának göröngyös útjain haladni.

Marx és Engels a socialismus úttörőit, Saint-Simont, Főúriért stb. utópistáknak nevezik. Ezt következőkép indokolják: Saint-Simon, Fourier, Owen oly időben léptek fel, midőn a modern nagytermelés és az abból származó bajok és társadalmi osztályalakulások még nem léteztek, a proletariátus csak keletkezőfélben volt; a fejletlen történeti helyzetnek következményei voltak éretlen, phantastikus elméletek, mert egyszerűen az észből akarták azokat az elveket levezetni, melyekkel az egész emberiséget boldogíthatni. Az egész társadalmat akarták egy tökéletesebb rendszer szerint átalakítani és azért állítottak fel phantastikus társadalmi alkatokat, melyeket, minthogy az egész társadalom érdekében vannak, harcz nélkül akarták megvalósítani. Ennek következtében ezen régi socialismus nem volt képes a munkásnak a tőke által való kizsákmányolását magyarázni, annak történeti elvét és így egyfelől keletkezésének, mint másfelől létezésének szükségességét megvilágítani; általános eszményekből volt kénytelen kiindulni.

Bármennyire igaz ez a felfogás, mégsem áll az, mintha e régi socialismus egészen utopistikus volna és mintha a modern socialismusnak egészen sikertilt volna az utópiát elkerülni. A régi socialismus távolabb állott mindenestre a gyakorlati élettől, mert egy általános emberiségi problémával foglalkozott; a modern socialismus közelebb áll az élethez, mert egy tényleg a nagyiparból kifejlődött gyakorlati részleges problémával foglalkozik. A modern socialismus mindenestre több önmérsékletet mutat, mert jóformán tények magyarázatára szorítkozik, de azért a jövő fejlődésnek projiciálásában belevegyültek nála is utopistikus elemek. Azért jobban vélem jellemezni a két irányt azzal, hogy az egyik idealistikus, a másik materialistikus alapon áll.

Nehéz az úgynevezett utópistákról helyes képet alkotni. Sok különczködésök inkább mosolyra készítet. Ki ne mosolyogna természetesen egy Saint-Simon, egy Fourier, egy Enfantin fölött! Enfantin apának főleg kijut a szánalmas mosolyból. És mégis, még ez az Enfantin isi Mily kiváló jellemnek kellett lennie, mikor egy Michel Chevalier, a későbbi akadémikus, a Collège de France tanára, a császárság senatora, oly áhítattal, oly bámulattal beszél róla, mindig „supreme pere”-nek czímezvén — mikor egy Heine, egy Saint-Beuve annyi elismeréssel nyilatkoznak róla.

Igen szépen fejtegeti George Sand¹ az utopistikusoknak tartott eszmék sorsát: íme, hogy valósulnak meg az utópiák. Mindig máskép és mindig jobban. Ez az Istennek nagyszerű bizonytsága, melyet az em-

¹ Revue des Deux Mondes, 1909. aug. I. füzet, 625. 1.

beriség életének minden phasisában constatálhatunk, bár a közönséges emberek nem látják. Valaki alkot egy eszményt, kinevetik és megbocsátják, azt mondván: Ez szép, de túlságosan szép. Az idők azonban haladnak, a tények beteljesednek és bekövetkezik az, hogy az eszményt túlhaladják. Az emberek kezdenek aztán összehasonlítást tenni és mosolyogva visszatekintenek a jóslatra. Csodálkoznak, hogy olyan félénk volt és megbocsátják neki a csekély bátorságát, tekintve jó szándékát; de a milyen gyerekek, ez meg ném akadályozza őket abban, hogy ismét gúnyolnak minden új jóslatot. Ez igaz úgy a legnagyobb, mint a legkisebb dolgoknál. A ki azonban az emberi nem szellemi és erkölcsi történetét nézi, nagy nyugalomhoz és megingathatlan hithez jut. Akkor megjön a bátorság hangosan álmodozni és ez egy bátorság, mely több alázatosságot követel, mint gondolnók, mert a hívő tudja, hogy álma szegény és korlátolt lesz ama nagy művész találékonyságához képest, ki véghez viszi: Isten!

A XIX. század elején a kedélyek, a képzelődés folytonosan a legellentéteesebb irányokban hánykolódtak és egyensúlyba nem tudtak jutni. Napoleon phantastikus korszaka, mely a francia nemzetet majd az orosz hómezők, majd az egyiptomi pyramisok színgazdagságának képeivel tölte meg, épp úgy a szélsőségek, a szertelenségek előidézője, mint a forradalmi atheismus ellenében a mély vallásos hajlamok terjedése. A lehetőség határai kitágulnak, de mindennek alapját ismét a vallásban ismerik fel.

Ezeket az ellentéteket megtaláljuk Saint-Simon életében is. Tagja a legrégebb családok egyikének, későbben egészen alárendelt szegényes állásban: a

nemzeti javakban való speculatio folytán meggazdagodik, aztán mindennapi kenyéréért egy régi szolgájának támogatását kell igénybe vennie. Gyakorlati üzleti tevékenység után lázas szomjjal keresi a tudás forrásait, nagy élvek után nagy sanyarúság. Extravagáns és mégis szerény, egyszerű, a tiszta igazságot keresve és mégis mystikus.

Ellentét, bizarrság, tragikomikum, féktelenség, jó és balsors, lángész és örület, fényes igazságok és nagy tévedések, — ezek képezik Saint-Simon életének keretét. Életfeladatának tekinti „az emberi szellem menetét tanulmányozni, hogy a civilisatio haladásán inunkálkodhassék”. Egy nagy tudományos iskola és egy nagy gazdasági vállalat alapítása, az volt ambíciója. Az életet egész terjedelemben akarja megismerni és egészében kísérletek terének tekinti. Katona, vállalkozó, bűvár, társadalmi bölcselő, végre vallásalapító. Maga körül gyűjti a tudósokat, hogy azokat tanulmányozza és tőlük bevezetessék a tudományba; hogy tanulmányozza egyfelől az élettelen, aztán az élő testeket. Nagy utazásokat tesz, hogy életének experimentális feladatának megfeleljen. Stael asszonynak házassági ajánlatot tesz, mert meg volt győződve, hogy ő lévén a világ legrendkívüliebb embere, Stael a világ legrendkívüliebb asszonya, ők szülei lesznek egy még rendkívüliebb gyermeknek. Távol tartotta magát a politikától, de a forradalom alatt szövetkezik egy porosz gróffal és együtt megvásárolták a forradalomban elkobzott javakat. De ezt is a nagy céljai érdekében. Azonban a szerzett vagyonnak túlnyomó részét ismét elveszti, a maradványt elnyelték tudományos aspirációi. Végül a régi nagy család sarjadéka, ki őseit Nagy Károlytól szármáz-

tattá le, mint teljesen szegény ember, éhezve, fázva tengeti életét.

Önéletrajzát úgy kezdi Saint-Simon: Nagy Károlytól származom. Katonáskodott Washington alatt, Mexikóban a két tengert összekötő csatornát tervez, visszatér Franciaországba és 23 éves korában ezredes. Az elfoglaltság hiányát megunván, megy Hollandiába, megy Spanyolországba, mindig nagy terveket szöve. Közben kitör a forradalom. Sem a királypárthoz, sem a forradalmárokhoz nem csatlakozik, mert amaz a nemzeti képviselőt, emez a királyi hatalmat akarja megszüntetni. Egyesül Redern porosz gróffal és az elkobzott nemesi birtokok vásárlásával nagy és szerencsés vállalkozásokba bocsátkozik, melyekben azonban később Redern őt kijátszsa, úgy hogy összesen csak 144,000 livre vagyona marad. Most kezdi új életpályáját, melyet ő *physiko-polithicának* nevez. E célra nagy tapasztalatokra és nagy tanulmányokra van szüksége. Előbb kezdi tanulmányozni az élettelen testeket és e célból a polytechnikának közelében telepszik le, hol sűrűn érintkezik a tanárokkal; aztán letelepszik az orvosi kar közelében, hogy az élő testek törvényeit tanulmányozza. Aztán ismét utazik; elmegy Angliába, mely neki nem nagyon imponál, elmegy a Svájcba, elmegy Németországba, a hol szerinte a tudomány még alacsony fokon áll, de rövid idő alatt nagy haladást fog tenni. „Láthatni, mondja, hogy semmit sem hanyagoltam el, hogy tudományos vállalkozásom sikerét biztosítsam; és csak az előzetes munkálatok befejezése után vettem a tollat a kezembe. — Az egyedüli eszköz arra, hogy a philosophia positiv haladást tegyen, a kísérlet. A philosophia csak a következő feltételek alatt

mutathat nagy haladást: 1. az erő korában eredeti és lehetőleg legactívabb életet kell folytatni; 2. minden elméletéről és minden gyakorlatról tudomást kell szerezni; 3. a társadalom összes osztályain kell végig menni, személyesen a legkülönbözőbb társadalmi helyzetekbe kell jutni, sőt olyan viszonylatokat kell teremteni, melyek eddig nem léteztek; 4. az aggkort arra kell felhasználni, hogy a tapasztalatok feldolgoztassanak. Aki ezt az életet élte, az a legtöbb becsületet érdemli meg az emberiségtől.

„Egész életem — mondja — a tapasztalatok sorozata volt. Önbecsülésem abban az arányban növekedett, a mint ártottam hírnevemnek; helyeslem az általam követett magatartást, mert abban a helyzetben vagyok, új és hasznos nézeteket nyújtani kortársaimnak és az utókornak, mely utódjaimnak meg fogja adni azt a jutalmat, melyet nekem nyújt a tudat, hogy azt megérdemeltem volna”.

„Tizenöt nap óta kenyeret eszem és vizet iszom; dolgozom fűtés nélkül, még ruháimat is eladtam, hogy munkám nyomatási költségeit fedezzem. A tudomány és a közjó szenvedélye, az óhaj, megtalálni az eszközt annak a rettenetes válságnak szelíd eszközökkel való megszüntetésére, melyben az egész európai társadalom gyötrődik, okozták, hogy ily nyomorba jutottam. Azért pirulás nélkül vallhatom be nyomorúságomat és kérhetem a szükséges segítséget feladatom befejezésére”.

Térjünk át Saint Simon eszméinek ismertetésére.

Saint-Simon rendszere széles történetbölcseleti alapon nyugszik. Sőt a történet menetének magyarázata nemcsak tudományos búvárlatainak legjelentékenyebb részei közé tartozik, hanem neki a történetibölcselet

terén maradandó nevet biztosítanak. A múltban a társadalom két erőre volt építve, a keresztre és a kardra, másképp babonára és háborúra. Ezt a rendszert két új tény buktatta meg: a munka és a tudomány hatalma. A modern társadalmat többé nem vezetheti a hit, a modern társadalomban a szerzés alapja többé nem lehet a háború. A modern társadalmat a munkára kell építeni, a vezetés a tudományt illeti. A régi társadalom képviselőit, a nemeseket és papokat, minden hivatalból ki kell zárni. Ezt a rendszert nevezi ő a munka és tudomány rendszerének (*système industriel et scientifique*). A termelés és tudomány nagy haladása lehetővé teszi a társadalomnak egészséges alapra való fektetését. E rendszer létesítésére azonban nem elég a régit megsemmisíteni, hanem az újat is fel kell építeni. A liberalizmus szerepe az volt, a régi társadalmat szétrepesztetni. Ezt végezte el a XVIII. század, a forradalom. De a liberalizmus az építésre nem képes, mert negatív, kritikus természetű. Itt egy organikus elvre van szükség. Ez az organikus elv, mely építés, ellentétben áll a kritikus elvvel, mely rombolás. Azért Saint-Simon, ki építeni akar, ki az organikus elv képviselője, ellentétben van Rousseauval, ellentétben van a forradalommal, benne nincs gyűlölet, nincs demagógia. A társadalom organizatiojára jelenleg két hatalom kell, egy világi és egy szellemi, ép úgy, mint a középkorban: az egyiket képviselik a termelők, a másikat képviselik a tudósok, munka és tudomány. A társadalom feladata a föld meghódítása az ember által. Eddig a gazdagság az embernek az ember által való kizsákmányolásán alapult, a jövőben pedig a természet meghódításán. Az embernek az ember által való

kizsákmányolásának három történeti alakzata van: rabszolgaság, jobbágyosság, proletariátus. A jövőben a munka jutalmazása a tehetség és a végzett munka szerint fog történni (Chacun selon sa faculté, chaque faculté selon son oeuvre).

Habár Saint-Simon teljes terjedelmében nem ismeri fel az oeconomicai történetfelfogás elméletét — melyben különben mint látni fogjuk, bizonyos túlzás is van — kétségtelen, hogy az oeconomicai tényezőnek szerepét az emberiség történetében felismeri. Különben is mint látni fogjuk annak helyén, hogy ez a francia történetírás akkor általánosan uralkodó felfogása volt, sőt hogy már azt a tételt általánosan hangsúlyozzák, hogy Franciaország története osztályharcok története. Így Guizot, Mignet, Louis Blanc, így első sorban Thierry, ki Saint Simon egyik első tanítványa volt.

Ezen történetbölcseleti alapból indul ki Saint-Simon társadalmi elméletében.

A társadalom szervezete még nagyon tökéletlen: az emberek még tűrik, hogy erőszak és csalás őket kizsákmányolja; az emberiség politikailag véve még erkölcstelenségben gázol. Mert a tudósok, művészek és munkások, az egyedüli emberek, kiknek munkája az emberiségre nézve hasznos, alá vannak rendelve a fejedelmeknek és egyéb kormányzóknak. A kik hivatta vannak a nemzet elismerését kifejezni, azok a születés, a hízelgés, az intrika kedvencei. A kik a közügyek elintézésére hivatvák, maguk között az adók felét felosztják, és csak az általuk személyesen le nem foglalt adók egy harmadát fordítják a kormányzottak hasznára. A mai társadalom a megfordított világ. Elvül el van fogadva, hogy a szegényeb-

bek mindennap áldoznak a szükségesből, hogy a nagy tulajdonosok feleslegét szaporítsák, a nagy bűnösök és tolvajok, kik a polároktól évenként 3-400 milliót elvesznek, meg vannak bízva a kisebb bűnösök büntetésével; minden téren a tehetetlen emberek meg vannak bízva a tehetségesek vezetésével és ezek a legerkölcstelenebb emberek hivatva vannak az erkölcsösök fölött örködni.¹

A termelő osztálynak az első helyet kell elfoglalnia, mert a legfontosabb; mert meg lehet a többiek nélkül, de a többiek nem nélküle. A többi osztályoknak érte kell dolgozniuk, mert az ő teremményeik és ő tartja azokat; szóval, minden a termelés által történik, tehát minden érte történjék. A jelenlegi társadalmi rendszer mellett a termelő osztály az utolsó. A társadalmi rend még több tekintélyt nyújt a mellékes munkának, sőt a munkátlanságnak, mint a legfontosabb munkáknak. Megmutatjuk az utnt, melyet követni kell, hogy a termelőosztály az első helyet elfoglalja. A társadalom túlnyomó többségének politikai irányzata, hogy a legkiválóbb emberek által és legolcsóbban kormányoztassék. Ez csak úgy érhető el, ha a termelő osztály kezeli a közvagyonot, mert ez az osztály leginkább érdekelve van a gazdaságos államháztartás körül és mert bebizonyította nagy képességét a pozitív igazgatás körül. A forradalom előtt a társadalom három osztályból állott: nemesek, polgárok és termelők. Ma csak két osztály van; a polgárok, kik a forradalmat csinálták a maguk érdekében, megsemmisítették a nemesek kizárólagos kiváltságát; a kormányzó osztályba kerültek, úgy hogy ma

¹ Parable.

a termelők kénytelenek a nemeseket és polgárokat fizetni. Az átalakulásra nem kell erőszakos eszközökhöz nyúlni, mert azokkal csak rombolni lehet. Építkezésre csak békés eszközök valók. Már pedig a nemzet anyagi érdekeinek legfőbb vezetésének átruházása a termelőkre egy építkezés, a legfontosabb politikai berendezés; ez fog az új társadalmi épület alapjául szolgálni, ezzel befejeződik a forradalom. A termelők képezik a nemzet huszonnegy-huszonötöd részét; tehát a felsőbbség illeti őket physikai erő tekintetében. Ok termelnek mindent, tehát a pénzbeli erő is az övék. Az övék a szellemi fensőbbség is, mert az ő combinációik legtöbbit tesznek a közjólét iránt. A társadalom ma azt a különös képet mutatja, hogy a nemzet lényegileg termelő, a kormányzat lényegileg hűbéri. A középosztály, elég erősnek érezvén magát 1789-ben, hogy a nemesség jármát lerázza, fellázította a népet a nemesség ellen, elfoglalta az első helyet és saját hasznára vissza állította a hűbériséget. A polgári osztálynak nincs több létjoga mint a nemességnek és a termelő osztálynak érdeke, hogy a nemességnek és a polgári osztálynak uralmát lerázza és csak egy szövetségese lehet, a királyság. A sötétség idejében a nemzet vezetése főleg a katonákra volt bízva és az összes osztályok alá voltak rendelve a katonai osztálynak. A civilisatio haladásával a nemzet vezetése főleg gazdasági; azért a termelő osztály az első. Természetesen szükség van katonaságra, bíróságra, de az egy monstruositás, hogy a katonák, bírák, munkátlan tulajdonosok vezessék a közgazdaságot. A munka az összes erények forrása; a leghasznosabb munkának kell legtiszteltebbnek lenni; azért az isteni és emberi moral a termelő osztálynak adja a társada-

lomban az első szerepet. A társadalom nevelésénél épp úgy mint egyesnél, kezdetben a kényszernek nagyobbak kell lenni, de a társadalom haladásával csökken és az igazgatás szerepe emelkedik. Azért a katonák és jogászok nem lehetnek többé az elsők; egy művelt társadalomnak csak igazgatás kell, nem kényszer. A kényszer csak azok ellen alkalmazandó, kik a törvénynek nem engedelmessé válnak. De a társadalmi erő irányító eszméit az igazgatásra legalkalmasabbak által nyújtandók. Mihelyt a termelők politikai párttá alakulnak, a hűbéri rendszert meg fogják semmisíteni és felépítik a munkarendszerét.¹ A munkarendszer az, mely az embereknek a legtöbb szabadságot, a legtöbb békét, a legtöbb élvezetet fogja nyújtani és legnagyobb hatalomra emeli a morált. A munkarendszer a teljes egyenlőség elvére van építve; ellene van minden születésen vagy más kiváltságon alapuló jognak.²

Isten azt mondta, hogy az emberek egymás irányában úgy legyenek, mint a testvérek; ez a tétel mindent magában foglal, a mi a keresztény vallásban isteni. Ennek megfelelően a társadalmat úgy kell szervezni, hogy az a nagy többségre a legelőnyösebb legyen; az a cél, hogy a leggyorsabban és legtehetősebben mozdíttassék elő a legszamosabb osztály erkölcsi és testi jóléte. Csak ebből áll a keresztény vallás isteni része. Az isteni erkölcstan kell, hogy az egyedülívó váljék. A messiási kor alatt azt a kort

¹ Saint Simon „industriel” kifejezését jobbnak tartottam „termelővel” fordítani, mert általában magában foglalja a termelés vezetőit is. Itt azonban helyesebbnek tartom „munkával” fordítani.

² Catéchisme politique et industriel.

értették már régen, melyben a vallásban össze lesz foglalva a világi és a lelki hatalom, melyben az egész emberiségnek egy vallása, egy szervezete lesz. Én újító vagyok, mert az isteni erkölcsen elvéből levonom a közvetlen következtetéseket. Teljes bizalommal fogok e munkához. A legjobb theologus az, ki az isteni morálból levonja a következtetéseket; a legjobb theologus az igazi pápa, Isten helytartója e földön. Ha a tan, melyet kifejtek, helyes, Isten nevében szólottam. Az új kereszténység meg lesz tisztítva minden jelenlegi eretnekségtől; az új keresztények legfontosabbnak fogják találni a morált; a szertartás és a dogma mellékesek és csak arra valók, hogy a hívők figyelmét a moral felé fordítsák. A vallás feladata lesz az emberiséget a lehető leggyorsabban a legszegényebb néposztály sorsának javítására vezetni. Feladatomban nem az, keresni, vájjon a katolikus vagy a protestáns vallás heretikusabb; mind a kettő az. A .XV. század óta a kereszténységet elhagyták; feladatomban azt visszaállítani és megifjítani. Ez a vallás hivatva lesz az összes népeket békében egyesíteni. A művészetet, a tapasztalati tudományokat, a munkát a szent ismeretek között első helyen fognak állani; anathemat kell mondani minden theológiára, mely más szabályt ajánl az örök élet megszerzésére, mint azt, embertársaink javát minden erőből előmozdítani. A vallás alapítása idején mindig túlságos nagy szerepet játszott annak anyagi része, de az emberi ész haladásával mindig nő szellemi része. A cultus csak eszköz a pihenés napján az emberek figyelmét a jó felé terelni, a dogma csak commentárok gyűjteménye, hogy a philantrop érzéknek alkalmazását megkönnyítse. Az új vagy definitív kereszténység az egyedüli társadalmi

elmélet, mely a modern Európának megfelel, mely a szellemi hatalmat új alapokra fekteti, hogy a földi hatalom túlkapásait korlátozza, a civilizatiót hatalmasan előmozdítsa az által, hogy a tudományos munkát előre viszi, különösen pedig a társadalomról szóló tudományt és annak alapját, a morált. Tizennyolcz század múlt el azóta, hogy a moral elve felfedezett és a legnagyobb lángész összes vizsgálódásai nem tudtak egy magasabb vagy szabatosabb elvet felfedezni, mint a melyet a kereszténység alapítója hirdetett. Hát az, a ki tizennyolcz század előtt ezen az emberi nemet szabályozó elvet felfedezte, nem-e emberfölötti lény, és van-e ennél nagyobb bizonyíték a keresztény megnyilatkoztatás mellett? Igenis, a kereszténység isteni intézmény és az Isten különösen támogatja azokat, kik az összes emberi intézményeket ezen magasztos elvnek akarják alávetni. Meg vagyok győződve, hogy isteni küldetést teljesítek, midőn a népeket és a királyokat vissza vezetem a kereszténység igazi szelleméhez.¹

Egy nemzetnek szükségkép bizonyos célra kell alakulnia, vagy a lopásra, vagy a termelésre, vagyis vagy katonai vagy termelő jelleggel kell bírnia, különben egy fattyúegyesület.²

A tulajdont szervező törvény az összes törvények közül a legfontosabb; alapját képezi a társadalmi épületnek. A tulajdonjog úgy szervezendő, hogy a tulajdonos serkentessék azt a legtermékenyebben felhasználni.³

¹ Nouveau Christianisme.

² Oeuvres 345. 1. s k.

³ Oeuvres 248. 1.

A termelő társadalom szervezésére szolgáló elvek kifejtésére csak az szükséges, hogy a termelők között a nemzetgazdaságtan ismerete általánosan elterjedjen.

Milyen szép feladat az emberiség javán dolgozni! Magasztos cél! Van-e ennél hatályosabb eszköz, hogy az ember az Istenhez közeledjék!¹

Szerves testek vagyunk; társadalmi viszonylataink physiologiai jelenségek.²

Két út van arra, hogy egy ember tekintélyes állást foglaljon el; egyik út megfelel a magánérdeknek, a másik a közérdeknek; célom ezt az utat szépíteni, a másira pedig töviseket vetni.³

Azt mondjátok, hogy mi tízszer, húszszor, százszor többen vagyunk, mint a tulajdonosok és mégis nagyobb hatalmat gyakorolnak fölöttünk, mint mi fölöttük. Azonban a tulajdonosok nagyobb értelmiséggel bírnak és a közjólét érdekében a hatalmat az értelmiség arányában kell felosztani.⁴

Az embereknek csak egy közös érdekük van és ez a tudományok haladása.⁵

A moralisták ellenmondásba esnek, ha az embernek megtiltják az egoismust, de helyeslik a hazafiságot; mert a hazafiság semmi egyéb, mint nemzeti egoizmus; és ez az egoizmus a nemzetekkel ugyanazokat az igazságtalanságokat követteti el, melyet az egyesek között az egoizmus elkövetet.⁶

¹ Oeuvres: Lettres d'un habitant de Geneves.

² U. o. 39. 1.

³ U. o. 39. 1.

⁴ U. o. 40. 1.

⁵ U. o. 42. 1.

⁶ U. o. 42. 1.

A moralisták összes okoskodásai, melyek túl mennek az érdekek összeegyeztetésén és az egoismust el akarják nyomni, tévesek.¹

Azon jelenségeknek, melyeket önök erkölcsieknek neveztek és a physikai jelenségeknek nincs különböző jellegök.”

Nagy, mély, új gondolatok ezek, melyek a legnagyobb problémákat érintik, a társadalom, az emberi és természeti lét egy új, egyetemes felfogását hirdetik, messze túlhaladván a kor felfogását.

Szemben a jelenlegi, rosszul működő kormányokkal, helyesnek találja Saint-Simon az egyéniségnek, az állam be nem avatkozásának, az egyéni szabadságnak hangsúlyozását. Mihelyt azonban az állami tevékenység társadalmi szabályai és parancsai ismeretesekek, ennek változni kell. Addig, míg a theologiai és hűbéri rendszer fennállott, a szabadság hangoztatása jogosult volt. De az egyéni szabadság nem lehet célja a társadalmi együttlétnek, mert akkor felesleges a társulás. Az igazi szabadság az anyagi és szellemi erőknek a közösség érdekében álló fejlesztése. Az általános társulás meghozza a társadalmi szabadságot, mely nem úgy, mint az egyéni, csak a működés lehetősége, hanem a valódi társadalmi boldogság. A szabadságról szóló vitatkozások, melyek a középosztályt annyira foglalkoztatták, az alsóbb osztályokra nézve egészen közömbösök voltak.³

A társadalom szervezésének főszervét következőkép képzei Saint-Simon. Három kamara létesíttetik. Az első a találmányok kamarája. Áll 300 tagból és

¹ U. o. 43. l.

² U. o. 66. l.

³ Système industriel.

három osztályból. Az első osztályt képezi 200 mérnök, a másodikat 50 költő és író, a harmadikat 25 festő, 15 szobrász és építész, és 10 zenész. E kamara főfeladata a nemzeti gazdagság emelésére szolgáló program kidolgozása; neve a találmányok kamarája. Ezen kamara létesít nagyszerű közlekedési hálózatot, kerteket, múzeumokat, mulatóhelyeket; egész Franciaországot egy nagy parkká kell átalakítani. Ünnepeket kell rendezni és a fényűzést általánossá, nemzetivé kell tenni. A második kamara a vizsgálati kamara. Áll 300 tagból: 100 physikusból, 100 physiologusból és 100 matematikusból. Az első kamara javaslatait felülvizsgálja, mindenekelőtt pedig vezeti a nevelésügyet. A harmadik kamara a végrehajtó kamara, ez a különböző iparágak képviselőiből áll. A törvények végrehajtása, az adó megszavazása és behajtása tartozik hatásköréhez. Más szervezetek felállítását, iparkamarát, ipartanácsot javasol. A nép igazi érdekei iránt felvilágosítandó. E célból egy nemzeti kate szerkesztendő és polgárjogot csak az gyakorolhat, ki abból vizsgát tett. Három collegium létesítendő, mely a nép politikai, tudományos és erkölcsi nevelését vezeti. A költségvetésben különösen bőven kell gondoskodni socialpolitikai reformokról.

Saint-Simon az újkori socialismus történetének kezdőbetűjét képezi. Átmenet, még nem is lehet őt szorosán a socialismus képviselői közé számítani. Legújabb monographistájának is az a nézete. A proletariátus történeti szerepét épp úgy nem ismeri fel, mint a későbbi francia socialisták nagy része. Sőt bizonyos plutokratikus vonások sem hiányoznak gondolatrendszerében. Mindez azonban csak a környezetnek, a fejletlen történeti viszonyoknak következt-

menye. A munka egyedüli forrása a jövedelemnek, a többlet-érték elítélése, az államkormányzatnak a munkára ruházása: ezek már jelzik a socialismus által követendő utat.

Engels¹ kiemeli Saint-Simon lángeszű messzelátását, melynek folytán a későbbi socialisták majdnem összes, nem szigorúan ökonómiai törvények nála csirában már megvannak. 1816-ban — mondja Engels — a politikát a termelés tudományának nevezi és a politikának a gazdaságba való teljes beolvasztását javasolja. Ha ebben csak csirában van is a felismerése annak, hogy a politikai berendezések alapja a gazdasági helyzet, úgy a politikai kormányzatnak átalakulása a javak igazgatására és a termelési processusok vezetésére, tehát az államnak újabban oly nagy garral hirdetett eltörlése, ebben világosan ki van fejezve. De az ökonómiai történetfelfogás eszméje is ebben kifejezésre jut.

Stein Lőrincz azt írja Saint-Simonról: Miután az iparban megtalálta főelvét, most annak történetéhez fordul... Most, midőn mi ez elemet, a szabad munkát magas világtörténeti jelentőségében méltányolni tudjuk, ez a felfogás ránk nézve nem új; akkor azonban egyedül állott és senki sem gondolt arra, hogy helyét a történelemben és a tudományban neki megadják. Saint-Simon tudtunkkal az első, a ki a történelem totalitásait ezen álláspontból ábrázolja.² Saint-Simon nem jutott azon világos felfogáshoz, hogy az ipari társadalom két, lényegileg ellentétes osztályt szül, mely benne uralomért és szabadságért küzd; de

¹ Dührings Umwälzung der Wissenschaft. (Stuttgart 1907.) 6. kiad. 277. 1.

² Die industrielle Gesellschaft. (Lipscse 1855.) 159. lap.

Ő utat tört azon felfogásnak és életének utolsó, leg-szomorúbb szakasza közvetlenül odaállítja kutatásainak ezen célja elé, melyet azonban csak sejtelmeivel és reményeivel érhetett el.¹

„Általában nem szabad elfelejteni, hogy csak utolsó iratában, a Nouveau christianismeban lép fel Saint-Simon mint a munkásosztály szószólója és jelöli meg annak emancipációját mint törekvéseinek vógcélját. Az összes előbbi iratai tényleg csak a modern polgári társadalom dicsőítése a hűbérivel szemben, vagy az iparosoknak és bankároknak a napóleoni korszak marsalljaival és jogász törvénygyártókkal szemben.” Marxnak ezen felfogása azonban nem felel meg teljesen az igazságnak, mert Saint-Simon — mint látuk — a bourgeoisie ellen is fordul, azon szerep ellen, melyet az a társadalomban és államban visz, ellene fordul a bourgeoisie azon részének, mely munka nélkül él, mely — Marx kifejezését használva — többlet-értékből él.²

Saint-Simon azt akarta, — mondja Warschauer³ — hogy a kereszt és kard lovagjai letegyék fegyverüket a szellem és a munka lovagjai előtt és ezen gondolatban összeszorul munkáinak főtartalma. A termelők (industrialisok) uralkodjanak és velük a gazdasági vállalkozók és nagyiparosok, kiknek természetes védeneczei „a munkások” a szó szorosabb értelmében, jussanak hatalomhoz és politikai befolyáshoz. Saint-Simon egyetlen munkában sem választja el a gyáro-sokat a munkásoktól, soha ellentéteket köztük fel nem

¹ U. o. 163. lap.

² Marx: Kapital, ÜL, 114. lap.

³ Saint-Simon und der Saint-Simonismus. (Leipzig 1892.) 44. lap.

tételezett és azokat soha nem mozdította volna elő, soha mesterségesen nem fokozta volna. Igaz, hogy bizonyos társadalmi rétegek jóléte iránti érdek vezette, de az érdek nem szólt csak a munkásoknak, hanem minden dolgozó embernek, ellentétben azokhoz, kik a születés véletlene vagy fáradság és érdem nélkül az állam élén állanak. Saint-Simon nem volt a tőke ellensége, csak a munkanélküli járadék ellensége.

Munkái — mondja Hillebrand — nem egészen élték őt túl; mert jóformán minden hiányzott bennök, a mi szellemi alkotásokat a korai haláltól megóv: egyszerű, biztos alak, szabatos és mély tudás, egy alapeszmének szigorú és mindenoldalú keresztülvitele. Azonban itt-ott kisugároztak ragyogó látományok a zagyva sötétségen át és világossá tették egész részeit annak az útnak, melyen az emberiség halad a nélkül, hogy tudná honnan és hová. Nem csoda, ha a reményteljes ifjak ezrei már azt hitték, itt a nap és a közeli, őket környező valóság iránti vakságban előfeltétel nélküli buzgóságukban ama világos tájak felé előnyomultak? ^x

Saint-Simon messze túlhaladja a többi korabeli társadalmi reformereket. Igaz, hogy Owen, Fourier és Sismondi a gazdasági műfolyamatok sokkal teljesebb ismeretével rendelkeznek és utolérhetetlen, a mit mint a capitalismus bírálói végeztek. De a gondolati munka nagyszabásúsága tekintetében Saint-Simonnal nem mérkőzhetnek. Az eddigi reformerek többnyire reactionariusok voltak, még Babeuf is, még a convent is, mert a modern fejlődését a gazdasági életnek a civilizáció rákfenéjének tartották és inkább régi viszonyokat akartak felújítani. Saint-Simon az új gazda-

¹ Hillebrand: Geschichte Frankreichs. II. 148. lap.

sági rendszer első prófétája, hirdetője az ipar uralmának.¹

Saint-Simon munkáját folytatták tanítványai. Sok eszméjét, melyet tanítványaival közölt, csak ezek tolmácsolták és így csak ezek irataiból ismerhetők meg. Igaz, hogy e tanítványok részben továbbfejlesztették, néha dissidens szellemben is. A tanítványok munkájáról mondja Janet, hogy az mesterök rendszerének ragyogó kifejtése.

„Saint-Simon tanítványai között találjuk mindazokat, kik hivatva voltak koruk eszméit és tetteit irányítani.” (Fourniere.) Saint-Simon módszerével Thierry megújította a történetírást, Comte a bölcseletet. Chevalier a francia nemzetgazdaságtan korifäusa, ki mint Napoleon ministere a francia-angol kereskedelmi szerződés megkötésével megnyitja a szabad kereskedelem aráját Közép-Európában; Eichthal és Talabot megteremtik a francia vasúti hálózatot; Pereire soká dominálja a pénzügyi világot; Lesseps építi a Suez-csatornát és azzal Saint-Simon egyik eszméjét megvalósítja. Blanqui a nemzetgazdaságtant nemesebb motívumokkal akarja áthatni; Félicien David felszabadítja a zenét az olasz zsarnokság alól; Charton a népoktatás egyik úttörője lett; Carnot a politikát a munkásosztály felszabadítására irányítja; Buehez a munkásosztály szervezkedésének jelszavát adta ki; Pecqueur felépíti a socialismust a nemzetgazdaságtanra; Pierre Leroux, Bayard, Enfantin, Rodriguez a socialismust továbbfejlesztik. De hatott Saint-Simon szélesebb körökben is, kiváló szellemekre, mint Armand Carrelre, Heinere, Liszt Ferenczre stb.²

¹ Mucke: Henri de Saint-Simon. (Jena 1908.) 277. lap.

² Fourniere: Le règne de Louis Philippe, 84. 1.

Tulajdonképeni sectává a saint-simonismus Enfantin vezetése mellett alakul. Mint egy bankintézet alkalmazottja, nála a javak helyett a javak absztrakt értékjegyével való érintkezés szokása — mondja Hillebrand^x — második természetévé vált mint sok hívénel; de benne egyesült a századnak egyik leghatalmasabb egyéniségével; tényleg oly hatalmas, hogy még a nevetségesség, melynek Franciaországban egy nagyság sem tud ellentállni, nem gyengíthette. Zavaros gondolkozó és merész számoló, mint szónok közép-szerű, korlátolt ismeretekkel, hatott ő, mint vallásalapítók hatni szoktak, magnetikus erővel, kiméretlen erélylyel, öntudatlan vagy talán öntudatos hazugsággal és azáltal, hogy egy nem nemtelen, de izgatott ifjúság érzéki-mystikus hajlamait előmozdította. Még kiváló emberek, mint maga Bazard, Blanqui, Bûchez, Laurent soká képtelenek voltak ezen személyi varázsának ellentállni. Mennyivel több vonzerőt kellett neki ifjakra és nőkre gyakorolni! Százanként özönlöttek a fiatal emberek a rue Taranneba, a hol ő Bazarddal az új tant hirdette. Többnyire polytechnikusok voltak, kik kizárólag matematikai műveltségük folytán nagyon hajlottak az utópia felé. Midőn a júliusi forradalom után a csalódás érzete elterjedt, mindinkább azon meggyőződésnek hódoltak, hogy a politikai szabadság és jogegyenlőség nem biztosítja az élet kedvezőbb berendezését, hatása mindig nagyobbodott. Enfantin a júliusi forradalmat is felhasználta céljaira. Már július 30-án megjelenik kiáltványa, melyben az öröklési jog eltörlését és a nő felszabadítását követelte. Minthogy a rue Taranne terme már szűk lett, átmen-

¹ Geschichte Frankreichs. II. 178. 1. s. k.

tek a rue Monsignybe, később a rue Taitboutba. A secta hierarchikus szervezetet nyert. A tagok száma folyton szaporodott, többnyire gazdag, nagy műveltségű fiatal emberek csatlakoztak, kik vagyonukat is áldozták. 1831-ben 330,000 frank adomány folyt be. Megvették a tekintélyes Globet, melyben Saint-Beuve és Remusat alatt az összes nagy talentumok küzdöttek a Broglie és Guizot által vezetett Revue française ellen. Szerkesztő Michel Chevalier lett, Enfantin kedvencz tanítványa.

Olinde Rodriguez, a ki személyesen ismerte Saint-Simont és a ki szellemi örökösének tekinthető, Enfantint és Bazardot állította az iskola élére, mint legfőbb atyát és mint élő törvényt. Későbbben Enfantin a vallás, azaz a szeretet, Bazard a dogma, azaz a tudomány, Rodriguez a cultus, azaz a munka főpapja lett. Enfantin mindinkább előtérbe lépett, mert igazi papi természete volt. Szép külseje, belső tüze, uralkodási vágya folytán csakhamar a secta feje lett. De az ő befolyása alatt az érzéki tévelygések és a mysticizmus mindinkább behatoltak. Különösen a házasságra vonatkozó tanának merészsége volt az, mely végül a rendszer bukását okozta. Szerinte a házasság két alakját kell elismerni, egy tartósat és egy múltót, ezt kívánja az emberi természet. Ezáltal az, a mi törvénytelenül létezik, törvényes alakot nyer. Az intézkedés a főpap kezében van, ki maga is nem egy személy, hanem egy pár. Ez a pár az emberi természet mindkét oldalát egyesíti és így egyszerre monogam és polygam. Természetesen a tanítványok között is voltak, kik ilyen alapon szívesen akartak házasságot kötni. Ezek a tanok nagy izgalmakat okoztak az iskolában. Bazard kilépett, mások is kiléptek, így Leroux.

Midőn pedig Infantin azt a tételt állította fel, hogy a gyermek csak az anyját ismerje, Rodriguez pedig követelte, hogy minden gyermek atyját is ismerje, Rodriguez is kilépett.¹

Infantin tanainak hirdetésével előidézte az iskola felbomlását. Először elszakadt Bazard, aztán Leroux; Reynaud, Cazeaux és Pereire követték. Rodriguez még egy ideig vele együtt maradt, sőt Bazard kilépése után a vallás legfőbb atyjának jelentette ki Infantint. De az „anya” elmaradt, bár sok mulatságot rendeztek a Rue Monsignyben és sok szép asszony jelent ott meg. Lassanként a pénzhány is jelentkezett: Infantin, Rodriguez és mások egész vagyonukat feláldozták. Az önzetlen tőke kifogyván, most már «z „önző” tőkéhez kellett fordulni. Egyletet, intézetet alapítottak részvények alapján, de kevés eredménnyel; közös munkával is iparkodtak keresni. Végül Olinde Rodriguez is elszakadt és bár nem sokan követték őt, ez mégis súlyos csapás volt.

Olinde Rodriguez következőképp adja elő Bazard és Infantin szerepét: Bazard és Infantin nyerték meg a közvéleményt a saint-simonismusnak. Bazard politikai liberalismusának energiája által mozdította elő az új eszmemozgalmat, Infantin erkölcsi liberalismusának varázsa által. Azonban abban tértek el Saint-Simontól, hogy Bazard megtámadta a régi politikai rendet, Infantin a régi erkölcsi rendet. Itt már nem saint-simonisták, mert Saint-Simon építeni akart és nem rombolni. Ok tették érthetővé a nagy politikai és erkölcsi újítás szavait. De saját, képességök határán nem terjedhettek túl. Politikai és erkölcsi

¹ Geschichte Frankreichs II. köt. 169. 1.

rombolóknak születtek, a forradalmi lángész utolsó képviselői. A rombolás válsága végződik Bazarddal és Enfantinnal, a politikai és erkölcsi újjászervezkedés munkája kezdődik velem, ki Saint-Simon funkciójának örököse. Csak a béke és család embere létesítheti az egyetemes békét és családot, melyet Saint-Simon a világnak ígért. Az Enfantinisták erkölcsi összeesküvése nem tart soká; az új vallás hamar diadalmaskodik a két veszély fölött: a vagyon és a nő közösségén. Rodriguez felszólítja a hívőket, hogy ötet kövessék, a ki közvetlen örököse Saint-Simonnak, míg a többiek már csak Saint-Simon halála után csatlakoztak a tanhoz. Rodriguez a saint-simoni vallás fejének írja alá magát.¹

A rendőrség üldözései és a kitört cholera folytán Enfantin tanítványaival birtokára vonult, a Paris mellett lévő Ménilmontant-ba. Enfantin ezt következőkép tudatta a világgal: Életemnek egy phasisa befejeződött. Beszéltem, most cselekedni akarok. De ehhez egy ideig csend és nyugalom kell. Egy számostagú család vesz körül: az apostolatus megállapított. Fiaim közül negyvenet magammal viszek, művemet a világban többi gyermekeimre bízom, én pedig visszavonulok. Egy tanítványa pedig következőkép hirdeti visszavonulását: Enfantin Isten Messiása, a nemzetek királya. A világ látja Krisztusát és nem követi: azért apostolaival együtt visszavonul tőletek. Enfantin és társai végül vád alá helyeztetnek. A társulat felbomlott. A tanítványok egy része Fourierhez csatlakozott, mások más életpályákra vonultak. Enfantin végül a Lyon-Méditerranée vasút magas tisztviselője. Sírkövére

¹ L. a bevezetést az Oeuvres de Saint-Simon cz. munkához.

vésték a „secta egyik hittételét: Mindenki képessége szerint, minden képesség munkája szerint (Chacun selon sa faculté, chaque faculté selon son oeuvre).

Enfantinról többnyire csak elítélő nyilatkozatokat olvasunk, szertelenségei megásták a saint-simonismus sírját. De kétségtelen, hogy nem volt közönséges ember. Saint-Beuve¹ a következőket írja róla: Kétszer, néhány havi különbséggel, az a szerencsétlenségem volt, hogy két embernek végtisztességében nem vehettem részt, kik iránt nagy tisztelettel és becsüléssel viseltetem. Az egyik köztük Enfantin volt, kit még fiatalságomban ismertem és kinek szívjóságát, vonzó és nemes tulajdonságait nagyrabecsültem.

Sok félreértésre nyújtott alkalmat egyes kifejezések használata. Így Enfantin erős támadásoknak volt kitéve a „hús” emancipációjára vonatkozó tana miatt. Pedig az iskola terminológiája szerint a hús csak a fizikai életet jelenti, szemben a szellemi világgal. „Egyformán kell szeretni a szellemet (a tudományt) és a húst (a munkát, ipariát)”²

Kilencz helyen hirdették a tanítványok, köztük Hyppolite Carnot, Michel Chevalier, Barrault, Isaac Pereire, Laurent, Bûchez, d'Eichthal, a tant. Charton, Lechevalier, Fournel, Bibes, Talabot stb., tanárok, nagygyárosok, katonatisztek csatlakoztak. A központi tanítás folyt a Taitbout-utczában minden csütörtökön, ott megjelent Liszt Ferencz is és Heine. A saint-simonisták nem hirdették a forradalmat, leginkább a bourgeoisiehoz fordultak, azt akarták megnyerni. Utánozni akarták a kereszténység első idejét. Gondos-

¹ Proudhon (Paris, 1894) bevezetés.

² Religion saint-simonienne, économie politique et politique (Paris, Juillet 1831) 59. 1.

kodtak a szegény gyermekek neveléséről, ingyenes orvosi segélyről és ingyenes gyógyszerekről. Azonkívül dolgoztak a munkások associatióján, főleg a lakás, fűtés és élelmezés érdekében.

Az iskola három nevezetes lapot is alapított: Le Producteur, l'Organisateur, le Globe, melyeknek cikkei igen fontos adalékokat szolgáltatnak a saint-simonismus rendszeréhez.

A hirdetett tanok kezdetben inkább társadalmi és gazdasági természetűek voltak. Midőn azonban mindinkább tapasztalták, hogy ez alapon a társadalom átalakítása nem érhető el, hogy Michel Chevalier szöze, hogy a nagyvállalkozók alakítsák át a társadalmat hasznos munkákkal, vasútépítéssel stb., nem hatott, a vallási elem mindinkább előtérbe lépett.

Midőn a saint-simoni iskola végleg felbomlott, tényleges tagjai voltak: Enfantin, Michel Chevalier, Barrault, Duveyrier, Kodriguez, Bertrand, Broet, Bruneau, Cayol, Auguste Chevalier, Félicien David, d'Eichthal, Desessarts, Desloges, Duguet, Hoart, Holstein, Justus, Lambert, Machereau, Massol, Mercier, Ollivier, Petit, Pouyat, Bonheure, Ketouret, Bibes, Bigaud, Kochette, Tajan, Roge, Kousseau, Simon, Terson, Toche, Tourneux, Urbain.

Az iskolának egyidőben tagja és Saint-Simonnak legnagyobb bámulója, Comte Ágoston, kit Saint-Simon egyes munkák kidolgozásával is megbízott.

Tanulmányai, tehetségei alapján, mondja Keybaud, a matematikai tudományokhoz tartozott; ott maradt volna, ha helyzete rendesen alakult volna. Sorsának bizonytalansága folytán Saint-Simonhoz csatlakozott. Azonban a viszony köztük nem soká volt zavartalan. Comte akkor inkább positiv hajlamú volt és Saint-

Simonnak gyakran egészen önkényes elméletei nem elégtették ki. Azonban ellentmondása soká nem nyilvánult meg: végre beállott a szakadás. Comte eszméire bizonyára Saint-Simonnak bizonyos befolyása volt, habár e befolyást nem szabad túlozni. Bölceleti iránya, aztán a tudományok történeti fejlődése tekintetében más írók és bölcsészek jelölték már azt az irányt, melyet aztán Comte követett. A socialistikus eszmemozgalomban főleg azért illeti bizonyos hely Comteot, mert társadalmi rendszerét az altruismusra alapította és mert az altruismus elméletét tulajdonképpen ő kezdte megalapozni. Mint az altruismus hirdetője a socialismus eszmevilágában nyomott hagyott. Comte, ki Saint Simonnal szemben a pozitív tudást képviselte és Saint-Simon vallási szertelenségeit elítélte, későbbben maga is a legnagyobb alkotását, a positivismust annyiban meghazudtolta, a mennyiben vallási rajongásba esett.

Áttérve már most a saint-simonismusnak a tanítványok által való továbbfejlesztésére, e tanokat összefoglalja az „Exposition de la doctrine” két kötete. Lássuk röviden a lényeges tartalmat:

Midőn a Producteur létesítettet, 1825-ben Saint-Simon éppen meghalt. Bámulattól eltelve azon magasztos tanok által, melyek miatt mesterünk megvetést, sértést szenvedett, azok terjesztésének szenteltük magunkat, éreztük ezen nagy missio fontosságát és előre láttuk az akadályokat, melyeket le kell küzdeni. Tudtuk, hogy álmodozóknak fognak tartani, hogy a legfelvilágosodottabb elmék nagyságuk magasságáról sajnálkozó és talán haragos tekinteteket fognak reánk vetni, de el voltunk határozva azoknak véleményével dacolni, kik látván a mai társadalom meg-

oszlását két táborban, félreértették szándékainkat és minket szökevényeknek tekintettek. Tudtuk, hogy visszautasítván a liberális és ultra címeit, politikai véleményünk nem fog megértetni; de óhajunk az volt, felszabadítani az érzelmeket, a tudományokat, az ipart minden kötelék alól, mely azok haladását gátolja.

Helyzetünk annál nehezebb volt, mert Saint-Simon nagyon kevés tanítványt hagyott maga után és elméletét nagyon kevés ember tanulmányozta tudományosan. Az első feladatunk tehát az volt, ezen új philosophia csúcsait a gondolkodóknak megmutatni, kik hozzánk csatlakozva, iskolát alkothattak.

Iparkodtunk kimutatni a katonai szellem befolyásának, azaz az embernek az ember által való kizsákmányolásának csökkenését, egyúttal pedig a békés munkának, azaz a földgömbnek a munka által való kizsákmányolásának haladását.

A Producteur négy első kötete majdnem kizárólag a gazdasági és tudományos tényekre vonatkozó történeti korok kifejtésének volt szentelve, melyekből a tudósok politikai organisatiójára és a gazdaságra legalkalmasabb berendezésekre vonatkozó fejtegetések következnek. Távol vagyunk attól, hogy az észleletekben oly gazdag forrást kimerítettük volna; még kevés eszme ismeretes a tudományos munkák rendjére vonatkozólag, a tudományok encyclopediai kapcsára vonatkozólag, a tudományokat a gazdasággal összekötő politikai intézményekre vonatkozólag, vagy azokról, melyek a társadalmi érzék kifejlődésére vonatkoznak: a nevelés nagy kérdését, vagy a tudományok tökéletesbedésének szintén nagy kérdését alig érinthették.

Ti, az egyenlőség hívei! Saint-Simon azt mondja nektek, az emberek egyenlőtlenek, de azt is mondja, hogy csak a szeretet, a tudomány és a gazdaság hatalma tekintetében fognak különbözni; de úgy-e, ezt ti is akarjátok? Védői a szabadságnak! Saint-Simon azt mondja nektek, hogy lesznek főnökeitek; de ezek a főnökök azok lesznek, kik titeket szeretnek és kiket ti legjobban fogtok szeretni, kik a legképebbek lesznek arra, hogy érzelmeiteket emeljék, műveltségtöket fokozzák, gazdagságtokat szaporítsák; hát talán mást akartok, mikor a régi uraktól szabadulni akartok? Talán még az emléket akarjátok elveszteni annak a boldogságnak, melyet a lángész bámulata, a nagylelkűség csodálata, egy hatalmas és atyai tekintély iránti engedelmesség okoz? Nem, a ti uraitok átkaldottak és ti kiabáltok. El tőlünk az ilyen uraknak! De ti nem mondjátok: Többé ne legyenek az emberiségnek vezérei, ne legyenek nagy férfiai! Ti nem akarjátok a szíveket összeszorítani, az értelmet megtörni, az erőket megsemmisíteni, az egyenlőség súlyos járma, absurd színvonala alatt! Látjuk, az eszmék egy új iránya lép fel. Az Exposition tizenhét előadásnak, mely 1829-ben tartott, tartalmát foglalja össze.

Az első előadás rajzolja az európai társadalom szomorú helyzetét; a jóindulat hiányzik minden viszonylatban; bizalmatlanság és gyűlölet, charlatanismus és ravaszág mindenütt. A politikában, a tudományban rendetlenség; a gazdaság terén egy elkese-redett verseny követel számtalan áldozatot, emel templomokat a csalásnak. Ezen rettenetes válságban az emberiséget egy új életre hívjuk fel, megkérdezvén őket; kik szét vannak tagolva, el vannak szige-

telve, egymás ellen küzdve, nem jött-e az idő, hogy a szeretet, a tudomány és a tevékenység új kötelékei ismét egyesítsék őket, hogy békében, rendben és szeretetben haladjanak a közös cél felé?

Második előadás. Lehet-e ilyen jövő? A történelem mutatja, hogy az emberiség következetesen halad azon cél felé, melyet most Saint-Simon hirdet. A zavar, az anarchia, az egoizmus, az ateizmus korszakaira következnek korszakok renddel, odaadással, hittel.

Harmadik előadás. Azonban mennyiben lehet ebből a jövőre következtetést vonni? Egy új tudomány, egy pozitív tudomány segítségével, melyet Saint-Simon formulázott, az emberi nem tudománya, mely ugyanazt a módszert alkalmazza, mint a természettudomány, mely a tényeket csoportosítja és megmutatja a növekedés és csökkenés mely törvényeinek vannak ezek alávetve?

Negyedik előadás. Ezen tudomány mutatja, hogy az emberiség mindinkább közeledik az általános egyesülés felé, az antagonizmus mindinkább csökken, a családra következik a kast, utána a város, a nemzet, végül az emberiség; azért a társadalmak előbb a háborúra, később a békére szervezkednek.

Ötödik előadás. A haladás ezen törvényét a történelem bizonyítja.

Hatodik előadás. Eddig az ember kizsákmányolta az embert. Urak, rabszolgák, patronusok, plebejusok, nemesek, jobbágyok, tulajdonosok, bérlők, tétlenek, munkások; ez az emberiség progressív története; az associatióé a jövő. Mindenkinek képessége, minden képességnek munkája szerint, az az új jog, a régi a hódítás és születés; az ember többé nem zsákmá-

nyolja ki az, embert, hanem egyesül az emberrel a világ kizsákmányolására.

Hetedik előadás. Saint-Simon hirdeti, hogy a munkátlanlás természetellenes, istentelen, káros az összességre és te rád, azért dolgozni fogsz.

Nyolczadik előadás. A jogászok, publicisták, öconomisták azt hirdetik, hogy gazdagság és nyomor örökletes? Hogy a nyugalmat nyugalommal lehet megszerezni? Hogy a gazdagság a munkátlanlás apanagea? Talán azt is bizonyítják, hogy a szegény ember fia szabad, mint a gazdagé? Szabad! Ha nincs kenyere. Talán egyenlők is? Midőn az egyiknek joga van a munka nélkül élni, a másíknak csak a jog munka nélkül meghalni. Azt hirdetik, hogy a tulajdon a társadalmi rend alapja. Mi is hirdetjük ezen örök igazságot. De ki lesz a tulajdonos? A halottnak buta, erkölcstelen fia, vagy az, ki képes társadalmi funkcióját méltóan betölteni? Azt mondják, hogy az összes születési kiváltságok megszűntek. Hát mi a családi öröklés? Nem a legerkölcstele-nebb kiváltság e, a társadalomban munka nélkül élni vagy érdemen felül jutalmaztatni? Szomorú tudomány, mely fentartotta a rabszolgaságot, mely Jézusnak megtiltotta volna az emberi testvériséget hirdetni, mert hátha egy rabszolga füle meghallja; szomorú tudomány, mely egy még távolabbi korszakban még az emberevést is dicsőítette volna. A munka korszaka megérkezett, a tétlenség kora lejárt. Jézus hirdette: vége a rabszolgaságnak, Saint-Simon: vége az öröklésnek.¹

¹ A következő előadások tárgyalják a nevelés és a vallás kérdését, melyre más helyen visszatérünk.

Mózes ígérte az embereknek az egyetemes testvériséget; Jézus Krisztus előkészítette; Saint-Simon megvalósította. Végre az igazán egyetemes egyház megszületik; Caesar uralma megszűnik; egy békés társadalom helyettesíti a katonai társadalmat; ezen túl az egyetemes egyház uralkodik testiek és szellemiek felett, a belső és külső világ felett. A tudomány szent, a munka szent, mert az embereknek szolgálnak a legszegényebb osztály sorsának javítására, hogy Istenhez közelebb hozzák. Papok, tudósok, munkások (industriels) ez az egész társadalom. Papok főnökei, tudósok főnökei, munkások főnökei, ez az egész kormányzat. Az összes javak az egyház javai, minden foglalkozás vallási functio, egy fokozat a társadalmi hierarchiában. Mindenkinek képessége szerint; minden képességnek munkái szerint. Az Isten országa bekövetkezik a földön. Az összes jóslatok beteljesednek.

Jöttünk megvalósítani a végleges catholicismust, az igazán egyetemes vallást, melynek a nagy római pontifexek által végzett mű csak kapuja. Ok békét és egyesülést hirdetnek; mi a világ békés szervezésének rendszerét hozzuk és mi hirdetjük az embereknek, hogy az Isten akarata, hogy ne nevezzék többé a hadseregek Istenének. Várják az Isten birodalmát, a hol mindenki munkája szerint jutalmaztatik; mi fokozatosan fogjuk létesíteni, az által, hogy mindenkire kiterjesztjük a szeretet hierarchiáját. Egy dicső dynastiát alapítottunk, melynek kebelében állandóan megújul a szent család magasztos mysteriumával. Velünk teljesedésbe mennek a legmagasabb prophetiák. Közel van a testek feltámadása, az ember fiának szavai szerint, azaz a hús rehabilitatiója és

az anyagi élvezetek szentesítése, melyek a munkás örömét képezik és megkettőztetik erejét. Közel az idő, Isaias ígérete szerint, a hol a lándzsák és kardok vasát ekevassá átalakítják. Közel a nap, a hol a nő összetiporja a kígyó fejét, azaz a midőn a nő, bebocsátva a templomba és a községbe, saját jelenléte által elúzi a gyengének kizsákmányolását az erős által, az antagonismust és a brutális szenvedélyeket. Közel az idő, a hol minden a földön éneklő Isten dicséretét, mert nincs többé elátkozott és az egész természet szent lesz.¹

Az iskola tovább viszi a mester tanítását. Határozottabban formulázzák a létesítendő reformokat. Hatalmas bölcséleti, erkölcsi, történetbölcséleti, társadalmi és gazdasági conceptiók mellett sok gyakorlati eszmét pendít meg, melyet a legközelebbi korszak meg is fog valósítani.

Megtámadtatván, hogy a vagyon és noközösséget hirdetik, Bazard és Infantin erre következőkép feleltek: ² Igaz kétségtelenül, a saint-simonisták a vagyon és a nők jövőjéről sajátos eszméket hirdetnek, melyek különös és egészen új nézetekkel függnek össze, továbbá a vallásról, a hatalomról, a szabadságról és végül az összes nagy problémákról, melyek ma egész Európát oly heves és zavaros módon izgatják; de távol állanak azon eszméktől, melyeket nekik tulajdonítanak. A vagyonközösség rendszere alatt értik általában akár a termelés eszközeinek, akár az öszszesség munkájának gyümölcsei egyenlő felosztását.

¹ Religion saint-simonienne: Politique industrielle et système de la Méditerranée. 22. 1.

² Reybaud, Études sur les réformateurs. I. kötet, 105. 1

A saint-simonisták a tulajdon egyenlő felosztását visszautasítják, mely szerintük egy nagyobb erőszakosságot, egy lázítóbb igazságtalanságot képezne, mint az egyenlőtlen felosztás, mely eredetileg fegyver, hódítás által eszközöltetett. Mert ők hisznek az emberek természeti egyenlőtlenségében és ez egyenlőtleniséget a társulás alapjának, a társadalmi rend nélkülözhetetlen feltételének tekintik. Visszautasítják a vagyonközösség rendszerét, mert a vagyonközösség nyílt megsértése volna az összes erkölcsi törvények elsejének, melyeknek tanítására küldettek és mely azt akarja, hogy a jövőben mindenki képessége szerint osztályoztassék és munkássága szerint jutalmaztassék. De e törvény erejénél fogva követelik minden születési kiváltság eltörlését kivétel nélkül; következésképp az örökösödés eltörlését, a legnagyobb kiváltság, mely a többieket már magában foglalja és melynek hatása, hogy a véletlenre bizza a társadalmi kiváltságok szétosztását azoknak kis csoportja között, kik arra igényt tartanak, míg a legszámosabb osztályt elzüllésre, tudatlanságra, nyomorra ítéli. Követelik, hogy az összes termelési eszközök, a föld és a tőke, melyek jelenleg a magántulajdon szétदारabolt alapjai, társulatok által és hierarchikusan használtassanak olyképen, hogy mindenkinek működése kifejezése legyen képességének és gazdasági munkájának mértéke. A saint-simonisták nem támadják a tulajdonjogot, csak annyiban, a mennyiben egyeseknek a tétlenség kiváltságát adja, azaz a kiváltságot mások munkájából élni, annyiban, a mennyiben a születés véletlenére bizza az egyének társadalmi osztályozását. A kereszténység a nőket a rabszolgaságból kiemelte, de mégis alárendeltségre ítélte és

mindenfelé a keresztény Európában látjuk őket valóságilag, politikailag és polgárilag sújtva. A saint-simonisták hirdetik végleges felszabadulásukat, teljes emancipációjukat, azonban a nélkül, hogy a házasságnak a kereszténység által hirdetett szent törvényét akarnák eltörölni, ellenkezőleg, hogy teljesítsék e törvényt, hogy új szentesítést adjanak neki, hogy a megáldott egyesülésnek nagyobb erőt és sérthetetlenséget adjanak, követelik, mint a keresztények, hogy egy férfi egyesüljön egy nővel; azonban azt tanítják, hogy a feleség egyenlő legyen a férjjel és hogy ama különös kegy szerint, melyet az Isten nemének adott, társa legyen a templom, az állam és a család hármasságában olyképp, hogy a társadalmi egyed, melyet a férfi eddig képezett, ezentúl férfi és nő legyen. Saint-Simon vallásának feladata csak az, hogy véget vessen azon gyalázatos üzletnek, azon törvényszerű prostitúciónak, mely a házasság neve alatt gyakran szentesíti az odaadás és egoizmus, a műveltség és tudatlanság, a fiatalság és a hanyatlás monoton egyesítését.

Ez a legszabatosabb hitvallás, melyet a saint-simonizmus ránk hagyott, mondja Reybaud.

De ezeknek a rajongóknak — bár az majdnem hihetetlennek hangzik, — voltak gyakorlati eszméik is; bizonyos fejlődéseket előre láttak vagy sejtettek és egyes eszméik, habár más alakban, habár más czéllal, habár mások szolgálatában és érdekében, de megvalósulnak. Ilyen eszme például a bankintézmény roppant fontosságának a felismerése. Így *Enfantin*¹

¹ *Économie politique* (német kiadás) Adler-féle gyűjtemény. 100. 1. s k.

azt mondja: a bankok létesítését hatalmas eszköznek mondtuk, hogy Saint-Simon tanának megvalósítása előkészítették; azaz az a politikai szervezet alapítással, melyben mindenki képessége szerint osztályoztatik és szolgálatai szerint jutalmaztatik. Erre a célra elég volt bizonyítani, hogy a hitelnek az a célja, hogy a munkaeszközök a lusták kezéből a szorgalmasak kezébe adassanak, következésképp minden munkásnak lehetőleg könnyen a tőkék, ú. m. föld, ház, gyárak és minden más szerszámok, melyekre képességének érvényesítésére szüksége van, rendelkezésre bocsáttassanak. Továbbá javasolták ezen alapelveknek nagy stylumban való további kiépítésére, hogy egy nagy ipari társulati bank alapozására fordítottassanak azok az összegek, melyek az oldalrokonok örökösödési jogának megszűnéséből és az egyeneságú örökségekre vetett progressive emelkedő adóból az állampénztárba folynak. A bankoknak a munkások képviselői kamráinak kellene lenniök azzal a feladattal, hogy a munkásoknak folytonosan a szükséges eszközöket a legalacsonyabb áron nyújtsák. A bankoknak oda kell törekedniök, hogy a munkásokat teljesen felszabadítsák abból a rabszolgaságból, melynek járma alá még ma is fejöket hajtják.

Milyen jelentőséget tulajdonít az iskola a bankügynek és a bankároknak, abból is látszik, hogy Chevalier szerint, ha a bankárok nemzetközileg egyesülnének, az ő congressusuk határozatával minden háborút megakadályozhatnának.

Michel Chevalier, a College de France későbbi híres tanára, ki akkor még apostolnak tartja magát, részletesen írja le a saint-simonismus hatalmas terveit. A nevelés, a művészet, az egészségügy, a szóra-

kozás, népünnepélyek, nagy szerepet játszanak e tervekben. Hatalmas közlekedési rendszert létesít, vasutakat, csatornákat, a hadseregnek békés munkák keresztülvitelére való felhasználásával.¹ A vasúti hálózat segítségével össze kell kötni a keletet és nyugatot; ez a békés összeköttetés megszünteti a háborúkat, melyek Örökké kelet és nyugat között folytak. A Földközi-tenger a világbéke menyegzői ágya. Az anyagi világban a vasutak képezik a Saint-Simon által tervezett egyetemes egyesülés legtökéletesebb symbolumát.² Csak körülbelül tizennyolcz millióra van szükség. Ennyibe kerültek a háborúk a forradalom óta. Ezt a rendszert — mondja — ajánljuk mindazoknak, kik az európai válság iránt érdeklődnek, a diplomaták és kormányzók elmélkedésére. Bármilyen zászlót követtek eddig, bármilyen elveket képviseltek eddig, megelégedést találnak terveink megvalósításában. Vége lesz a tapogatódzásnak és bizonytalanságnak, mely tizennyolcz hónap óta együtt tart egy congressust, mely nem tud határozni. Ezen munkában hely van minden képzett ember számára, legyen chimaerája a republicanismus vagy az absolutismus, vagy a juste milieu, Metternich számára éppúgy, mint lord Grey, Perier épp úgy, mint Nesselrode, Chateaubriand éppúgy, mint lord Wellington számára. És épp ezért e rendszer elfogadása a világbéke szentesítése volna. Hely van e munkánál a tudósok számára, kiknek szelleme megvilágítja a

¹ Religion saint-simonisme: Politique industrielle système de la Méditerranée (Paris, Juni 1832).

² A Chevalier által itt tervezett vasúti hálózat egyik Vonalát végig akarja vezetni Magyarországon, a Tisza mentén és bekapcsolni az éjszakot és délt Összekötő fővonalba.

tervet, kiknek elmékedése előkészíti és megkönnyíti a megvalósítást. Hely van a világ minden művésze számára, a mérnökök számára Angliában és a szárazföldön, kik a Riquet-k és Watt-ok örökségét gyűjtötték és gyümölcsöztették. Hely van az iparosok számára, kiknek kezeibe szolgáltatja a természet a termékeit és kik azokat átalakítják százféleképen, hogy szépség az emberiséget és a földet, melyen lakik. Hely van a fáradhatlan kereskedők számára, kik egyik sarkról a másikra mennek, hogy termékeit keressék; több és több és kényelmesebb hely van a műhelyek és a mezők szegény népe számára; első sorban hely van a hitelt szétosztó bankárok számára, az egyesek és az államok gazdagságának letéteményesei számára.

Mindenki számára hely van, díszítve arannyal és bíborral; díszítve virágfüzerekkel a költők és a képzelődés emberei számára, kik eddig nem találván más nagyot a társadalomban, mint a háborút, a háborút és annak gyászos jelenségeit énekelték meg és a kik most megéneklik a kelet és nyugat menyegzői dalát. Szavukra Olaszország és Spanyolország szabadulnak a lethargiából, Görögország és Ázsia elhagyják sírjokat. Új Amphionok életet adnak gazdag városoknak ott, hol annyi nagy nemzet el van temetve. Békés Tyrteusok békés mozgósítást hirdetnek, melyekkel a civilisatiót azon országoknak viszik, a honnan azt Európa kapta stb. Ez a mi politikai terünk. Összefoglalva a mi legmagasabb atyánk által tervezett erkölcsi munkával, melynek az anyagi alakja biztosítani fogja egy nap hitünk győzelmét.

Ámbár Lajos Fülöp kormánya magát az anyagi érdekek előmozdítására hivatottnak tartja, mégis min-

den szükséglet, melyet a hadsereg okoz, az kielégítetik, de a gazdaság érdekében nem hoznak áldozatot. Nagyon fontosnak tartaná, ha a hadsereg ipari munkákra használtatnék fel. Eddig a hadsereg ilyenmű felhasználásának azért nem volt nagy eredménye, mert kellemetlen, minden vonzerő nélküli munkákra használták és a munka inkább a robot természetével bírt; mint útépités stb. Ha a hadügyi gyakorlatok csak másodrangúak volnának, ha az előmenetel az ipari képességtől függne, ha az ipari munka ugyan oly díszszel járna, mint a hadgyakorlatok és ha minden katona tudná, hogy hajlamainak megfelelő dolgot fog tanulni: akkor a hadsereg fontos szerepét fogja ez irányban betölthetni. Mindenki önként iparkodnék a hadseregbe belépni; a hadsereg az államnak egy krajczárjába sem kerülne. Mihelyt a hadsereg átalakítatik egy munkaszervezetté, a béke uralma biztosítva lesz.

A francia politika tekintetében van határozott eszménk; a hadsereg átalakítása egy nagy szaknevelési rendszerré a néptömegek számára. Az ezredek egyenruhájukkal, zenekaraikkal, zászlóikkal, az ipar és művészet nagy iskoláivá alakulnának át.¹ Így a véradó gyümölcsöző bevezetés volna; a munka szervezve és megneemesítve volna; a munkások között volna érzelmbeli, eszmebeli, erkölcsi társulás, azaz vallás.

Mennyire találjuk már a modern, a tudományos socialismus alapfelfogását Saint-Simon iskolájánál, azt a következő fejtegetések bizonyítják: A nemzetgazdák nagy érdemeket szereztek maguknak azzal, hogy mint elsők az anyagi érdekekre fordították figyelmüket, melyeket a tudomány emberei, a papok, keresztény

¹ U. o. 24 l.

voltukban, túlságosan elhanyagoltak. Ez képezi Quesnay, Smith, sőt Say dicsőségét, ki amazokat népszerűsítette. De az összes nemzetgazdák napjainkig nem ismerték a társadalmi rend alapelvét, mely szerint bizonyos emberek bírják a termelési eszközöket, míg mások azokat tőlük kölcsönveszik, mely elv szerint továbbá az elsők élnek a gyümölcsök egy részéből, melyet az utóbbiak munkájukkal teremtettek.¹

A társadalmi rend egyik legfontosabb funkciója és mely még sem nevezetik nyilvános funkciónak, a munkaeszközök és műhelyek kiosztása olyan egyének által gyakoroltatik, kik sem azokkal az ismeretekkel, sem azokkal a hajlamokkal és szükséges szokásokkal bírnak, hogy azt jól betöltsék, a tulajdonosok és tőkésék által; sőt ezen oly rosszul betöltött funkció oly bőkezűen jutalmaz tátik, hogy mellette a legfényesebb sinecurák semmit jelentenek.

A termelési eszközök helytelen felosztásának eszméje itt kifejezésre jut.²

Az osztályharcz elmélete is eléggé kihangzik a következő szavakból: Addig, míg az emberek nem egyesülnek, természetes, hogy harc van közöttük. Társulva lenni, mindenekelőtt azt jelenti, közös érdekekkel bírni; nem társulni annyit jelent, ellenkellétben lenni.³

Az erőszak minden gondolata a mai állapot megszüntetésére a munkások részéről abszurditás volna.⁴

¹ Religion saint-simonienne: Économie-politique et politique. Articles extraits du Globe. Paris, Juillet 1831. 55. 1.

² Religion saint-simonienne: Politique industrielle et système de la Méditerranée. 16. 1.

³ Religion saint-simonienne: Economie-politique et politique. Articles extraits du Globe. Paris, Juillet 1831. 57. 1.

⁴ Religion saint-simonienne: Économie-politique 67. 1.

A nemzetgazdák vizsgálták, hogyan történik a javak termelése, megosztása, fogyasztása, függetlenül attól, hogy a termelők, megosztók, fogyasztók miképpen vannak társadalmilag szervezve. A mi számunkra átalakul a nemzetgazdaságtan a gazdasági politikává (*politique industrielle*), azaz ennek a tudománynak tárgya meghatározni azokat a társadalmi feltételeket, melyeknek segítségével a munkaeszközök, a munkatermékek és maguk a munkások a leghelyesebben szerveztetnek.¹

A magántulajdon kisajátításának és kártalanításának eszméje is felmerül. Azt írja Chevalier: Ha a tulajdonosok, kétségbeesve az európai zavar közepette, megjelenni látnak egy embert, kiben egy új rend van megtestesítve, egy új hierarchia, hogyan fogadják majd? Ha ez ember megjelenik, körülvéve kipróbált fiai által, oly módon, mely az erőszak gondolatát kizárja, megnyeri bizalmunkat és megfogja nyerni, vonakodunk-e reábízni egy minden oldalról megfenyegetett vagyont? Semmi sem lesz könnyebb, mint a tulajdonosok szabad beleegyezésével fokozatosan minden vagyont államadóssággá átváltoztatni... Ez az adósság nem lesz állandó és a harmadik nemzedékben megszűnhetik, a mi senkit sem sért, mert ki gondol a mai egoista világban is a harmadik nemzedékre? Hány vagyon képes magát a változások ezen századában fentartani? És ki ne nyugodnék bele, midőn látja, hogy az állam lép lassanként a család helyébe az erkölcsi és hivatásszerű nevelés czéljából, a munka korában álló egyének felszerelése

¹ Religion saint-simonienne: Economie-politique et politique. 113. 1.

céljából és a nyugdíj céljából befejezett tevékenység után.¹

Nem a politikai, metaphysikai jogokra fektetnék súlyt, hanem az anyagi boldogulásra. Míg a liberálisok — mondja Michel Chevalier — a tömegek számára metaphysikai jogokat követelnek, az általános választói jogot, többé-kevésbé módosítva, mi felemeltük szavunkat, hogy számukra erkölcsi, szellemi, physikai tekintetben javításokat kívánjunk. Míg ők holmi mystikus egyenlőséget kerestek, semmit sem törődve a munkaeszközök és munkatermékek megosztásával, mi követeltük, hogy az összes születési kiváltságok kivétel nélkül eltöröltessenek.”²

A bourgeois egy ember, ki nem dolgozván semmit, fél azoktól, kik dolgoznak; mások munkájából él; tehát mindig reszket, hogy az, ki őt táplálja, le szállítja a portióját.³

Saint-Simon felfedezte az emberiség fejlődésének törvényét. A fejlődés nem folytonos, hanem változó; van organikus és kritikus korszak. Az organikus korszakban az emberiségnek határozott célja van; minden egy cél felé vezet. Ezek a korszakok vallásos korszakok. Az első organikus korszak a polytheismus korszaka, mely végződik a görög philosophia korszakával; a második kezdődik a kereszténységgel és terjed a XV. századig. A kritikus korszakokban nincs határozott cél, nagy ellentétek a szokásokban, szükségletekben, a nyilvános hatalmak többé nem kifeje-

¹ Religion saint-simonienne: Politique industrielle et système de la Méditerranée. 99. 1.

² U. o. 16. 1.

³ Religion saint-simonienne: Économie-politique et politique. 64. 1.

zései az igazi társadalmi hatalomnak; törvénykezés, nevelés bizonytalan. Ilyen korszakok közös vonása, hogy vallástalanok. Az első kritikus korszak kezdődik a görög philosophiával, végződik az evangélium hirdetésével; a másik kezdődik Lutherrel, tart napjainkig. A fejlődés végcélja az egyetemes társulás (association universelle).¹

A gazda, munkaadó és bérmunkás viszonya a rabszolgaság utolsó átalakulása. Csak egy szempillantást kell vetni a körülöttünk történetekre, hogy felismerjük, hogy a munkás anyagilag, szellemileg és erkölcsileg kizsákmányoltatik, mint hajdan a rabszolga.

Az ökonomisták constataáltak a nyomor öröklését akkor, mikor a proletár-osztály létezését a társadalomban elismerték.

Az embernek embertársa által való kiaknázása kétségtelenül a társadalmi tények összességében rejlik, de különösen képezi okát a tulajdonjog rendszere, melynek elve egyenesen visszavezet a hódításra és mely ma is eredetének bélyegét viseli magán.

A tulajdonjog nem mozdulatlan, mint szeretik ismételni; ez egy társadalmi tény; változó, vagy jobban mondva: haladó, mint az összes társadalmi tények.

Az összes kérdések² megoldásukat találják abban a problémában: Van-e az emberiségnek vallási jövője? mely igenlőleg intézendő el. A vallás szorítókká tisztán egyéni elmélkedésre? Csak egy belső gondolatnak kell képzeln, elszigetelve az érzelmek egészében, mindenkinek gondolati rendszerében, befolyás nélkül társadalmi tényeire, a politikai életre?

¹ Doctrine sainte-simonienne: Résumé général, Paris 1831.

² U. o. 39. 1. s k.

Vagy a jövőnek ezen vallása nem az emberiség collectiv eszméjének kifejezése, összes fogalmaikkal, összes létezési módjainak synthesise; nem kell helyet foglalnia a politikai rendszerben és a fölött teljesen uralkodni? Ebben az értelemben oldotta meg a saint-simoni iskola a problémát; de egy a vallási eszmének ellenséges században számolni kellett az elmék elfogultságával... A következő pontokat kellett bizonyítani: a vallástalanság, mely korunk általános jellegét képezi, mint minden kritikus korszakot, csak az ellenszenv eredménye, mely fejlődött egy elavult, elégtelen dogma és az azt realizáló intézmény ellen; vagyis csak annak a ténynek a kifejezése, hogy az ember, vizsgálván a világegyetemet és saját létét, nem lát benne többé rendet, összhangot, egyetemlegességet; de az emberiség természeténél fogva keresi egy új rend eszméjét és mihelyt azt megtalálta, visszatér a valláshoz, mert rend, összhang, összesség csak különböző kifejezése a vallási eszmének. Vizsgálván a tudományok tanuságtételét, mely a közfelfogás szerint ellenkezik minden hasonló gondolattól, Saint-Simon iskolája mutatja, hogy tárgyánál, vizsgálati módjánál, törekvéseinél fogva a tudomány minden vallási épület alapját: Istent és egy providentialis tervet érinti; távol attól, hogy atheista volna, mint általában hiszik, maguk a tudósok is, a mennyiben a kritikai bölcsélet hívei, a tudomány ereje és forrása egy vallási gondolatban rejlik, t. i. hogy a jelenségek kapcsolatában van állandóság, rend, szabályosság; hogy a világegyetemben uralkodó törvények fokozatos felfedezése által a gondviselés szándékairól mindig tökéletesebb képet nyújt és így azt mondhatni a tudományokról, hogy Isten dicsőségéről beszélnek ...

Mentől magasabbra emelkedik a tudomány, annál jobban közeledik a vallás felé, míg végre a tudományos inspiratio, az exaltatio legnagyobb fokán összevegyül a vallási inspiratióval ... A végtelen egyetemes Isten, melyet végleges alakjában az emberiség képez, megfelel az egyetemes egyesülés politikai megvalósulásának. Az Isten ezen fogalmával, mely a lét minden megnyilatkozását magában foglalja, megfelel az anyagi munkának és az anyagi élvezetnek rehabilitációja, melynek egyikét a kereszténység lenézte, a másikat elítélte.

Visszatekintvén Saint-Simonnak és iskolájának művére, lehetetlen észre nem venni, hogy itt egy egészen új felfogás az emberi társadalom természetéről lép élénkbe. A mi a XIX. században lassankint kialakult, a gazdasági, az ipari társadalom, azt Ők előre sejtették. Új világításba helyezik a történet menetét. Gyakorlatiabb feladatokat tűznek ki az állami tevékenység számára. A gazdasági haladás végtelensége iránti bizalom sugárzik ki munkáikból. Az elnyomott vagy nélkülöző osztályok számára biztató prospectust nyújtanak. Örömmel, igazsággal, munkával és élvezettel akarják az emberi életet betölteni. Gondolatképzetelek részleteiben sok kifogásolni valót találunk. Tapogatódzást és dadogást találunk sok helyütt. Túlságos elbizakodottságuk sem rokonszenves, mikor vallásalapítóknak és apostoloknak czímezik magukat. Külsőségekkel, színházias pózokkal munkájuk komolyságát sokszor compromittálták. Viszont képesek voltak — részben talán épp ezen hibák segítségével — nagy tömegek érdeklődését felkelteni és a mag, a melyet elhintettek, nem ment veszendőbe. Hogy kiváló egyéniségek voltak,

mutatta az, hogy az igazságért szenvedni, nélkülözni tudtak és hogy törekvésök hajótörése után az általuk annyira gáncsolt társadalomban nagy képességeikkel nagy állásokat foglalhattak el. Törekvésöknek meg kellett hiúsulni, nagymértékben gyorsította azt az egyenetlenség és viszály is.

Saint-Simon nagy hatását semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy tanai, még pedig éppúgy történetbölcselete, mint reformjavaslatai nagyszerű, csak némely pontokban eltérő feltámadást értek a csatornán túl Angliában.¹ Carlyle Tamás volt az, ki csodálatos művészeti alkotó erővel, súlyos nyomatékosággal és megható prophetai pathoszszal Saint-Simon chaotikusan szétszórt eszméinek oly alakot kölcsönzött, mely azoknak a legtávolabb elterjedést biztosította. Valamint Saint-Simon Franciaországban, úgy Carlyle Angliában az első hatalmas tiltakozás az utilitarizmusra és az egoizmusra fektetett nemzetgazdaságtan ellen, melyek akkor már a modern gazdasági viszonyokban igen sötét háttérrel nyertek. Saint-Simon éppúgy mint Carlyle, a legújabb kor betegségének gyógyítását a vallási eszmében keresték. Úgy mint Saint-Simon, Carlyle is a nagy tömegek szerepét, az osztályharczot, az ökonómiai elem fontosságát a történelmi fejlődésben hangsúlyozza. Úgy mint Saint-Simonnal, Carlylenél is a legújabb kor társadalmi rendszerében a munka játszsza a főszerepet. Arkwright óta, mondja egy helyen, e világban többé nincs hely a szerzetes számára. Milyen mértékben állott Carlyle egyenesen Saint-Simon befolyása alatt, azt az eszmék nagy parallelismusa daczára eldönteni nem lehet, még

¹ Muckle, Henri de Saint-Simon 345. 1.

kevésbé lehet Muckle¹ azon tételét aláírni, hogy Carlyle semmi egyéb, mint Saint-Simon gondolatso-
rainak lángeszű tolmácsa. Muckle is csak annyit képes
kimutatni, hogy Carlyle, alkalmasint legelőször párisi
tartózkodása alkalmával Saint-Simon eszméivel meg-
ismerkedett, főleg Bazard közvetítésével, hogy itt-ott
elismerőleg megemlékezik Saint-Simonról. Későbbi
éveiben azonban kedvezőtlenül nyilatkozik e tanokról,
ami talán Infantin furcsa szereplésének tulajdonítandó.
Az eddig rendelkezésre álló adatok alapján minden-
esetre lehetetlen Carlyle-t egyszerűen úgy odaállítani,
mint Saint-Simon tolmácsát. Inkább az constatál-
ható, a mi épp a Saint-Simonismus nagy jelentőségét
mutatja, hogy Carlyle egész más utón, még pedig
az angol ipari viszonyok, aztán skót jellemében gyö-
kerező mély vallásosság, végül a német Idealismus
és Goethe befolyása alatt, sokban hasonló eredmé-
nyekhez jutott, mint Saint-Simon.

Saint-Simon iratai.

Lettres d'un habitant de Genève à ses contem-
porains. Genève 1802.

Introduction aux travaux scientifiques du XIX.
siècle. 1807.

Lettres au bureau des longitudes. 1808.

L'industrie. 1817.

Lettre de H. Saint-Simon aux jurés etc. 1820.

Système industriel. 1821-1822.

Catéchisme des Industriels. 1822-1823.

Nouveau Christianisme. 1825.

Oeuvres de Saint-Simon par Olinde Rodriguez.

¹ Muckle, Henri de Saint-Simon 379. 1.

Paris 1841. (Contenant: Catéchisme politique des industriels, vues sur la propriété et la législation, Lettres d'un habitant de Genève, Parabole politique, Nouveau christianisme, précédés de fragments de l'histoire de sa vie écrite par lui-même.)

Az iskola.

Exposition de la doctrine de Saint-Simon. Première année 1830.

Exposition de la doctrine de Saint-Simon. Deuxième année 1830.

Résumé du premier volume de l'Exposition.

Extraits du Globe. 1830—31.

Extraits du Globe. 1831.

Extraits du Globe. 1832.

Enfantin: Économie politique et politique. 1831.

Enfantin: Morale. 1832.

Bazard: Discussions normales. 1832.

Rodriguez: Aux Saint-Simoniens. 1832.

Kimerítő bibliographia Reybaudnál: Études sur les réformateurs. I. kötet.

Saint-Simon tanainak terjesztésére és kifejtésére közlönyül szolgált 1825 és 1826-ban a „Le Producteur” című folyóirat, melynek jeligéje volt: Az aranykor, melyet a vak hagyomány eddig a múltba helyezett, előttünk van. Főszerkesztője volt Cerclét, munkatársai: Cerclét, Allier, Decaen, Olinde Rodriguez, Léon Halévy, Adolphe Blanqui, Rouen, Enfantin, Armand Carrel, Senty, Auguste Comte, Saint-Armand, Bazard, Buot, Garnier, Artaud, Dubochet, Gondinet, Péisse, Rafenel, Laurent, Dufau, Bûchez, Pereire, Duvergier, Rey. Pénz hiányában megszűnván, 1829-ben megindul a „L'Organisateur” című folyóirat. Jeligéje: „Minden

társadalmi intézmény célja a legszámosabb és legszegényebb osztály erkölcsi, physikai és szellemi sorának javítása. Az összes születési kiváltságok kivétel nélkül eltöröltetnek. Mindenkinék képessége, minden képességnek munkája szerint”. 1830-ban a „Le Globe” csatlakozik a saint-simonismushoz. Címe: Le Globe, a saint-simoni vallás lapja. Jeligéje az Organisateur jeligéje. A Globe 1832-ben megszűnik. Munkatársai között vannak: Emil Barrault, Michel Chevalier, D'Eichthal, Stéphane Flachet, Carnot, Laurent, Emile Pereire, Olinde Rodriguez, Jean Raynaud, Abel Trauson.

MÁSODIK FEJEZET.

Fourier.

Az örök ellentét — állam és egyén, kényszer és szabadság — csakhamar megnyilatkozott. Saint-Simon mellett fellép Fourier, amint későbben Louis Blanc mellett fellép Proudhon.

Saint-Simon a történetet akarta megérteni, Fourier a világegyetemet, az Istenséget. Nagyobb igazságokat keresett, de nagyobb tévedéseknek is volt kitéve. Saint-Simon csak azt kereste, mit követel a történeti fejlődés logikája. Fourier szigorú természettörvényekre akarta az emberi és társadalmi létet visszavezetni. A legnehezebbet akarta megérteni, a gondviselést és ennek titkos útjait. Ki tud abba belehatolni? Az Isten jóságából éppúgy nem lehet a társadalmi törvényeket levezetni, mint nem lehet a természettudományt. Mit csinál a mineralógus, a botanikus, a zoológus, a physiologus, mit csinál az orvos, az ügyvéd, a mérnök, a bíró az Isten jóságával? Ez nem kutatási eszköz, ez nem tudományos módszer. Ebből kiindulhat a propheta, a költő, ebből kiindul minden emberi kedély vágyainak homályában, sorsának bizonytalanságában. Azért Fourier oly alapra épített, melynek hordereje nincs. Azért azonban nem kell hogy munkája értéktelen legyen, sőt Fourier sok tévedés mellett sok igazságot hirdet.

Talán túlsókat; minden nála hypertrophiában szenved, mindenben a mértékek nagyzolva vannak. Valóságos *embarras de richesse*; jobb lett volna, ha bizonyos dolgokat nem részletezett, nem fejtett volna ki, csak sejteni engedte volna, a sorok között. Jöttek volna a commentatorok, a bírálók, hozzátettek volna, elvettek volna. De így minden oly aprólékos részletességgel van leírva, hogy ha ott tévedés van, ott leleskedik mindjárt mellette a gúnykaczaj.

Fourier, a szegény kereskedősegéd, kit Heine gyakran látott a Palais Royal oszlopai alatt sietve elhaladni szürke kopott kabátban, melynek egyik zsebéből egy palacznak a nyaka, a másiból egy hosszú kenyér kikandikált, a *civilisatio* nyomorúságai nyomán felfedezi az isteni gondviselés titkait. A társadalom rossz berendezése következménye annak, hogy a társadalom eltért a természet útjáról. Íme új köntösben a Rousseauk, a Godwinek, a Condorcet-k, a természetjog embereinek az eszméje! A természet jó, mert hiszen az Isten alkotása. De nem vesztí-e el a jó a rendesen neki tulajdonított fogalmat, ha minden jó, mert minden az Isten alkotása! Hiszen akkor nincsen rossz! Ha pedig rossz nincs, akkor jó sincs! Avagy jó-e az ember szempontjából a természet minden működése, a földrengés, az árvíz, a tűzvész, a pusztító állatok, nagyok és kicsinyek, a betegségeket terjesztő bacillusok, a vakság, a siketnémaság, az elmezavar, a súlyos kórok, a mérég? Jó-e csakugyan az ember minden ösztöne, minden szenvedélye, mikor ezek között annyi aljas, annyi silány van? Aztán még ami talán a vadonban elszigetelt emberre nézve állhat, állhat-e az a társult emberre nézve, aki szűk egyéni köréből kilépve, mindenütt beleütközik ember-

társainak érdeksphaerájába? Avagy az, hogy minden ösztön jó, talán csak annyit jelent, hogy minden, a mi van, az észszerű, az ismert hegeli tétel? Akárhogy legyen, Fourier egy olyan alapra helyezkedett, mely kihat egész világfelfogásunkra, a létnek egyetemes megértésére.

Nem lehet tagadni Fourier abbeli nagy érdemét, hogy elsőnek iparkodott «az emberi cselekvéseknek rugóit, módjait, változásait tanulmányozni. Helyesen indul ki abból az alapgondolatból, hogy a munka, ha az ösztönökből fakad, kellemes és hogy azt kellemessé kell tenni és lehet tenni. Kétségtelen a társadalomgazdasági politikának ez igen fontos problémája. Azonban nem lehet az óriási nehézségek előtt szemet hunyni. Az ösztönök is gyakran tévútra vezetik az embert, mert az ember maga is az élet folyama alatt többször változik. A munkának sokszoros változtatása a papillonne befolyása alatt sok akadályba ütközik. Mindaz, mit a munka kellemessé tételére javasol, zene stb., a munkát könnyen megfosztja komolyságától és végül pusztá játékká teszi. Bizonyos, hogy a munka magában véve nemcsak nem teher, hanem valóságos áldás; a munkának köszöni az ember a testi erők kifejlődését, aczélosságát, ruganyosságát, ismereteit, jellemét, vidámságát, legboldogabb óráit. Nem a munka mint olyan terhes, hanem első sorban az, ha túlhosszúra nyúlik és kifáraszt, ha túlnehéz, hogy erőnknek túlságos megerőltetéséhez, erőink és érzékeink pusztulásához vezet, ha túlkorán, még fejletlen testtel kell arra vállalkozni, ha egészséget, értelmiséget, erkölcsöt veszélyeztető körülmények és környezet között végeztetik, ha elvonja az embertől a lehetőséget, egyéb emberi feladatainak és viszonylatainak

megfelelni. És ha azt látjuk, hogy a modern munkásvédő törvények legalább részben ezeket a veszélyeket, ezeket a noxumokat lehetőleg eltávolítják, azt mondhatjuk — bármilyen merésznek látszik ez állítás —, hogy e törvényeket Fourier szelleme hatja át. Az újabban ismét felkarolt aratási ünnepélyek, általában népünnepélyek, néphangversenyek, a munkahelyeknek kellemessé tétele, a socialis architektonika fejlődése, mindez Fourier nevét és emlékét dicséri, akinek fő-törekvése az volt, a munkát vonzóvá tenni, habár e tekintetben buzgóságában túllőtt a célon.

Az emberiség történetében Fourier szerint négy „halhatatlan” alma játszik nagy szerepet, mely közül kettő rosszat, kettő jót hozott. Az első alma okozta az első emberpár kiűzését a paradicsomból, a másik okozta a kelet és a nyugat első összetűzését, a trójai háborút. Ezek szerencsétlenséget hoztak. A harmadik az, melynek esése vezette Newtont a nehézkedés nagy törvényére. A negyedik az, mely Főúriért figyelmeztette a mai társadalom helytelen berendezésére. Ugyanis a vidéken utazván, látta, hogy 14 souért 100 almát lehet kapni, míg Parisban a Restaurant Févrierben egy alma kerül annyiba. E tapasztalatból folyik a társadalmi élet legnagyobb igazsága, a társadalmi vonzódás törvénye.

Alapigazság az, hogy az Isten beleplántálván az emberekbe az ösztönöket, lehetetlen, hogy ezek az emberre nézve ártalmasak legyenek, mert ez ellenkeznek Isten bölcsességével és jóságával. Tehát az ösztönöket nem kell elnyomni, mint azt évszázadokon keresztül hirdették, hanem azoknak törvényeit kell tanulmányozni. Egyik legfontosabb törvény az emberi vonzódás törvénye. A mint Newton megtalálta az égi

testek vonzódásainak törvényét, ő, Fourier, felfedezte az emberek vonzódásának törvényét. Ezen törvényre kell fektetni a társadalom, a munka berendezését és a termelés oly mértékben fog fokozódni, hogy a gazdagság értékét veszi és így megszűnik a társadalmi ellentét, mert a legszegényebb is gazdagabb lesz, mint ma a leggazdagabb. A termelés oly mértékben fog emelkedni, hogy egy melléktermékkel, például a termelt tojással az állam adósságait ki lehet fizetni. Az emberek oly örömmel fognak dolgozni, hogy a munkát minden két óra után („courtes séances”) megszüntetik és következnek nagy bankettek.

Az emberi lélektan és az erkölcsi világ oly problémáit vetette fel Fourier, a melyeket eddig nem is sejtettek. Elemezte az emberi cselekvés rugóit és azzal közel jár a bölcelet azon irányához, mely épp napjainkban kiváló képviselőket talált, a tett, az akarat bölcseletéhez, szemben az ész bölcseletével. Sőt oly erősen hitt vizsgálódásainak tudományos értékében, hogy mindent számokra, mindent számtani szabályokra akart visszavezetni. Tévedni csak abban tévedt, hogy a mit még keresni kell, a mihez talán hosszú korszakok munkája szükséges, ő azt már megtaláltnak gondolta. Az ő érdeme csak az volt, hogy a kérdéseket felvetette. Humboldt szerint pedig ez a legfőbb feladat: a tudományt eddig parlagon hagyott mezőkre figyelmeztetni, a melyek művelése pedig gazdag aratást ígér.

Egyik fő hibája a rendszernek, mely komolyságát és erkölcsi tartalmát leszállította, annak túlzott sensualista irányzata, mely az emberi élet tartalmát az élvezetekre vezette vissza. Az élet így egy jól sikerült mulatságnál egyéb nem volna.

Mindenesetre sok jogosult bírálatot okozott az egész életberendezés túlzott aprólékos leírásával, a konyha, a gyermekszoba, a gomb felvarrása, minden előre megállapítva. Hol maradnak itt az egyéni ösztönök?

A rendszerrel való megbarátkozást nehezítették meg azok a számtalan új, többnyire erőszakolt kifejezések, új osztályozások, mintha csak mineralogiáról vagy botanikáról, vagy chemiáról volna szó, mikor pedig az emberi ösztönök, szenvedélyek titkos műhelyéről, az egyéni élet camera obscurájáról van szó.

Nem jogosulatlan Reybaud szellemes megjegyzése, hogy egy világot, melyben a harmónia uralkodik, több harmóniával kellett volna leírni.

Figyelemreméltó, hogy majdnem minden socialistánál saját életsorsa belejátszik elméleteibe; majdnem mindegyik saját testén és lelkén érezte a társadalmi berendezések tökéletlenségeit. Így Fourier is. Már korán tett a kereskedelem terén, mert kereskedőnek szánták, tapasztalatot a kereskedelem insoliditásáról.

Elmulasztotta mint gyermek az üzlet érdekében hazudni, ezért megbüntették.

Ez a tapasztalat ismétlődött, midőn egy nagy éhínség alkalmával főnökei az árút visszatartották, hogy annak ára emelkedjék; inkább éhezni engedték embertársait. Egy társadalom, mely ilyen eljárásokat szül, mely ily érdekellentéteket fejleszt, nem nyugodhatik egészséges alapon, ez volt Fourier meggyőződése. Erezvén a társadalmi ellentéteket, keresi a társadalmi vonzó-dás törvényét. Így neki fekszik a tanulmányoknak és kiadja 1807-ben a „Théorie des quatres mouvements” című munkáját, mely nagy vonásokban egy új világnézet körvonalait adja. Tizenöt évvel rá meg-

jelenik a „Traité d'association domestique-agricole”, melyben a természettörvényen alapuló és az egész világegyetemmel összhangzatos társadalmi szerkezetet bemutatja. Most csak várta azt a nagylelkű egyént, ki az anyagi eszközöket nyújtaná terveinek megvalósítására. Hiába várta, bár naivitásában helyet és időt megjelöl, a midőn őt találhatni. Minthogy azt hitte, hogy ennek főleg az az oka, hogy munkája nehézkes, rendszeresebben foglalja össze eszmeépületét az 1810-ban megjelent „Nouveau monde industriel-ben. Bebizonyítottam, mondja e munkában, hogy az igazi tudomány, a társadalmi mechanika mindenütt matematikai exactsággal bír.¹

A mit a tudomány, nemcsak a gazdasági, hanem általában az egyetemes tudomány Fouriernek köszön, az a következő: Fourier az, a ki a munkát az emberi boldogság elemének tekinti és azzal arra utalt, hogy a munkát úgy kell szervezni, hogy ezen rendeltetésének megfeleljen. Ebben pedig az a tétel rejlik, hogy ugyan nem szükséges a munka és a tőke közötti ellentét megszüntetni, de arra keli törekedni, hogy a munka megelégedést nyújtson, mert ha ez nem történik, amaz ellentét a társadalomnak nagyobb áldozatokat fog okozni, mint a munkarend megeremelésével jár.

Látni fogják e munkából — mondja Fourier a Nouveau monde industriel-ben — hogy a természetes vagy társas rendszer egy csekély kísérlete, alkalmazva 1800 emberre, a civilizált és barbár társadalmak neveltséges voltát mutatja és meg fogja mutatni, hogy nem bennök rejlik az emberiség rendeltetése.²

¹ Nouveau monde industriel II. k. 390. 1.

² Le nouveau monde I. XXVIII. 1.

A legkevésbé gazdag ember, legkevésbé kedvezett ember a társas rendszerben boldogabb lesz, mint a párisi sybariták, mert szabad folyást engedhet tizenkét szenvedélyének, melyeknek egyesített kifejlődése a teljes boldogság egyedüli záloga.¹

A parasztok a Jurában látván, hogy egyedül egy háztartás tejével nem lehet a gruyère-nek nevezett sajtot készíteni, egyesülnek, minden nap egy közös műhelybe hozzák a tejet és közös költséggel készítik a sajtot. Miért nem gondolt a mi századunk arra, hogy az associatio ezen kis kezdeményezéséből egy teljes rendszert csináljon?²

Lehet-e azon csodálkozni, hogy egy elmélet, mely hivatva van az egész föld színét megváltoztatni, napjainkig késett? Soha sem keresték, így ismeretlen maradt. Lehet véletlenből egy kincset, egy aranybányát találni, de egy elmélet, mely számításokat tételez fel, nem találódik, ha csak nem keresik.³

Talán csak azért, hogy híveket szerezzen és hogy tanának nagy fontosságáról meggyőzze az embereket, saját jelentőségét túlozta. Legyetek boldogok, mondja, mert egy szerencsés találmány hozza nektek a társadalmi iránytűt. Hogy az öröm túlságos nagy ne legyen, nem is akarja a jövő világ csodáit mind elmondani. Egyfelől Columbussal, Newtonnal hasonlítja össze magát, másfelől Krisztus utódjának mondja magát, kinek eljövételét; Krisztus hirdette, mert a kánai menyegző csodája semmi egyéb, mint előzetes hirdetése az ő felfedezéseinek. Azonban valószínű, hogy mindez csak arra való volt, hogy tanának nagy hord-

¹ Le nouveau monde I. XXX. 1.

² Nouveau monde industriel 11. 1.

³ U. o. I. 13. 1

erejét bizonyítsa és hogy — mint Fournière mondja — alkalmazkodjék a restauráció korszakának szelleméhez, mely követelte, hogy az író egy kissé hódoljon a kereszténységnek. Tény az, hogy Fourier magáról egyébként a legnagyobb szerénységgel beszél. Csak azért szemelte ki a gondviselés őt, egy majdnem tanulatlan embert, egy kereskedősegédet, mert egy Leibnitz vagy Voltaire túlnagyokká nőttek volna és mindent elhomályosítottak volna. A bírálatokra pedig azt mondta, hogy ő nem író, hanem feltaláló; hogy a gyémánt, ha sár is van rajta, nem kevésbé gyémánt. És ha sok tudományos tévelygéseit szemére lobbantották, hivatkozott arra, hogy ő mikor ezeket írta, nem volt jártas a tudományban, hogy ezeknek a tudományoknak csak előhírnöke volt és hogy azért mégis igen fontos és kétségbevonhatatlan igazságokat hirdetett. Hogy rendszerének megvalósításához a szükséges anyagi eszközöket nyerje, a legkülönbözőbb politikai és gazdasági irányok képviselőihez fordul. Fordul az emberbarátokhoz fordul, a nagy financierekhez. Keres egy fejedelmet, ki terveit megvalósítaná és azt mondja, hogy különösen a bajor királyt tekinti oly férfiúnak, ki erre vállalkozhatnék. Fordul a földrajzi társasághoz, az iparegyesülethez, a keresztény erkölcs társulatához. Fordul Angliához, mely rendszerének alkalmazásával csak a tojástöbblet-termelésből megfizethetné az akkor nagyon súlyosnak tekintett államadóságot. Fordul Északamerika rabszolgaellenes pártjához, mely kevés áldozattal, rendszerének segítségével a rabszolgatartókat kártalaníthatná. Fordul a liberálisokhoz, fordul az emigránsokhoz, fordul a birtokosokhoz, kiknek érdekeit Saint-Simon és Owen tanai veszélyeztetik, míg az ő rendszere a legerősebb biztosítékokat

nyújtja számukra. Fordul Thiershez, fordul Brogliehez, fordul Rothschildhoz, ki állítólag vissza akarja állítani a régi zsidó királyságot Paleastinában. Szóval minden cél elérhető, bármily ellentétesnek látszik, egy eszközzel, a falanx létesítésével. A társadalmi rendszerre sem a politikai, sem a vallási rendszereknek nincs befolyása és azért saját társadalmi rendszerét bármely politikai vagy vallási rendszer mellett keresztülvihetőnek tartja.

Első munkájában Napóleonban látta az új társadalom Herkulesét, ki az általános harmónia rendszerét a régi civilisatio romjain fogja felépíteni. Midőn Napoleon megbukott, elfordult az „usurpatortól” és XVIII. Lajost szólította fel az első phalanstère létesítésére. Még az inquisitio mellett is létesíthetőnek mondta rendszerét.

Roppant fontosságot tulajdonít az analógia elméletének. A természetben minden össze van kötve és az analógiák összefüggnek egymással; az egyiknek ismerete vezet a másiknak ismeretéhez. Hogy ezen tudomány bátoríttassék, minden újonnan felfedezett analógiáért egy sout fognak fizetni a szerzőknek ívenként, mely tiszteletdíj legalább 12.000 frankot fog tenni soronként. Körülbelül egy millió analógiát kell meghatározni. Négyezer kötetben kellene azokat kiadni.¹

Az analógia egyáltalában szerinte a gondolkozás alaptörvénye. Semmi sem igaz magábanvéve, minden csak a mindenséggel való analógiájában. És milyenek ezek az analógiák. Pld. a tejút a becsvágy analogonja, a planetarendszer a szerelemé, a naprendszer a barátságé; továbbá a barátság analogonja a körzet, a sze-

¹ U. o. 354. 1. s k.

relemé az elipsis, a becsvágyé a hyperbola. Ez játék, vagy ennél is rosszabb.

Az emberi nem történetét a következő korszakokra osztja fel: 1. édenismus; 2. vadság; 3. patriarchismus; 4. barbárság; 5. civilisatio; az emberiség gyermekora 5000 évig tart. Ezután következik 6. a garantisme, az associantisme kezdete; 7. az associantisme; 3. a harmónia. A harmónia tart 35.000 évig, ugyanannyi évig tart a hanyatlás és végre 5000 évig a kimúlás, melyben bekövetkezik a chaos.

Fourier munkáinak legértékesebb részeihez tartoznak azok, melyekben a modern civilisatio számos bajait mesterileg feltárja. A civilisatio bajai között szerepelnek: a collectiv és egyéni érdekek ellentéte; a nagy tolvajok egyesülése, hogy a kicsinyeket akasztassák; az erény kinevetése, megalázása; az egyéni tulajdon zsarnoksága a tömeg ellen, melynél fogva a tulajdonos magának százféle zaklatást enged meg a tömeggel szemben; közvetett megtagadása az igazságszolgáltatásnak a szegénnyel szemben. 144 bűnt állított össze. Bővebben különösen a kereskedelem nagy bűneivel foglalkozik, melyeket közelebbről is ismert, Honnan — kérdezi — az a nagy tisztelete a kereskedőknek, kiket Krisztus kikergetett a templomból? Királyok és ministerek térdet hajtanak a kereskedelmi kamarák előtt. Ennek oka főleg az a tudomány, melyet economismusnak nevez és így az egész társadalom magát aláveti a kereskedelmi rablásoknak, mint a madár, ki a kígyó által elbódítva, maga rohan a reptil torkába. Egy helyes politikának kellett volna megakadályozni azt az örületet, mely a termelő világ jogarát egy improductiv, hazug és gonosztevő osztályak szolgáltatja ki. A kereskedő csak kirabolja az

iparost és a fogyasztót, összevásárolja, drágítja, ritkítja az élelmiszereket. A kereskedelem által okozott gazságok száma 72, és ezeknek legrövidebb előadása 72 fejezetet töltene; egyes bajok, mint az agiotage, tíz fejezetet venne igénybe; aztán az összevásárlás, csőd, uzsora, parasitismus, insoliditas, műínségek, törvényesített hamisítás stb. A csalás, a hamisítás akkora, hogy mint védelmi szert a teljes egyedárúságot kívánják. Milyen érdekes, milyen gúnyos a különböző csődök nomenclaturája, a sentimentalis, a galans, a gyermekes, bon-ton, miniature, attila(?) stb.

Egyik ragyogó eredménye a társas termelésnek a kereskedelemben az igazság behozatala lesz. Az associate a testületi, egyetemleges, igaz, egyszerűsítő és kezeskedő versenyt fogja létesíteni az egyéni, hazug, önkényes, nem egyetemleges verseny helyébe; alig a huszadrészét fogja alkalmazni annak a tőkének és azoknak a karoknak, melyeket a kereskedelmi anarchia, a hazug verseny elvon a mezőgazdaságtól.¹

A phalange-ban egy adásvétel lép 300 ellentétes helyébe, melyet 300 családfő köt és a csarnokokban kocsmákban 300 napot vesztenek, hogy zsákot zsák után adjanak el. A kereskedelemben, mint minden más viszonylatban, a civilisatio mechanizmusa a legbonyolultabb, a legpusztítóbb, a leghamisabb.²

Ezerféle parasita foglalkozás van, mint pl. a bíróság, mely csak a civilisatio bűnein alapul és a társas rendszer mellett egyszerűen megszűnik.

Általában a civilisatio mellett az emberek kétharmad része improductiv. Hisz láttam egy nap — mondja Fourier,—hogy öt gyermek őrzött négy tehenet.

¹ U. o. 28. 1.

² U. o. 29. 1.

Ha kiszámítjuk, mennyi munkaerő megy ma veszendőbe, azt találjuk, hogy a különbség a civilisait és a társult társadalom között úgy viszonylik, mint 1:10. Tényleg, ha mindenki, férfi, nő, gyermek a harmadik évtől kezdve az aggkorig mulatságból dolgozik, a szenvedély, egyesülés, szabadság, hosszú életkor stb., tízszeresére emeli a javak mennyiségét.¹

Fourier szerint csak az ő rendszerében van helye a szabadságnak, a civilisatio csak a kényszer által képes a morált fenntartani. A szerelemben a civilisatio mellett a szabadság orgiákhoz, a becsvágy terén pártszenvedélyhez, a családi életben a szabadság a házasságok kilencz-tizedrészében nyílt botrányhoz vezetne, mint az Atridák családjában.² A civilisatióban a rend csak erőszakon alapulhat.”

Egy választás, mely a civilisatio korszakában minden választónak 5 vagy 6 napi utazást, intrikákat, bankettekét stb. okoz, a harmóniában egy percznél rövidebb időbe kerül, még ha általános választásról van is szó, melynél 300 millió férfi, vagy 300 millió nő, vagy 300 millió gyermek fog szavazni.⁴

A civilisatióban az orvos keres az általa kezelt betegek arányában. Tehát reá nézve előnyös a sok és hosszadalmas betegség, főleg a gazdagoknál. Az ellenkező az eset a harmóniában. Itt az orvosok a phalange általános jövedelmének bizonyos százalékát kapják. Ezen osztlék nő és csökken, az egész phalange collectiv vagy comparativ egészsége szerint. Mentől

¹ U. o. 33. 1.

² A házasságtörésnek 36 nemét különbözteti meg.

³ Nouveau Monde: industriel. I. k. 407. 1.

⁴ U. o. II. k. 82. 1.

kevesebb volt az év folyamán a beteg és haláleset, annál nagyobb lesz az orvosok osztraléka.

A civilisatio, mely módszereiben mindig egyszerű, a csecsemők tartózkodási helyének csak a bölcsőt ismeri. A harmónia két helyzetet nyújt a gyermeknek: a bölcsőt és a függő gyékényt. Ezekben, melyek hálókkaal vannak körülvéve, a gyermek könnyen mozoghat, elmehet a többi gyermekekhez. A szoba megfelelően fűtetik, hogy ne kelljen ruhákkal és szőrmékkel elnyomni. A bölcsők géppel mozgattatnak, egyszerre hús. Három külön teremben vannak elhelyezve, egy a csendesek, egy a makacsok, egy az ördöngösök számára.

A konyha szerinte nevelési eszköz és különös figyelem tárgya, de a féktelen hóbort talán tetőpontját éri, midőn egy nagy gastronomikus csatát leír, melyben hatvan hadsereg az Euphrat partján részt vesz és a babyloni sanhedrion a győztes Apiciusnak aranyérmet nyújt át következő felirattal: „Apiciusnak, a kis pástétomok győztesének a babyloni csatában átnyújtva a hatvan birodalom által.”

A társas nevelés feladata a testi és szellemi képességek teljes kifejtése és felhasználása a termelésre. A civilisatio az ellenkező irányt követi: elnyomja a gyermek képességeit, a munkát gyűlöletessé, a pusztítást kedvessé teszi előtte. Természetellenes irányba tereli. A civilisatióban a nevelés árt az egészségnek, gyengíti a gyermeket a nevelési költség arányában. A gazdag gyermek gyengébb, mint a falusi szegény gyermek. Egészen téves a civilisatióban a nevelés tekintettel a későbbi hivatásra; nem ügyelik, nem fejlesztik a gyermek igazi hivatását, csak véletlenből jut az helyes irányba. Seneca és Brutus ne-

vélték Nérót, ki a harmóniában egész szép jellem lett volna; Condorcet egy hülyét nevelt; Rousseau nem merte gyermekeit nevelni. Különben a civilisatio tisztában is van ezzel és ez az egyedüli pont, a melyben elég szerény. Tizenhatféle nevelési rendszert különböztet meg; egyike ezeknek az örökletes, mely szerint az apa minden hibáját beleneveli a gyermekbe. Leírja a világi nevelést, mely a gyermeket 16 éves korában, mikor a világba lép, arra tanítja, hogy kinevessen minden dogmát, mit mint gyermek hallott, hogy alkalmazkodjék a galans osztály erkölcsiéhez, hogy kinevessen minden erkölcsi elméletet, mely a mulatozás ellensége, hogy nevessen tisztességi elven, mikor az amourettekből áttér az ambitio terére. Milyen abszurditás a tudományoktól a gyermeket oly elvekkel és nézetekkel ellátni, melyeket később megvet, mert nincs fiatalember, ki alkalmat találván a házasságtörésre, mint a szűz József ellentállana a szép Zaluczának, hogy a morálnak engedelmeskedjék. Ilyen fiatalember meseszamba menne. Milyen helyzetbe kerül egy tudomány, mely oly doctrinákat hirdet, melyek csak tökéletesek, ha nem gyakorolják vagy csak buták előtt.¹

Fourier elméletének lényege a szenvedélyek vonzódása, mely szerint az emberi szenvedélyek megfelelnek a rendeltetésnek. A szenvedélyek alapján történik a munka berendezése csoportok és sorozatok szerint.

Az egész természetben a jelenségek mozgásokra vezetendők vissza, melyek ösztönökből (az élettelen természetben vonzódások) származnak. Ezen ösztönök

¹ Nouveau monde industriel. I. k. 276. I. s. k.

bizonyos célok elérésére vannak irányozva, mely célok rendeltetéseiket képezik. Az ösztönök követése vezeti az embert rendeltetése felé és az ebből származó megelégedés képezi a boldogságot. A természetben három eredeti elv van: Isten vagy a szellem az activ mozgató, az anyag a passiv mozgatott és az igazságosság vagy a mozgást szabályozó. Hasonlókép áll az ember három elvből: 1. ösztönök (activ és mozgó); 2. test (passiv és mozgatott); 3. értelmiség (szabályozó). Négy főmozgás van: anyagi, szerves, állati, társadalmi. A társadalmi mozgás törvényeit még nem ismerjük, e célbói tanulmányozni kell az ösztönöket. Ezek háromfélék: érzékiek, indulatiak (affective) és szabályozók (distributive).

A szenvedélyes vonzódásnak háromféle célja van: az öt érzék élvezete (ezt fényűzésnek nevezi, luxe); a csoport és csoportorozatok, érzelmi kötelékek; a szenvedélyek, jellemek, ösztönök mechanismusa. A csoport négyféle: barátság, becsvágy, szerelem, családi érzék. A sorozatok alapulnak három szenvedélyen; ezek Fourier szerint: a cabaliste, papillonne, composite.

A cabaliste vagy pártszellem vagy intrika szükséges, hogy folytonos rivalitasokat idézzon elő. A cabaliste oly szükséges az emberi nemnek, hogy ha az tényleg hiányzik, az emberek azt keresik a játékban, a színházban, a regényekben. Nincs szerencsétlenebb lény, mint egy udvari ember, ki egy kis városba kerül, hol nincs intrika. A composite épp az ellenkezője: összhangot, egységet teremt, közös lelkesedést. A papillonne a változatosság vágya, mely követeli a foglalkozás változtatását. Ezt a hajlamot sokszor nagyon elítélik, pedig nagyon fontos, — már

a testi egészség miatt, mert egy tizenhét órás egyforma munka okvetlenül árt az egészségnek. A papillon-nal, melyet a bölcselek annyira elítéltek, minden problémát meg lehet oldani, melyet ők meg nem oldottak. Mert olyan vaknak kell lenni, mint a moralistáknak, hogy ne lássuk, hogy még a természet is kívánja a változatosságot.

Összesen tizenkét szenvedély van, öt érzéki, négy érzelmi, mely a csoportokat létesíti, három szabályozó, osztó, mely a sorozatokat teremti. Az elsők egyéniek; a következők szűkebb köröket létesítenek, az utolsók az egész társadalomra vonatkoznak. A mint az összes színek együtt adják a fehéret, az összes szenvedélyek együtt alkotják a vallási érzületet és a közjó iránti szeretetet.¹

A természet a sorozatot az egész világegyetemben alkalmazza, még az égi testeknél is. Egy sorozat különböző csoportok lényege, melyeket egy bizonyos foglalkozás, pl. gyümölcstermelés iránti hajlam összeköt. Itt a vonzódásnak kell uralkodnia, minden csoport csak olyanokból áll, kik szenvedélyesen foglalkoznak, a szükség, moral, ész, kötelesség, kényszer vehiculumai nélkül. A sorozat mechanizmusának szüksége van az összhangra és összharmonióra. A sorozat ellentétekből táplálkozik.

Mennél jobban fogunk haladni a sorozatok mechanizmusának tanulmányozásában, annál jobban fogunk arról meggyőződni . . . hogy hajlamaink, ösztöneink a legbizarrabb jellemek úgy jók, a hogy Isten azokat alkotta . . . hogy a rossz nem a szenvedélyekből ered, hanem a civilizatióból.[^]

¹ U. o. 76. 1. s. k.

² U. o. II. 13. 1.

A sorozat alapja az emberek egyenlőtlensége. Ha az emberek mind egyenlők volnának, a sorozat nem léteznék. Az összes lehetőségek 810 jellemben ki vannak merítve. A különbségek nem onnét származnak, hogy egyesekben valamely ösztön hiányzik, hanem hogy különböző emberekben a különböző ösztönök más-más arányban léteznek és más ösztönök túlnyomók (dominánsak). Így van szerinte 810 ember között:

egyhangú	576	egy	dominánsal				
keverékek	80	egy	affectiv v. distributiv és egy érzéki dominánssal				
kéthangú	96	két	„ „ „ „ — „ „				
keverékek	16	egy	„ „ „ „ két „ „				
háromhangú	24	három	aff. „ „ — „ „				
négyhangú	8	négy	„ „ „ — „ „				
keverékek	8	két	„ „ „ „ három „ „				
ötösök	2	öt	„ „ „ — „ „				

A sorozatok össze vannak foglalva phalangeokban. A phalange áll mintegy 1800 egyénből. 1800 egyén között ugyanis Fourier szerint minden szükséges munkára fog akadni, a ki azt örömmel végzi. Ez áll még a piszkos munkákról is, mert hiszen látjuk, hogy pl. a gyermekek szeretnek piszokban játszani. A phalangeokhoz tartozik egy négyszögmérföld terület, melynek közepén a phalanstére van, egy nagy épület, melyben a lakások stb. el vannak helyezve: ebben folyik le az emberek benső élete. Mindenki ízlése szerint vesz lakást, a mely sokkal olcsóbb lesz, mint most. A szárnyakban el vannak helyezve a zajos iparágak. A homlokzat előtt emelkedik a torony, melyből a munkások távirati jeleket kapnak; nagy udvarok vannak az aggastyánok és lábbadozók számára. Van egy nagy étkezőterem, a legkitűnőbb ételek a legolcsóbb áron lesznek kaphatók. Este rendelke-

zésre áll társaság, színház vagy a családi kör. Ez pedig a legboldogabb lesz, mert sem gond, sem fáradtság nem létezik.¹

Az osztálykülönbségek megmaradnak: a munkának a jövedelme $\frac{5}{12}$, a tőkének $\frac{4}{12}$, a tehetségnek $\frac{3}{12}$ része jár. A földön e rendszer mellett öt milliárd embert lehet fenntartani, ezek három millió phalangetot fognak képezni.

A szenvedélylyel folytatott munka mellett egy-egy munkaszakasz csak $1\frac{1}{2}$, legfeljebb két órából áll, arra aztán következnek étkezések, a melyek már a termelés nagysága miatt igen gazdagok. Fourier leírja egy szegény és egy gazdag phalanstére-lakos napját. A szegényé júniusban.

3 $\frac{1}{2}$	órákor felkelés,
4	„ istállóban,
5	„ kertészek között,
7	„ reggeli,
7 $\frac{1}{2}$	„ az aratók között,
9 $\frac{1}{3}$	„ a zöldségtermelőknél,
11	„ az istállókban,
1	„ ebéd,
2	„ erdei munkák,
4	„ ipari munkával,
6	„ öntözésnél,
8	„ a tőzsdén, ²

¹ A Fourier-féle phalanstère részben emlékeztet a morva huterek berendezésére. (Lásd Loserth: Der Kommunismus der historischen Brüder. Zeitschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte III. kötet.).

² A tőzsde itt nem értékpapirokkal foglalkozik, hanem a következő napra vonatkozólag történnek itt megbeszélések, keletkeznek új csoportok és sorozatok.

- 8^{1/2} óraker vacsora,
 9 „ mulatság,
 10 „ lefekvés.

A gazdag ember napja nyáron :

- 3^{1/2} óraker felkelés,
 4 „ összejövetel a reggeli teremben, chronika az éjjelről,
 4^{1/2} óraker első étkezés, ünnepély,
 5^{1/2} „ vadászat,
 7 „ halászat,
 8 „ reggeli, ujságotvasás,
 9 „ valamely kerti munka,
 10 „ mise,
 10^{1/2} „ fáczánoknál,
 11^{1/2} „ a könyvtárban,
 1 „ ebéd,
 2^{1/2} „ melegházban,
 4 „ az exotikus növényeknél,
 5 „ a halastavaknál,
 6 „ ozsonna,
 6^{1/2} „ merinóknál,
 8 „ a tőzsdén,
 9 „ vacsora,
 9^{1/2} „ színház, bál, hangverseny, receptio.
 10 „ lefekvés.

Alvás nem kell sok, mert az egészség erősebb, a kellemes munka pedig nem fáraszt annyira.

Minden gazdag egyéniség, férfi vagy nő, ha néhány napig végig ment a phalange munkáin, csodálattal fogja látni, hogy benne 20 munkavonzódás fejlődik, melyről nem tudta, hogy benne rejlik, melyek a részleges vonzódáson alapulnak. Ennek befolyása

alatt $\frac{7}{8}$ -ad része a nőknek érdeklődni fog a háztartás iránt, melyet most utál; a ki nem érdeklődik a fazék iránt, érdeklődni fog a cukorcremek iránt, abban ki fog tűnni és elnöke lesz ezen csoportnak.¹

A társas rendszerben a gastronomia a bölcsesség, a tudás és a társadalmi összhang forrása.²

Fourier főszólyt fektet a mezőgazdaságra. Az ipar csak mint a mezőgazdaság kiegészítése bír fontossággal és abból a célból, hogy levezető csatornája legyen ama szenvedélytelen nyugalomnak, melyet a hosszú telek és az aequatorialis esőzések okoznak. Azért a világ összes phalange-ai el lesznek látva gyárakkal, de ezek arra fognak törekedni, hogy a termelvények a legtökéletesebbek legyenek, hogy nagy tartósságuk lehetőleg leszállítsa a gyári munkát.

Az elvek, melyeket a gyárak választására és igazgatására vonatkozólag felállítottam, nagyon ellenkeznek a nemzetgazdaságtannak nevezett tudomány által hirdettekkel, melyeknek szemében minden ipar hasznos, mihelyt az éhesek egész légióját teremti, kik magukat olcsón eladják a hódítóknak és gyártulajdonosoknak. A verseny ezeket a néptömegeket mindig minimalis bérre redukálja tevékenység idejében és nyomorra tétlenség idejében.³

Ha az egyéni tevékenységet a mezőgazdaság kárára kiterjesztik, mely a legvonzóbb, ez csak absurd eredményhez vezetne.⁴

A túlnépességet következően hártják el: A nők elhízása; a gastrosophikus rendszer; a phanerogam szo-

¹ U. o. II. 4.

² U. o. II. 14. 1.

³ Nouveau Monde industriel. I. k. 251. 1.

⁴ U. o. 254. 1.

kások; az integrális gyakorlat. A jólét a nők termékenységét leszállítja. Ugyanezt okozza a túlfinomított étkezés. Továbbá a szabad szerelem. Kétharmad része a nőknek ez állapotban él és ezzel a társadalom iránti nagy odaadásukat fogják bizonyítani; ezt testi erénynek nevezi. A testünk egyenletes gyakorlata mindenféle sportokban is visszatartja a nemi érzékiség fejlődését.¹

Az analógia törvénye szerint a világ is átmegy több életszakon, míg végre megsemmisül. A társadalmi átalakulással párhuzamosan átalakul a természet is. A harmónia korszakában az északi sarkon megjelenik a fénykorona, hasonló Saturnushoz, az északi jég-tenger olvad, a föld mívelhető lesz a hatvanadik parallelkörig, narancsok érnek Szibériában, az Ocean vize megváltozik, citromlévé lesz, a vadállatok megszelídülnek és viszik az embereket országból országra (némelyek szerint itt a vasutakra történnék utalás), az ártalmas állatok kihalnak, az időjárás megjavul, az ember átlagos kora 144 év lesz, a nemzéképesség 80 évig tart.² Fourier kosmogonikus különcködéseivel tovább nem foglalkozunk. Kinevették érte még azon tanait, melyek komoly figyelemre méltók. Jól mondja Reybaud, az ember nem bünteti azt, ki bűnét bevallja.

Különös despotismus, mondja Fourier, egy író összes termékeit elítélni, mert egyesek hiányosak! Newton írt álmodozásokat az apokalypsistról, bebizonyítani törekedett, hogy a pápa az antikrisztus. Ezek tudományos badarságok, de azért a vonzódásról és a

¹ U. o. II. 161. 1.

² Fourier hivatkozik egy Rovin nevű családra Magyarországon, melynek gyengébb családtagjai éltek 142 évig, némelyek azonban 170 évig, még pedig férfiak és nők.

fénysugarakról szóló tana nem kevésbé jó és elismert. Minden tudósnak és művésznek megítélésénél elválasztják az igazi aranyat a hamistól. Miért vagyok én az egyedüli, kinél a kritika nem akarja ezt a szabályt követni?¹

Fourier rendszere igazságokat tartalmaz, még pedig súlyosakat, mond Stein; ezeket kell keresni, kifejtetni vagy alkalmazni; az esetlegest pedig munkáiban, ha már szigorúak akarunk lenni, az író egyéniségére, nem pedig az általa felállított tudományra kell hárítani.²

Tanítványai sírkövére vésették e szavakat: A vonzalmak arányosak a rendeltetésekkel, a sorozat osztja az összhangokat. (Les attractions sont proportionnelles aux destinées, la série distribue les harmonies.)

A ki Goethe „Wilhelm Meisters Lehr- u. Wanderjahre” és „Wahrheit und Dichtung* olvasta és meggondolja, hogy Fourier és Goethe egy időben éltek és csak néhány év választja el halálukat, a kettőnek az emberi boldogságról szőtt képeleiteiben sok rokonságot fog találni. A Fourier-féle utópismus a Goethe-félének, a hogy a Vándorévekben kialakul, az egyensúlyt tartja: Fourier túltesz Goethén reális emberismeretben, a tömeg helyzetének ismeretében és a társadalom természetrajza tekintetében.³

Fourierhez lassankint csatlakoztak tanítványok. Kezdetben csak kettő volt, Muiron, földije és Rubat, unokaöccse. Később csatlakozik hozzá Victor Considérant 17 éves korában, Clarisse Vigoureux, Gâbet, Gréa, Godin és a saint-simoni iskola felbomlása után

¹ Lásd Stein, Der Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreichs. I. k. 343. 1.

² U. o. 306. 1.

³ Bebel, Charles Fourier (Stuttgart, 1890.) 282. 1.

Lechevalier, Transon, Pecqueur. Többnyire nem voltak épp jelentékenyebb emberek. Nem tették magukévá az egész tant, hanem annak egyes részeit. Az általuk rendezett előadások nem gyakoroltak nagy vonzerőt, az érdeklődést a saint-simonismus kötötte le. Lapot is adnak ki, a Phalanstère-t, gyakorlati kísérletet is tesznek Condé-sur-Vègres-ben, a Phalanstère szerkesztőjének birtokán. De a tulajdonos csak részben engedett tért a mester tanításának, nem is nevezték phalanstère-nek, hanem „sociétair” gyarmatnak. A munkások, kik jelentkeztek, többnyire buta vagy iskolából kilépett emberek voltak, kik általában fáradtság nélkül akartak boldogulni. Az igazgató egy derék, de hozzá nem értő ember volt. Természetesen a vállalat nem sikerült.¹

Hatásosabban, rendszeresebben fejtette ki Fourier eszméit Considérant, ki Fourier halála után az iskola élére állott. „Exposition abrégée du système phalans-térien de Fourier” című munkájában, valamint az „Etudes sur quelques problèmes fondamentaux de la destinée sociale” című értekezésében a fourierismus rendszerét a mester túlzásaitól menten ismerhetjük meg. Okfejtését a következőkben foglalhatjuk össze.

Az összes lehetséges társadalmi combinatiók között egynek kell lenni, mely az ember természetének megfelel és melyben a természetes érdekek, hajlamok, az összes élő erők, melyek szervezetünkől származ-

¹ Későbbben Amerikában számos helyen tettek kísérleteket phalanxok felállításával. Leghíresebb volt az 1843-ban alapított North-American phalanx, továbbá Brook-farm-phalanx stb. Főleg Brixlane szerepelt mint a fourierismus apostola. Legtöbb helyen egyenetlenség támadt, egyesek fenntartották magukat a vallási communismus alapján, egy része átcsapott a spiritizmusba.

nak, összhangban egyesülnek, mint egy nagy zenekarban ezer hangszer hangjai és accordjai. Ezen társadalmi alakzat az, melyben az emberiség földi uralmát legdicsőségesebben teljesítheti.

Egy társadalom vagy subversiv vagy harmonikus, a szerint, a mint az emberi természettel összhangban áll vagy sem. A subvestiv társadalomban az emberi ösztönök egymással ellentétben vannak, egymással súrlódnak, rendetlenséget és rosszat szülnék. Ezt a rosszat a minimumra kell redukálni, e célból pedig a kényszerhez kell nyúlni. Ily társadalomban az ember nem szabad. Ellenben a harmonikus társadalomban az emberi ösztönök harmonizálnak és egyesülnek az általános jólét előmozdítására. Többé nem szükséges az embereket folytonosan moralizálni, mert a társadalmi erényekre buzdítatnak a kéj érzete által. Az ember valóban szabad lesz; látni abból, hogy a rossz, a mi a világban van, nem az ember természetéből származik, hanem a hibás társadalmi intézményekből.

Hogy az emberiség a teljes boldogságot előbb nem létesíthette és hogy a szegény fájdalmas, subversiv társadalmak megelőzték a boldog harmonikus társadalmat, összefügg a fejlődés törvényével, mely szerint a harmonikus társadalom szervezése feltételezi a tudomány, a művészet, az ipari hatalom, szóval az emberiség hatalmi eszközeinek fejlődését. Valamint a bolygó, az állat, az ember, úgy az emberiség maga is csak egy magasabb fokú élő lény, embryonális korszakon és gyermekkoron megy keresztül. Mihelyt azonban az emberiség az összes eszközökkel rendelkezik, hogy hatalmát organizálja, az eszmék és népek associatiója megvalósítja boldogságának feltételeit.

Az associatio az egy irányban működő erők szabad egyesülése, hogy összeállításuk által oly eredményt létesítsen, melynek előnyei minden erőnek közreműködésének arányában javára válnak. A harmonikus társadalom az association alapszik. A társulási rendszert felfedezni és azt a szétdarabolt társadalom helyébe tenni, ez a jövő problémája.

Az associatio célja a föld legjobb felhasználása és a boldogság feltételeinek létesítése. Ez követeli az emberi munka szervezését. Ez organisatióknak pedig olyannak kell lennie, hogy mindenki szabadon, lelkesedéssel dolgozzék, annak a munkát vonzóvá kell tennie. A probléma igazi magva tehát a munkának vonzóvá tétele.

A vonzó munka létrehozása biztosítja a szabadságot. Addig, míg a munka nem vonzó, a munkások nem szívesen fogják teljesíteni, hanem csak szükségből, kényszerből; a vonzó munka tehát annyit jelent, mint szabadságot, a kelletlen munka annyit, mint rabszolgaságot. Az első feltétele a szabadságnak, függetlenségnek az, hogy az egyén külön életfeltételei tekintetében ne függjön mástól. Igazi szabadság tehát minden alkotmány, köztársaság daczára is csak akkor létezik, ha minden embernek egy megfelelő létminimum biztosítatik. De ezt a minimumot csak akkor lehet biztosítani, ha a munkarendszer olyan, hogy mindenkit munkára lelkesít. Tehát nincs szabadság minimum nélkül, nincs minimum vonzó munka nélkül.

1. A vonzó munka szervezése az emberi méltóság *conditio sine qua non*-ja;
2. a vonzó munka az igazságosság *conditio sine qua non*-ja;
3. vonzó munka társadalmi összhang feltétele;
4. a vonzó munka szervezése becsesebb, mint mindenféle emberi jogok a

contrat social vagy az 1789-ki alkotmány értelmében; 5. a vonzó munkaszervezése előfeltétele a társadalmi haladásnak; 6. a vonzó munka szervezése előfeltétele a moral ualmának.

A társadalmak két rendszert mutatnak fel. a társulási rendszert és a társulás nélküli rendszert. A társulási rendszer alapszik a társult községen, melyben az egyének és családok tőkéiket, munkáikat és tehetségeiket egységesen értékesítik, hogy a társadalom anyagi és szellemi jólétét megteremthessék és a hol a közös munkálkodás eredménye minden egyesnek közreműködése arányában felosztatik. A társulás nélküli rendszer, a hol egyének és családok egymás mellett, de nem társulva, a társadalmi magot, a műhelyt sok műhelyre szétbontják. Ez a rendszer, mely az erőket szétszaggatja és egymással ellentétbe hozza, szüli a nyomort, a csalást, az ellenségeskedést, az egoismust és az összes ostorokat, melyek a barbár és civilizált társadalmakat felkeresik.

A községből származik a jó is, a rossz is. A társult községből a jó, a társulás nélküli községből a rossz. Az associatiót kezdeni kell a legalsóbb fokon, a kik ugyanazt a levegőt szívják, ugyanazt a földet művelik. A társulás nélküli, szétszaggatott falu helyébe kell tenni a phalanxot, 300-400 család associatioját, melyeknek cselekvése egy körülbelül négyzetmérföldnyi területen játszódik le. A phalanxok egyesülnek a szükséghez képest városokban, ezek ismét nagyobb városokban, végül a földgömb fővárosában, a világ-egység társadalmi viszonylatának főközpontjában.

A fourierismusnak is volt egyidőben gyakorlati jelentősége. Ezt írja Stein, ki maga akkor Franciaországban élt. A saint-simonismust meglehetősen elfe-

lejtett jelenségnek lehet tekinteni; a fourierismus ellenben egy Franciaországra nézve bámulatos lassúsággal és biztossággal terjed és napról-napra nehezebbé válik, neki mint egy magában álló hatalomnak helyét megtagadni, létezését egész Franciaország elismerte, sőt a figyelmes Németország sem vonakodott, hogy az új tant birtokba vegye.¹

A francia socialismus, különösen a saint-simonismus és fourierismus nemsikerülését visszavezette Engels ifjúkori irataiban arra a körülményre, hogy Franciaországban abban a korban mindennek, mi nemzeti jelentőségre akart emelkedni, politikai természetűnek kellett lennie. Saint-Simon és Fourier pedig távol tartották magukat minden politikától.²

Fourier munkái.

Théorie des quatre mouvements. Lyon, 1818.
 Traité de l'Association domestique agricole. 1822.
 Le nouveau monde industriel et sociétaire. 1829.
 Pièges et charlatanisme des sectes de Saint-Simon et d'Owen. 1831.
 Ouvrages complets.

Fourier iskolája.

Baudet-Dulary: Crise sociale. 1834.
 Considérant: Destinée sociale. Paris, 1836—1844.
 Ugyanaz: Exposée abrégée du système phalans-térien de Fourier. Paris, 1844. (3. kiadás.)
 Ugyanaz: Dêbâcle de la politique. 1836.

¹ Der Sozialismus u. Kommunismus des heutigen Frankreichs. I. k. 301. 1.

² Engels, der Fortschritt der Sozialreform auf dem Kontinent. (Neue Zeit, 1909. 427. 1.)

Considérant: Trois discours prononcés à l'Hôtel-de-Ville.

Briancourt: Organisation du travail et l'association. (2. kiadás. 1846.)

Gatté de Ganoud (Madame): Fourier et son système. Paris. Chapelle.

Ugyanaz: Ééalisation d'une commune sociétaire d'après la théorie de Ch. Fourier. Paris. Chapelle.

Clarisse Vigoureux (Madame): Paroles de Providence.

Lechevalier: Études sur la science sociale. Théorie de Ch. Fourier. Paris. Chapelle.

Muiron: Sur nos procédés industriels. 1840. (Uj lenyomat.)

Ugyanaz: Nouvelles transactions sociales, religieuses, politiques. 1832.

Paget: Introduction à l'étude de la science sociale. (Stein szerint talán a legjobb kifejtése a fourierismusnak a francia irodalomban.)

Pompéry: Théorie de l'association et de l'unité universelle de Ch. Fourier. Paris. Chapelle.

Renaud: Solidarité. Vue synthétique sur la doctrine de Ch. Fourier. (3. kiadás. 1846.)

Ugyanaz: Système des développements de l'école sociétaire. 1845.

Transon: Théorie sociétaire de Charles Fourier. 1832.

Az iskola 1832-ben egy folyóiratot adott ki: „Le Phalanstère ou la réforme industrielle”; 1836-ban „Phalange, journal de la science sociale”.

HARMADIK FEJEZET.

Leroux és Pecqueur.

Paris a 40-es években olyan, mint Florencz a mediciek idejében! Victor Hugo, Lamartine, Balzac, George Sand, Gruizot, Thiers, Lamennais, Chateaubriand, Heine, Börne! Es mint a méhkasban, úgy rajzott akkor Parisban a társadalmi eszmék vizsgálóinak sokasága. Saint-Simon, Bazard, Enfantin, Rodriguez, Comte, Fourier, Considérant, Vidal, Pecqueur, Leroux, Proudhon, Louis Blanc, Cabet, Büchez, Lamennais, Weitling, Marx felvonultak különböző terveikkel, eszméikkel, álmaikkal, utópiáikkal, követve nagyobb-kisebb sereg tanítványtól és követőtől, ellenezve számos támadótól. Szenvedélyes eszmecserék és eszmeharcok folytak szóval és írásban, sajtóban, röpiratokban, vastag könyvekben, választói gyűléseken, banketteken, a különböző rendszerek között. Fourier harcra kelt és gúnyolta a saint-simonistákat és Owent, Proudhon különösen a fourieristákat, de általában a socialistákat, Proudhon és Louis Blanc pedig egymás ellen harcoltak. Meszsziről kísérte figyelemmel e nagy ellenmozgalmat a vele általánosságban inkább sympathizáló Heine, ki személyesen is egy nagy részét a socialismus tábornokainak ismerte. Rendkívüli intenzitással léptek fel az új lanok és mély medret ástak a közvéleményben,

főleg a munkások között, annyival inkább, a meny-nyiben ez új tanok részben csak logikai és észsze-rűbb továbbfejlesztését képezték a francia forrada-lom alkalmából hirdetett és meg nem valósított esz-ményeknek.

Pecqueur és Leroux, a socialismus történetében gyakran kevés méltatásban részesülnek, pedig két-ségtelen, hogy munkáik tudományos szempontból rend-kívül fontosak, a társadalmi élet elemzésének sokkal érettebb gyümölcsei, mint a kezdetleges socialismus utópiái. Pecqueur jóval Marx előtt a termelési eszkö-zök magántulajdonbavételében látta a társadalmi pro-bléma magvát és a társadalom egészséges továbbfej-lődésének legfőbb akadályát. A mellett a chrematis-tikus utilitar nemzetgazdaságtannal szemben erélyesen képviseli a társadalomerkölcsi felfogás igazságait. Leroux inkább társadalomerkölcsi és vallási oldalról fogta meg a problémát.

Az úttörők után jönnek a rendszeres fők. Mély és mélyebb gondolkodók. A socialismusnak megadják a tudományos jelleget. Leroux kezdi az emberi intéz-mények mélyeit felkutatni, megszabja az Individua-lismus és socialismus mesgyéjét, egy nagy vallássá avatja a socialismust. Nagy gondolkozónak van elis-merve kicsi környezete által, hatása mégis szerény. Pecqueur bár nem áll oly magasan, jelentősége a so-cialismus történetében nagyobb, bár az általános el-merés őt is kerüli. Pecqueur egyenesen a nemzet-gazdaságtanra alapítja, vezeti vissza a socialismust és elsőnek formulázza világosan a collectivismust. A vallás kérdésében Leroux és Pecqueur érintkeznek egy-mással. Az ökonómiai történetfelfogás egy előfutárját is kell Pecqueurben látni, mert ő is azt tanítja, hogy

a gazdasági átalakulás nyomában egy szellemi, erkölcsi, politikai átalakulás fog következni.

1831 január 18-án Pierre Leroux, a Globe szerkesztője, cikket ír: Période libéralisme impuissant es csatlakozik a saint-simonismushoz, melynek ezentúl a Globe a lapja. Mit ért socialismus alatt, erre a következő szavai válaszolnak:

Néhány év óta szokás socialistáknak nevezni mindazokat, kik, bármik legyenek elveik és terveik, felszólítják az embereket, hogy kilépve az anarchiából, valósítsák meg a társadalmi rendet. Ezen alapon mi is, kik, igaz mindig küzdöttünk az Individualismus ellen, de küzdöttünk nem kevésbé minden hamis elmélet ellen, mely az egyéniséget feláldozná a collectiv társadalomnak, magunkat sociaüstáknak tartjuk. Bizony socialisták vagyunk, ha socialismus alatt akarjuk azt a tant érteni, mely egyik részt sem áldoz fel ezen képletből: szabadság, testvériség, egyenlőség, hanem azokat összeegyeztetni akarja.¹

Nem vagyok sem individualista, sem socialista. Hiszek az egyéniségbe, a szabadságba, de egyúttal a társadalomba.²

Pierre Leroux socialismusa nagyon ködös. Az Isten belénk plántálta az egyenlőség érzését és ezt meg kell valósítani. Haladni kell, a mi nem annyi, mint haladni a boldogság felé, hanem emberi tulajdonságaink kifejtése felé. A boldogság megállapodást jelentene, többé nem volnának kívánságaink, mert nem volna okunk a világot megváltoztatni. Ez a nyugalom volna, de a halál is.

¹ Leroux, D'une religion nouvelle. Paris. 1846. IV. 1.

² Revue encyclopédique. 60. k. 110 1.

Pierre Leroux magasröptű gondolatával hathatott kiváló elmékre, de ne nem a nagy tömegre. Azért otthagyták és követték Cabet-t, ki nekik mutatta a paradicsomot.

Némelyek még kétségbe vonták elvont speculatioinak értékét. A francia író szokott szellemességével mondja Leroux-ról és homályos humanistikus elméletéről Reybaud: Meg van engedve a Sinai-hegyre felmenni, de akkor le kell jönni a törvénytáblákkal a kézben.

Pierre Leroux gyakorlati eszméi különösen a következőkre irányulnak: a munkások képviseltetése a törvényhozásban, munkásvédőtörvények, közmunkák, munkás-nyugdíjak. Szomorúan nézi a pénzaristokratia győzelmét, melynek sem eszménye, sem elmélete nincs, mely corrupt és nem képes a francia forradalmat befejezni. Nincs társadalmi érzéke, semmije sincs az egyéni érdeken kívül. Azonban oly erős a hite az egyenlőségben, hogy biztosan számít arra, minthogy az, a mi elméletileg megvan, a tényekben is meg fog valósulni, „mindenkinek joga minden tulajdonhoz”.

Ma is az vagyok, a mi tegnap voltam, a rendszer embere. Nem vagyok a köztársasági formulák három alaptételének egyike mellett sem, külön véve; de igenis mindhárom mellett mint egyenlő és elválaszthatlan. Hiszek egy synthesis lehetőségében, mely mind a hármat megvalósítja.¹

Igen érdekesen jellemzi Heine² Leroux-t: kitűnő ember, kinek csak az a hibája volt, hogy akkori szerepéhez (a saint-simonismus — mint Heine mondja —

¹ Leroux levele Cabet-hez. Lásd Stein, I. k. II. 32. 1.

² Sämtl. Werke. X. k. 110. 1. s k.

egyik püspöke volt) túlságosan szomorú volt. Enfantin is a következő sarkastikus dicséretet mondta róla: Ez a legerényesebb ember a múlt fogalmai szerint. Erényében csakugyan még van valami a lemondási korszak régi kovászából, valami elavult stoikus, a mi korunkban majdnem idegenszerű anachronismus, de egy pantheistikus élvezeti vallás vidám irányával szemben egy tiszteletreméltó nevetségesség gyanánt tűnik fel. Nagyon kényelmetlenné is vált ezen szomorú madárnak végre a fényes kalitka, a melyben sok aranyfácán és sas, de még több veréb repült és Pierre Leroux volt az első, a ki az új erkölcsösség doctrinája ellen tiltakozott és egy fanatikus anathemával a vidám társaságtól visszavonult. Azután Hippolyt Carnot-val közösen adta ki az újabb Revue encyclopédique-t és a czikkek, melyeket abban irt, valamint „De l'humanité” című munkája képezik az átmenetet azon tanokhoz, melyeket egy év óta a Revue indépendante-ban közöl . . . Leroux egy pontifex maximus, egy magasabb, de még kevésbbő practikus értelem-ben (mint Cousin); egy colossalis hidat akar építeni, mely egyetlenegy ívből álljon és két pilléren nyugodjék, melynek egyike a múlt század materialistikus gránitjából, a másik a jövő álmodozott holdvilágából készült és ezen második pillér alapzatául szolgál a tejút eddig még fel nem fedezett csillaga. Mihelyt ez óriási munka elkészül, referálni fogunk róla. Egyelőre azonban Leroux tulajdonképi rendszeréről semmi határozottat nem mondhatni, eddig csak anyagot, elszórt építőköveket nyújt . . . Minden eszméi az emberiség felszabadítására vonatkoznak és távol attól, hogy a bölcsósztettel a régi vallást foltozná, a bölcsészetet egy új vallás köntösével ajándékozza meg.

A német philosophusok között Krause az, kivel legtöbb rokonsága van Leroux-nak ... Igen. Leroux szegény, mint Saint-Simon és Fourier voltak, és ezen nagy socialisták providentialis szegénysége az, mely a világot gazdagította, gazdagította eszmei kincsekkel, melyek számunkra az élvezet és boldogság új világát nyitják meg.

Nehéz társadalmi elméletét jellemezni, mert bölcsész is volt és az individualistikus gazdaságtan bírálója. De socialistikus befolyással bírt korának szellemére, egy George Sandra, egy Eugène Sue-re. Hogyan tagadni tőle a socialista elnevezését, midőn ő az, ki először használta e szót 1832-ben és azt ellentétbe helyezte az individualismussal?

Midőn a saint-simonismus tarthatatlanná vált, elhagyta és Jean Reynaud-val alapította a Revue encyclopedique-t. Midőn az első számot kiadták, 15 sous sem volt a zsebekben egy közös reggelire. A nyomor végig kísérte egész életén át.

Egy nap Bulozhoz, a Revue des deux Mondes hatalmas igazgatójához, egy czikket vitt Istenről. Egy czikk Istenről! kiáltott fel Buloz. Mit csináljak vele? Az Isten most nem actualis, keressen más tárgyat.

Henri Martin azt írja róla: Hódoljunk egy férfinak, kinek jelleme magas értelmiségének színvonalán áll. Ritka dicséret napjainkban. Nem nyúlhatnánk a történetbölcselethez anélkül, hogy találkoznánk azon mély barázdákkal, melyeket Pierre Leroux vont. Sand, Heine, Viardot, Mazzini valóságos enthusiasmmussal voltak iránta. Megvagyok győződve, mondja Sand, hogy egy nap úgy fogják olvasni mint Rousseau Társadalmi szerződését.¹

¹ Histoire socialiste. VIII. köt. 482. lap.

Életének történetében pedig azt írja Sand: Nem éreztem fejemet egészen tisztán, mikor nekünk a munkaeszközök tulajdonáról beszélt, egy kérdés, melylyel gondolatai foglalkoztatták és melyet későbbben irataiban felvilágosított.

A restauratio utolsó idejében, Guizot találkozásván vele, azt kérdezi tőle: Mikor jön a mi ministeriumunk? Leroux azt mondja: azaz az ön ministeriuma, mert én nem leszek soha minister, de a maga ívású emberek mindig lesznek.

Rendkívül gazdag elme volt, tele eszmékkel, melyekkel kiváló szellemeket inspirált. A Globe szerkesztősége egy időben találkozó helye volt mindazoknak, kik bizonyos idő múlva kiváló szerepet játszottak. A lap oly tekintélynek örvendett, hogy külföldön is figyelemmel kísérték és Goethe sokszor emlegette, hogy élvezettel olvassa.

Sokan rajongtak Lerouxért: a már említett Heine, Viardot, Mazzini, George Sand-on kívül Saint-Beuve is és mások. George Sand, amint láttuk, összehasonlítja Pierre Lerouxot Jean Jacques Rousseauval. Máskor azt mondja, hogy ő csak Leroux gyenge visszfénye. Vitte őt a salonokba, a hol, mint az ezt gáncsoló Béranger mondja, vallási elveit és piszkos czipőit exponálta.

Együtt alapítottak lapot is, a Revue indépendante-t. Itt közölte Sand tanulmányait a "munkások költőkről.

George Sand első socialistikus regényét Leroux nemcsak inspirálta, hanem egy nagy részét ő írta.

Nem volt jó üzletember. George Sand megbízta ügyeinek vezetésével. Egy ízben, mikor egy négykötetű munka tárgyában értekezett, Leroux és a kiadó közt

a következő párbeszéd folyt le: Korlátlan meghatalmazásom van, mondja Leroux, mit ad egy kötetért? Mint mindig adok: ötszáz frankot kötetenként. Azt mondom, hogy négy kötetről van szó, tehát kétezer frank egy regényért? Úgy van. Kétezer frankot a képzelet egy művéért, egy regényért, annak nincs értelme, majd megmondom Sandnak, ez túlságosan drága, ennyit nem ér egy regény.¹

Leroux philosophiai hitvallása Schellingből indult ki, de később teljesen Hegelre támaszkodott. Mint általában az ő kora, ő is legfőbb súlyt fektetett a történetbölcseletre és mint Saint-Simon ő is a történetbölcselet és saját mysticismusa által igen ködös ábrándozásokba tévedett. Az egész emberiség egy nagy organismust képez, mindenki része a világszellemnek, mindenki ennek folytán halhatatlan. Pantheistikus tana nem volt alkalmas arra, hogy nagy községet gyűjtsön körülötte oly időben, midőn sokkal erősebb áramlatok ragadták magukkal az elméket. Így daczára széleskörű tudásának, bölcselete nagyobb hatást nem tett, egyes igaz, kiváló szellemektől, mint Reynaudtól és Sandtól eltekintve.

Leroux nevezetesebb munkái a következők: *Aux philosophes*; *Aux politiques*; *De la doctrine de la perfectibilité et du progrès continu*; *Essais de psychologie*; *Réputation de l'eclecticisme*; *De l'égalité*; *De la ploutocratie*; *Du christianisme*; *De l'origine démocratique du christianisme*; *De l'humanité*. Szerkesztette a *Globe*-t, a *Revue encyclopédique*-t, a *Revue indépendante*-t, a *Revue sociale*-t stb.

A „Vizsgálódás az egyenlőségről” című munkám-

¹ Regne de Louis Philippe 484. lap.

ban — mondja Leroux¹ — bebizonyítottam, hogy az ember öntudatában ma egy új dogma él, az egyenlőségi dogma. Ezen dogma a jelenkori emberből egy lényegesen más lényt alkot, mint az ókori és középkori ember. A magas ókor, a közép-ókor és a hűbéri korszak, melybe — igaz — még sok tekintetbe mélyen alámerülünk, előkészítését képezték az új embernek, melyet ma mindenki magában érez és melyet az ösztények, melyeknek tanúi vagyunk, világosan mutatnak. Az emberi nem Lessing eszméje szerint egy fokozatos nevelés összes phasisain megy keresztül; nem érkezett meg az egyenlőség korszakába, mielőtt az egyenlőtlenség három lehetséges rendszerén keresztül nem ment: a családi kaszt, az állami kaszt és a tulajdonjogi kaszt rendszerén. Végre azonban érinti az egyenlőtlenség ezen utolsó korszakának határát és ime az egyenlőség partja. Kétségtelen szükséges és jó volt, hogy az ember így fokozatosan rabszolgája volt a családnak, a nemzetnek, a tulajdonjognak. Végre azonban nevelése ez irányban befejeződván, kezd szabadulni ezen hármas rabszolgaságból. Kezd ember lenni. Az előtt az egyenlőtlenség synonym volt az ember eszméjével, ma az egyenlőség vele synonym. Az előtt a kaszthoz kellett tartozni, hogy egyenlő legyen, ma az ember nem ismer más kasztot, mint önmagát és az összes embereket. Maga magát tekinti mindennek, az egyetemes kasztnak, az emberiségnek az ember-emberiség ő. És azon magas fogalom mellett, melylyel magáról és természetéről bír, mindama kis sphaerák, melyekbe jogát beszorítani és letartóztatni akarták, előtte jogosultsággal nem

¹ De l'humanité.

bírnak. Azonban nem kerülhetvén el annak elismerését, hogy minden ember hozzá hasonló, a hasonlókra átviszi azt az eszmét, melyet magának saját nagyságáról alkot, és így azonosítván saját jogát mások jogával, kényszerítve van lelkiismerete által minden embernek mint embernek ugyanazt a jogot adni, mit magának követel.

Nekünk hiányzik egy axióma az életről, a létről. Ez egy vallási axióma. Mi vagyunk mi mindegyikünk Istenben? Mi a teremtő akarata, midőn nekünk létet ad, létünk minden pillanatában? Hol van életünk, mi a tárgya életünknek? Az emberi nem közössége, vagy más szóval az emberek kölcsönös egyetemlegessége.

A zsidó biblia ősi mythosa szerint mi egyetemlegességben vagyunk Ádámban. A kereszténység ezen egyetemlegességbe oltatott. Az igazság az, hogy mi mindannyian egyetemlegesek vagyunk és egy közös vagy jobban, mint Jézus mondja, egy életet élünk. Elfogadom az eszmét, mely e mythosok alapján rejlik és iparkodom annak igazságát bizonyítani bölcséleti okokból és a természet rendjéből.

Mi az ember, mi a rendeltetése és következőkép mi a joga, mi a kötelessége, mi a törvénye? Az ember embertársaihoz csak véletlenül van kapcsolva vagy szükségszerűen? Más szavakkal, a kötelék, mely az embereket egyesíti törekeny, és múló mint létének manifestatiói, melyeket életnek neveznek, vagy állandó, örökkévaló, mint e lét magában véve? Mi az emberi természet úgy értelmezve, mint az összes emberek összefoglalása? Valami ez, vagy csak gondolkozásunk abstractiója? Létezik egy collectiv lény: emberiség, vagy léteznek csak emberek, egyének. Ezen collectiv lény, ha létezik, létezik-e másképen, mint a sorozat,

haladva és befolyásolva a nemzedékek által, melyek egymást követték a földön és még követni fogják?

Íme nehéz problémák; szükséges-e ezeket megoldani, jó-e azokat felvetni? Szerintünk oly szükséges, hogy megoldjuk, mert éppen azért, hogy meg nem oldottuk, nincs szilárd elvünk sem a vallásban, sem a politikában, sem a morálban.

Önök azt mondják, önök nem akarnak ilyen problémákkal foglalkozni: önök élnek, keresik a boldogságot és nem törődnek a philosophiával. De, kérem, hol találjuk a boldogságot? Nem tudják, hogy éppen ez a főtárgya a philosophiának, meghatározni, hol van a boldogság?

Ha a boldogság alatt a kellemes érzések és érzelmek egy határozatlan állapotát értik, függetlenül természetünk és rendeltetésünk philosophiai meghatározásától, ehhez a philosophiának semmi köze sincs. Menjetek, kövessétek képzelmeiteket, fussatok érzéseitek után, engedjétek át magatokat szenvedélyeiteknek; bízzatok a sorsba, viseljétek magatokat mint az állatok és gyermekek! Majd élni fogtok bizonyos módon, bizonyos boldogságban lesz részetek; ha elfelejtvé, hogy észszel bírtok és testnek tekintetek magatokat, a test boldogsága fog nektek jutni; ha Circe pálczájának hatása alatt disznókká váltok, a disznók öröme fog nektek jutni; ha elfelejtvé, hogy az emberiséggel egyesítve vagytok, egoisták lesztek, az egyedül álló ember, azaz egy rettenetesen tökéletlen, igazi létének környezetét nélkülöző ember örömei fognak nektek jutni, tökéletlen lények lesztek, egy neme a monstrumoknak. Egy szóval oly örömben és szenvedésekben lesz részetek, melyek analógok azon szenvedélyekkel, melyeket magatokban táp-

láltok és melyeknek természeteket kiszolgáltatók. Azonban ugyanakkor a világtörvény, mely szerint minden változik, mindenütt fogja nektek az úrt, a semmiiséget mutatni; és előbb-utóbb megjön számotokra a pillanat, a hol ezen zavaros ittasságból felébredtek és bármily depraválva lesztek, létetek igazi természetének érzésével fogtok bírni.

Ha ellenkezőleg, boldogság alatt értjük a magunkról való öntudat állapotát, akkor csak a philosophia az, mely ezt nekünk megszerezheti. A kérdés változik: többé nem arról van szó boldognak lenni a szó vulgáris értelmében, hanem élni az emberi természetnek megfelelően.

A bölcsészet az, mely minket megismerttet természetünkkel és ennek gyakorlati eredménye az erény.

A bölcsészetnek megvoltak a phasisai, mint az emberiségnek. Platóval megmutatta nekünk irányunkat, megmutatván cél gyanánt Istent, vezetők gyanánt az észt és szeretetet. Aristoteles tökéletesítette az ész eszközeit. A kereszténységgel tökéletesítette szeretetünket. Epicur megakadályozta, hogy az Isten felé való törekvés öngyilkossághoz vezessen. A stoicismus támaszunk volt ezen évszázadokon keresztül húzóó úton. Ma a philosophia arra tanít, hogy a lényeges, szeretni vallásossággal a világot és az életet. Arra kell hogy tanítson, hogyan szeressük vallásosán a világot és az életet, hogyan emelkedhetünk, megmaradván a természetben és az életben, szellemi központunkhoz. A keresztények tizenhatszázadon át a jövő élet felé haladtak az atya, a fiú, szent lélek nevében. A philosophia, megmagyarázván képletöket, tanítani fog minket a jövő felé haladni a valóság, az eszmény és szeretet nevében.

Mi az ember rendeltetése? Az ember élete feltételez egy szüntelen érintkezést embertársával és a világegyetemmel. Következik-e ebből, hogy rendeltetése magát physikailag, érzelmileg, értelmileg érintkezésbe helyezni az összes emberekkel és az összes lényekkel, kik a világegyetemet képezik? Nem. Mert ha az ember túlsók tárgygyal lépne viszonylatba, ez a folytonos mozgás éppúgy megakadályozná a létét, mintha túlkeves tárgygyal lépne érintkezésbe. Van egy szükségszerű arány subjectiv és objectiv életünk között, mely létünk összhangját és realitását képezi.

Az ember rendeltetése nem az, hogy végtelenül kiterjessze érzéseinek körét a sokszorozás által, vagy végtelenül kiterjessze érzelmeit és érzéseit.

Élni nemcsak annyit jelent, mint változni, hanem annyit is, mint folytatni. Az életünk részesül egyidejűleg a változásban, valamint annak ellenkezőjében az állandóságban. Az absolut változás és az absolut állandóság egyaránt lehetetlen.

Ha tehát az ember bizonyos viszonylatba került bizonyos emberekkel és bizonyos lényekkel (pedig első napjától került), rendeltetése nem az, hogy ezeket az embereket és ezeket a lényeket elhagyja, hogy másokkal helyezze magát viszonylatba és így tovább. De a jog erre bizonyos és elidegeníthetlen.

Elismerem tehát az embernek embertársaival és a természettel való érintkezésének három szükséges módját. Az a látszólagos végtelenség, melyet az embernek juttatni óhajtanak a család, az állam, a tulajdonjog megsemmisítésével, megsemmisítené magát az embert.

Annyira igaz, hogy az embernek szüksége van családra, hazára, tulajdonra, hogy a nélkül neve sincs.

Önök nem akarnak sem családot, sem hazát, sem tulajdonjogot, de nem látják, hogy ez megsemmisíti az embert, még a nevét is? Önök nem akarják a családot; tehát többé nincs se házasság, se állandó szerelem; tehát sem apa, sem fiú, sem testvér. Önök semmiféle viszonylatban nincsenek időben semmiféle lénynyel, tehát már ezen viszony szerint nincs nevök. Önök nem akarják a hazát; tehát egyedül lesznek milliárd ember között, ki lakja a földet; hogyan akarják, hogy önöket megkülönböztessen a térben, ilyen sokaság közepette? Minthogy Önöknek nincs nevök számomra ezen milliárdnyi ember között, Önök az én szememben megszűntek lenni. Végre Önök nem akarják a tulajdont, de élhetnek Önök test nélkül? Nem mondom Önöknek, hogy e testet táplálni, ruháztatni védeni kell ezer támadás ellen és hogy Önök e szükségletek egyikét sem tudják kielégíteni bizonyos dolgok elsajátítása nélkül, de azt mondom Önöknek, hogy e test maga egy tulajdon. Ez a test nem Önök, habár Önöktől; bizonyos tekintetben dolog és valóságos tulajdon tekintettel arra az erőre, melyet nyilvánít. Következésképpen ezen erő nem tudván mutatkozni és cselekedni tőle függetlenül, elnyomni a tulajdont, annyit jelent, mint elnyomni ez erőt.

De ezen hármas határ, mely őt körülveszi, lehet egy absolut határ, mely létére nehezkedik és lebilincseli, vagy csak a kiindulási pont, létének eszköze és tere. Én származom őseimtől, de ha nem tudok mást tenni és gondolni, mint őseim, akkor le vagyok bilincselve, akkor rabszolga vagyok. Én egy társadalmat alkotok a körülöttem levő emberekkel; de ha a társadalom absolut, akkor le vagyok bilincselve, akkor rabszolga vagyok. Birtokomban van a külső

természet vagy az emberi munka által módosított természet egy része, de ha korlátolják részemet arra, mit jelenleg bírok, ismét le vagyok bilincselve, ismét rabszolga vagyok.

Így tehát ez a három dolog, mely magában véve kitűnő és szükséges, túlzások által káros lehet. A család absorbeálhatja az embert, a nemzet is, a tulajdon is. Az ember rabszolgája lehet születésének, rabszolgája lehet hazájának, rabszolgája lehet a tulajdonnak.

Tényleg eddig az ember ezen hármás rabszolgaságban sínylődött: míg nem volt igazán ember. Ember lesz a nélkül, hogy megszűnnék családdal, nemzettel, társadalommal bírni. Szükséges tehát, hogy a család, a nemzet, a tulajdon olyan legyen, hogy az ember tudjon fejlődni és haladni a nélkül, hogy elnyomassék. Ez a jövő programja.

Háromféle módja van az ember közösségét az összes emberekkel és a világegyetemmel megsemmisíteni.

Az első mód az ember begyümöszölésére azoknak szétválasztása időben, azaz mindenki részére ősöknek csak a természeti ősöket elismerni, mindent a születéshez kötni, a fiút az atyának alárendelni, az emberből örököszt csinálni.

A második mód az ember begyümöszölésére az embereket térben szétválasztani, az embert alárendelni a nemzetnek, az emberből alattvalót csinálni.

A harmadik mód az ember begyümöszölésére, a földet és általában a termelési eszközöket felosztani, az embert a tulajdonhoz kötni, az emberből tulajdonost csinálni.

Ha a család, az állam, a tulajdon eddig sok baj forrása volt, ez nem azért volt, mert e dolgok maguk-

ban véve rosszak, hanem mert a helyett, hogy szervezettek volna az embernek embertársaival és a világegyetemmel való korlátlan közösségre, épp ellenkezőleg ezen közösség gátjai lettek.

Az emberiség igazi törvénye, hogy az ember a családon, a hazán, a tulajdonon keresztül teljes közösségre törekszik embertársaival és a világegyetemmel.

Az élet egy közösség; közösség Istennel, közösség embertársainkkal, közösség a világegyetemmel. Azonban az ember nem élhet közvetlen közösségben sem Istennel, sem a többi teremtményekkel, ellenben az emberekkel való közösség útján lehet közösségben Istennel és a világegyetemmel.

Jézus és az összes nagy vallási törvényhozók törvényt csináltak az emberszeretetből,¹ melyet az Isten akaratára vezettek vissza.

A legvallástalanabb philosophusok is dicsőítették az emberszeretetet; mely saját érdekünknek felel meg.

Az életnek itt kifejtett törvénye szerint pedig az emberszeretet a mi törvényünk, a mi érdekünk.

Az egoismus maga magát megsemmisíti. Akarod magadat szeretni; szeresd magadat másokban, mert a te életed másokban van és azok nélkül a te életed semmi.

A kereszténység e tekintetben három hibába esett:

1. Az én, az emberi szabadság feláldoztatik; a szükséges és szent egoismus megvettetik, lábbal tiporatik, a természet megsértetik.

1. Az én egyenesen Isten felé irányítatik, hogy a véges lény mást ne szeressen, mint a végtelen lényt.

¹ Igénytelen nézetünk szerint itt e szó „charité” így fordítandó.

3. A nem-én még a szeretetben is megvettetik, csak látszólag egy fictió útján szerettetik, tekintettel Istenre, ki a keresztény ember egyedüli szeretete.

Ezzel szemben egy elvet kell felállítani olykép, hogy az Isten szeretete, a magunk szeretete és a többi keresztények szeretete csak ugyanaz legyen.

Az igazi formula, melyet a bölcsészet nekünk ad, a következő: szeressétek Istent magatokban és a többiekben.

Ne válaszsátok el Istent, magatokat és a többi teremtményeket.

Isten nem nyilvánul meg a világon kívül és a mi életünk egy a többi teremtmények életével.

Ezen alapon és egyedül ezen alapon válik az emberszeretet szervezhetővé. Mihelyt az én legitim, különböző közösség módjai az emberekkel és a természettel jogszerűek. A család, az állam, a tulajdon jogszerűek. A társadalom, mely a családot, az államot, a tulajdont felöleli, jogszerű és szükséges. De ezen család, ezen állam, ezen tulajdon akar szervezteni, nemcsak tekintettel önmagára, hanem tekintettel az emberiségre. A politika tehát, mely ezen dolgoknak a tudománya, elvül tekinti az egyén összhangját az emberiséggel és ezen tudomány manifestációja, a kormány feladata ezen elvnek a megvalósítása.

Élni annyit jelent, mint vonzódni az emberiséghez.

Élni annyit jelent, mint az emberiséget tárgyának tekinteni. (*Vivre c'est, en essence, avoir l'humanité pour objet.*)

Nagy részt szentel vallástörténeti és vallásbölcseleti problémáknak. A vallásrendszerek taglalása kiválóan foglalkoztatja, különösen a kereszténység helyes kifejtése. És midőn a hagyományos szövegeket ma-

gyarázva, a kereszténység, Krisztus szavainak Pilátus előtt helyes értelmezését véli meghatározhatni, azt mondja: Hálát adok Istennek, hogy ezen nagy problémát tárgyalhattam, a nélkül, hogy valamit megsértettem volna a kereszténységben, a mi benne isteni, a mi túl fogja élni, a mi halhatatlan, lelke, szelleme.¹

Következtetése pedig ez: Az Isten egy, az emberiség egy. Az egységben van az igazi tudomány, az igazság az élet; az egységen kívül a tévedés, a semmiség. Ez Mózes és Jézus tanítása. E tanítás pedig megfelel azon tételnek, melyet bizonyítani akarunk: Az Isten akaratából mi hozzá vagyunk kötve az emberiséghez nemcsak a végesben és a jelenben, hanem a jövőben és a végtelenben.

Leroux bölcsészete, — mondja Stein Lőrincz — egy újabb bizonyíték, hogy az egész socialis mozgalom a vallással a legbensőbbben összefügg; azt keresi és magát csak az Istenség eszménye következményének szeretné tekintetni.²

Mint Robespierre Leroux is vallássá akarja tenni a hazaszeretetet és az emberiség iránti szeretetet. Ezen feladatnak, mely megvalósítani akarja a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget, egységet, szentelte életét. Vallást létesíteni theologia nélkül, ez a megoldandó kérdés. Ez volna az igazi vallás. A francziák szabadok, de ez csak a rossz iránti szabadság. Lehetnek atheisták, skeptikusok, babonások, szabadon imádják Mammont vagy Venust, de nem szabadok arra, hogy az igaz Istent imádják. A nemzet felvilágosodott része máris atheista, a tömeg nemsokára

¹ De l'humanité I. 382. 1.

² Der Socialismus u. Kommunismus des heutigen Frankreichs. II. kiad. 395. 1.

követni fogja. De mi az egy nemzet és milyen feltételek alatt lesz emberek aggregátumából nemzet? Bírhatja-e egy nemzet a haza érzetét vallási hit nélkül, igazi törvényeket vallási törvény nélkül? Tudhatja-e mi a moral vallási dogma nélkül? Ismerheti-e az igazságszolgáltatást, büntetheti-e a bűnösöket vallás nélkül? Nevelheti-e gyermekeit vallás nélkül? Egy köztársaság, melyben az Isten fogalma hiányzik, lehet-e más, mint szomorú, félelmetes anarchia? Évszázadokon keresztül a vallásügy át volt engedve a papoknak. A laikus és a pap két különböző ember volt. Elkülönítették az egyházat az államtól, a laikus tudományt az egyházi tudománytól. Az ókor nem ismerte a felekezeti és világi társadalom elválasztását. Egy új korszak következik, mely követeli, hogy a társadalom ismét teljes legyen és az ember ismét teljes legyen. A világi és vallási rendnek elválasztása helytelen. Helyébe szükséges az egyéni hitnek teljes szabadsága, ellenben a nyilvános istentisztelet nemzetivé, államivá tétele. A társadalom mint egész állapítja meg a szertartásokat születésnél, házasságnál, halálnál. A társadalom állapítja meg az imát, mely nem sértheti az egyéni lelkiismeretet, mert ez a nemzeti ima, az emberiség hitének kifejezése. Mindenkinek jogában áll ez imát szívében kiegészíteni. És minthogy most, az ember és polgár egy, mindenki az államnak és egyháznak tagja, mint polgár végre követelheti a cultus módosítását, ha az nézetének nem felel meg. Leroux felfogása legközelebb áll Spinozáéhoz, ki e kérdésnek szentelte a *Tractatus theologico-politicus* című munkáját, és ennek két nevezetes tételére hivatkozik: a szent ügyek igazgatása a fejedelmet illeti, és az Isten iránti engedel-

mességnek meg nem felelhetünk másképp, mint hogy a külső istentiszteletet az állam békéjével összhangba hozzuk; továbbá, szabad államban minden embernek szabad bármilyen nézetet vallani és kifejezni. Egyéni vallás, lelkiismereti szabadság, de egyúttal nemzeti vallás minden felekezeti nélkül.¹

Pecqueur kezdetben a saint-simonistákhoz csatlakozik. 1831 június 15-én azt írja Enfantin Duveryernek, ki egy propagandistát kért: Valószínűleg Pecqueur küldjük. Pecqueur lényegileg saint-simonista maradt soká, bár radicalisabb. Már felismeri a proletariátus körvonalait, a mi pedig a socialismus kialakulására döntő volt.

Az utopismusból való kiemelése a socialismusnak ugyanis akkor következett be, mikor világossá vált, hogy a socialismus gyakorlati megvalósulását minde- nek előtt a munkásosztály érdeke követeli. A proletariátus volt hivatva a socialismus eszményét valóra váltani. Azért bírnak azok a mozgalmak kiváló fontossággal, melyekben a proletariátus osztályöntudata lassanként kifejezésre jut. Ez az 1831-iki lyoni munkáslázadás szerepe, mely — mint Louis mondja — egy új hatalom születését hirdette a világnak. A proletariátus, bár az első nagy forradalomban és a júliusi forradalomban elég nagy szerepet játszott, a győzelem gyümölcsseitől megfosztatott. A júliusi forradalom után is még soká a bourgeoisie alsóbb rétegével, melyeket a gép terjedése szintén igen súlyos helyzetbe sodrott, szövetségben állott. Innét a francia socialismusnak úgynevezett kispolgárius jellege. De a tudatlan proletariátus vezéreket is kapott onnét. A

¹ D'une religion humaine ou du culte. Paris 1847. Nouvelle édition.

lyoni selyemszövő munkások Croix Rouseban először hangoztatták a proletariátus követelményeit és a socializmus képviselői itt látták társadalmi terveiknek gyakorlati megvalósítóit.

Pecqueur már hallja és megérti a földalatti erők morajlását. Azért ő az ökonómiai socializmus előhírnöke, kit soká elfelejtettek, de kinek alakja abban a mértékben nő, a mint jobban látják, mennyivel tartozik neki a socializmus mai alakzata (Fournière).

Eszméit a következőkben foglalhatjuk össze:¹

A társadalmi vagy politikai gazdaságtan az a tudomány, melynek tárgya a társadalom, sőt az egész emberiség legjobb organisatiója, a társulás és az általános egyetemlegesség művészete. Felöleli bizonyos tekintetben éppúgy a vallási rendszereket, az egyének és a nemek viszonyát, a szokásokat, a nevelést és művészetet, mint a mezőgazdaságot, ipart és kereskedelmet, az anyagi éppúgy mint a szellemi javak termelését, megoszlását és fogyasztását. Felöleli mindazt, a mi biztosítja az egyetemlegességet, a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget, az egyének és népek boldogságát. Felöleli tehát nemcsak azt, a mit közönségesen nemzetgazdaságtannak neveznek, hanem a vallást, az erkölcsöt, a jogot, az állam, a család, a tulajdon szervezetét, az örökösödést vagy a functiók és a munkaeszközök átvételét, szóval a társadalmak összes alkotó elemeit. Így értelmezte már Aristoteles az ökonómia kifejezést.

A társadalmak ökonómiája jelenleg egy nagy átalakuláson megy keresztül. A régi ökonómia meg-

¹ Théorie nouvelle d'économie sociale et politique ou études sur l'organisation des sociétés. Paris. Chapelle.

halt a régi vallásokkal, a rabszolgasággal, a hűbéri-séggel. Jelenleg a feladat az, hogy a társadalmi szervezetben a nemzetiség helyébe lépjen a kosmopolitismus, az egyesek szabadsága és egyenlősége helyébe az összesség szabadsága és egyenlősége, az elszigetelés és antagonismus helyébe az általános egyetemlegesség és összhang. Hiába akarják a régi nemzetgazdaságtant feléleszteni. Hamis tudomány, mely magára hagyja (*laisser faire*) a dolgokat; mely lemondással kezd; mely a tényeknek veti alá magát a helyett, hogy azok felett uralkodnék; mely bomlaszt, a helyett hogy organizálna; mely mesél, a helyett hogy jósoljon, mely *analyse* annak, a mi van, a helyett hogy *synthesise* annak, minek lenni kellene.

Ha azt kérdezik, kiből indulok ki, feleletem: Krisztus, Rousseau, a francia forradalom, Saint-Simon, Fourier. Krisztus és a biblia az erkölcsi alapvetés, a gazdasági probléma szellemi tartalma tekintetében; a saint-simonismus a társadalmi, kormányzati és történelmi jellege tekintetében; Fourier az *associatio* és egyetemleges tekintetében; Rousseau és a forradalom a politikai oldala, a szabadság és egyenlőség tekintetében.

Elméletem némileg *compromissum* a három iskola között, melyhez a társadalmi gazdaságtan terén az újítók tartoznak. A saint-simonismussal szemben, mely az egyéni szabadságot és a népképviselést egy felső theokratia és a nagy képességek által engedi elnyomni, mi az összes *functiókat* választás által kívánjuk betölteni; a fourierismussal szemben, mely akarata ellenére az anarchiához és kicsapongáshoz vezet, a tekintélyt és a jogot állítjuk; az owenismus helyett, mely teljes közösséget és egyenlő élvezetet követel, mi az

egyenlő szolgálatért egyenlő jutalmazást, tehát feltételes egyenlőséget óhajtunk.

Az igaz elvek követésének szenteltük magunkat. Óhajtjuk ezen elvek győzelmét, de ezt kizárólag békés eszközöktől várjuk és az erőszakot a legvégzetesebb bajnak tartjuk. Nem actualis politikára, hanem észszerű nevelésre törekszünk, mely esetleg csak évszázadok múlva hozhat gyümölcsöt.

Nincs a régi és modern társadalmaknak egyetlen tiszteletre méltó alapja, melyet elméletünk el nem ismer. A családot, a monogamiát szükségesnek, legitimnek tartjuk. A tekintély és a szabadság, a szellemi és világi hatalom elválasztásának elvét új okokkal erősítjük. Az egyéni tulajdonjogot csak annyiban módosítjuk, hogy tökéletesebbé és mindenki által hozzáférhetővé tétessék. A haladást mindenben fokozatosan, békésen óhajtjuk, megelőzve lassú előkészítés, nevelés által, mely távol tartja a fájdalmat és az anarchiát. Akarjuk, hogy mindenki gazdagodhassék és más akadály ne legyen, mint a mit Isten rendelt. A vagyon tekintetében az egyenlőség, a közösség, a kiegyenlítés felé törekszünk, azonban nem oly módon, hogy egyesek szegények legyenek mások gazdagodása érdekében, nem állítjuk az értelmiség és érdem egyenlőségét, hanem azt az egyenlőséget, mely miniknek megadja a jólét és fejlődés egyenlő feltételeit; így értelmezve a kiegyenlítés semmi egyéb, mint az igazságosság, mint a szent egyetemlegesség az örömben és bűban, a fölöslegben és hiányban.

Kereselem az osztó igazságosság egyetemes és változatlan elvét, mely társadalmi cselekedeteink szabályozója és ösztönzője, melyet Isten lelkünkbe vésett és melyet mindannyian elismerünk, mihelyt kinyilat-

koztattatott; oly elvet, mely egyedüli és absolut mérték legyen, melyhez saját tetteinket és a másokóit mérhessük, melylyel teljes biztonságban mehessünk a jövő felé.

Ezt az elvet kérem a történettől, a hagyománytól és kell, hogy magyarázzák; kérem természetunktől és kell, hogy azt igazolja; kérem az észről és kell, hogy megvilágítsa és legyőzhetetlenné tegye. Akarom, hogy törvény erejével bírjon minden helyre és minden időkre; hogy visszanyúljon az emberiség bölcsőjéig, nehogy azt mondják, hogy minden szélességi körben más az igazságosság, egy igazságosság, mely tegnap más volt és ma ismét más. Akarom, hogy okát adjá nekem a tulajdonnak és a tekintélynek, minden társadalomnak összes alkotó elemeiről és magáról a társadalomról. Végre akarom, hogy az összes emberi ügyek legmagasabb oka legyen az élet fája, melyből a jó és rossz tudása származik.

Kérem Istentől a teljes világosságot; mert fáklyánk fenyeget a kialvással; világossága, a hitelenség által elhomályosítva, bizonytalanul pislog és világát csak az egoismus határterületeire veti. És Isten felel nekem a vallásalapítók erős hangjával, a nagy emberek inspirációjával és a népek szentesítésével . . .

Ne tégy másnak, a mit nem akarsz, hogy neked tegyenek.

Bánj az emberekkel, a hogy kívánod, hogy veled bánjanak.

Szeresd felebarátodat, az emberiséget, mint tenmagadat, sőt jobban, mint tenmagadat.

Ez minden időkre a törvény az emberek egymás-
közti vonatkozásaiban. Ez a törvény az erkölcsi világ-

ban ugyanaz, mint a nehézkedési törvény a physikai világban. Mindegyik a dolgok természetében rejlik és eredményeiben találja igazolását és bizonyítékát; a nehézkedés a testek esésében; a szeretet és igazságosság törvénye az emberi nem általános boldogságában és összhangjában.

Mindegyik képlet vezet a másik kettőhöz; mind a három azonos és törzsükből kifejlődik három ág bámulatos társadalmi termékenységgel:

Egyenlőség, szabadság, testvériség.

A föld légkörével, a csillagok befolyásával, szóval az egész külső természet az anyagi hasznosságok nélkülözhetetlen anyaga, feltétele, eszköze. Az egész emberiség kivétel nélkül egyenlő joggal bír a földre, tulajdonságaira, gyümölcseire, egyenlő joggal bír mindenki életre es fejlődésre. Ha a föld az egyedüli forrása volna a hasznosságoknak, a feladat csak abból állana, meghatározni a legjobb módot, hogy minden ember egyenlően, igazságosan részesüljön. De a föld nem az egyedüli tartálya a hasznosságoknak. A mezőgazdaság, ipar és kereskedelem mellett vannak más gazdagságok, melyek az emberi nemre nézve épp oly nélkülözhetetlenek. Ezek a nevelés, a tudomány és a művészet. Ezek nélkül az emberiség nem volna képes az anyagi gazdagságokat létrehozni. Már most az a kérdés, melyik a legjobb mód arra, hogy az emberiség a gazdagság ezen hármassághoz jusson? A társadalmi tudománynak nem szabad a tulajdon fogalmát az anyagra szorítani. A tulajdon fogalma alá minden tartozik, a mi a természetben és a társadalmi intézményekben van és eszköze, forrása, feltétele lehet az egyéni és collectiv boldogságnak. Így aztán teljesen megváltozik a nem-

zetgazdaságtan jellege: a megoldás problémája nem szorítkozik az anyagi javakra, hanem kiterjed az immaterialis javakra. A tudomány az összes emberek közös tulajdona; senki sem akarja azt részben vagy egészben eltulajdonítani. A művészet az emberiség közös tulajdona; senki sem akarja annak kizárólagos tulajdonát. Hát ki merészkedik a föld legkisebb zugára kizárólagos jogot követelni, midőn az is az emberiség tevékenységének közös tere, melyből az összes anyagi hasznosságokat meríti, melylyel összes szükségleteit elégíti ki és mely nélkül nem tud élni, nem tud sem tudományt, sem művészetet művelni. Senkinek nincs szüksége, hogy éljen és fejlődjék, a föld, a tudomány, a művészet kizárólagos tulajdonára. De nincs is elég föld, hogy mindenkinek jusson és még ha lehetséges volna, ezt a rendezkedést vissza kellene utasítani mint antiökonomikust és anti-socialist, mert az összes emberek nem irányíthatják ugyanazon időben és ugyanazon mértékben tevékenységüket a földre, a tudományra, a művészetre. Azért a munkának közösnek, osztatlannak, kosmopolitának kell maradnia és nem lehet kizárólagos egyetlen egyénre, egyetlen testületre, egyetlen nemzetre sem. Nem a termelés képezi a tulajdont, nem a tulajdonjogot. A termelés mindig csak föltétele a jognak. Ha ma jogom van a könyvem eladásából származó jövedelemre, ennek oka nem az, hogy a könyv munkám gyümölcse, hanem mert a társadalom kigondolta és szentesítette, hogy így szerezzem fenntartásom eszközeit, melyekre jogom van, minthogy funkciómat teljesítem. A mi tőlem származik, nem képezi oly értelemben tulajdonomat, hogy azt kizárólag használom, hiszen rendeltetése épp az, hogy másoknak

használjon. Ez csak feltétel arra, hogy fenntartsam magamat, tehát feltétele a tulajdonnak, de nem tulajdon. Ha a termelőnek kizárólagos joga van a búzára, sőt a földre, ez csak azért van, mert a társadalom neki megengedi, hogy ez úton keresse a fenntartását. Minthogy az embernek kötelessége, hogy éljen és fejlődjék, erre joga is van, tehát joga is van az erre szolgáló eszközökre. Ezzel a joggal mindenki bír. És mert erre a természettől joga van, létezik egy pozitív tulajdonjog. Némelyek azt állították, hogy tulajdonjog nem létezik, vagy ha létezik, azt el kell törölni. Mert látták, hogy a tulajdonjog rosszul alkalmazták, tagadták egyszerre az alkalmazást és magát a jogot. Pedig tagadta-e valaki az ember jogát az életre? Pedig az életre való jog követeli a tulajdonjogot. A tulajdonjog tehát oly szent, mint az élet. A tulajdon nélkülözhetetlen, mint az élet. Azonban épp azért, mivel minden embernek kivétel nélkül van joga az életre, szükséges a mai tulajdonjogi rendszert átváltoztatni, mihelyt nyilvánvalóvá válik, hogy hatalmát nem lehet kiengesztelni mindenkinek egyenlő jogával a tulajdonra.

Az egyeseknek joguk van a nemzeti társadalom fogyasztható javainak tulajdonára, de nincs tulajdonjoguk a termelés eszközeire és feltételeire.

Minthogy igazság szerint minden embernek egyenlő joga van a munka és fejlődés eszközeire és feltételeire, lehetetlen, hogy a munkaanyagok és eszközök, a lét és közjólét feltételei tényleg egyeseknek abszolút és önkényes rendelkezése alatt legyenek.

Elvben minden országban csak egy tulajdonos lehet, egy vállalkozó, egy gazda, egy tőkekölcsonzó, egy hitelintézet: az állam, a nép képviselőiben. Min-

den termelő, minden kereskedő, minden bírlalója a munkaanyagnak kell hogy a nemzeti associatio hivatalnok legyen. Minden termelő a termelő eszközöket csak a közjó érdekében használhatja és nem élhet ve?ök tetszése szerint és feltétlenül. Minden törvény, mely másképp intézkedik, csak múltó jellegű és más törvény által megsemmisíthető. Mindenki csak törvény által hatalmazható fel a termelési eszközök használatára és csak a nemzet érdekében. Az egész munka-apparatus egy kiapadhatlan, elidegeníthetlen, oszthatlan forrás, melyből mindenki egyenlő részt követelhet, ha egy hasznos társadalmi functiót teljesít.

Ha a gazdasági tudomány bizonyos korszakában a társadalmi hatalom hasznosnak találná, hogy a termelési eszközöket élethossziglan *egy* hivatalnokra ruházza, sőt megengedné annak átruházását apáról fiúra, a legnagyobb visszaélés volna ezt az ideiglenes átruházást absolut jognak tekinteni. Ha a társadalom megengedte a munkaeszközök átruházását, ha ránk bízta a termelvények forgalmát, az árak megállapítását, az csak azért történt, mert jobb rendszert nem ismert. Mert más rendszerhez nagyobb felvilágosodottság kellett volna, egy bonyolult tudományos rendszere az associationak, mely csak egy előrehaladtabb cultura gyümölcse. Tehát az egész csak a módózat kérdése. Ha a társadalom tökéletesebb módózatokat talál, az összesség érdekében felbonthat, a mit az összesség érdekében kötött; elveheti kisajátítás útján, kártalanítással vagy anélkül, a mit adott.

A társadalmi és gazdasági egyesülés órája közeledik. Míg a hosszú háborúk a politikai egységet megteremtették és a hűbériséget eltörölték, addig a

termelés, a forgalom, a jövedelemmegoszlás terén a hűbériség, a feudalitás megmaradt. A termelési eszközök egyesek önkényének még most is ki vannak szolgáltatva! Ha szükségesnek látták, hogy egy hatalom irányítsa az igazságszolgáltatást, a pénzügyet, a törvényhozást, ha az egész politikai és polgári életnek egy központja van, ha az erkölcsi immaterialis javak, az adminisztratív, jogi és közgazdasági javaknak egyesek, királyok, hercegek, földesurak önkényének kiszolgáltatását antisocialisnak tekintik, milyen szörszálhasogatással vélik az európai népeknek bebizonyíthatni, hogy az anyagi rend hasznosságának termelése örökké a rutin vagy tudatlanság, az anarchia játéklabdája maradjon?

Az egyéni törvény azt mondja, a mit magadnak akarsz, akard mások számára is. Pedig, ki ne akarná a maga számára a megélhetés eszközeit, fejlődésének és boldogságának feltételeit? Tehát akarja mások számára is és ugyanazon feltételek alatt, mint maga számára. Ha te magad és családod számára akard azt, mit tulajdonnak neveznek, akard azt mások és mások családjainak számára is, ugyanazon feltételek alatt.

Az egyéni törvény továbbá azt mondja mindenkinek, hogy mindenkinek a maga és testvérei számára akarnia kell az általános boldogság összes legjobb eszközeit, melyeket a tudomány és az ész fokozatosan felfedez. És a társadalmi törvénynek nincs más feladata, mint ezen legjobb eszközöknek keresése, alkalmazása, szentesítése.

Azt állítom, hogy ez eszközöknek nem felel meg a tulajdonjog mai szervezete. Be fogjuk bizonyítani, hogy ez a szervezet oka vagy alkalmá majdnem mindazon

bajoknak, melyek a társadalmakat zaklatják, hogy egyenes akadálya a szabadságnak, az egyenlőségnek, az egyének és nemzetek egyetemlegességének és testvériességnek.

A munkaeszközöknek mai elrendezése és az abból származó társadalmi viszonylatok nem a legjobb eszközök a társadalom összes tagjai létének, szabadságának, egyenlőségének, legnagyobb erkölcsi, szellemi és testi fejlődésének biztosítására, így tehát nem képezhetik a tulajdonosok elévülhetlen jogát.

Minden anyagi gazdagság két feltételtől függ, két elemnek eredménye: a munkáé és a munkaanyagé. A munka anyagának nagy és egyedüli tartálya a földgömb és légköre. Egyik eleme a gazdagságnak a másik nélkül nem használ. A munka potential]sán nem elegendő, hogy az ember éljen és gazdagodjék; szükséges bizonyos mennyiségű anyag, melyen erejét érvényesíti. A munka anyaga emberi munka nélkül hasonlókép nem válhatik gazdagsággá. Az emberi tevékenység mint potentia tehát semmit sem eredményezhet, ha az egyén nem rendelkezik az anyaggal.

Az emberi tevékenység az anyagra alkalmazva számos jószágot teremt. Ezek két részre oszlanak; az egyiket fogyasztásra szánják, a másikat további termelésre fordítják. Ezt reproductionalis tőkének nevezik. (Pecqueur származékos munkaanyagnak is nevezi.

Már most a dolgok mai berendezése mellett az egyesek nem rendelkeznek a munkaanyaggal úgy mint mások, vagy mások tetszésétől függenek, kik attól teljesen megfoszthatják.

Így tehát az emberek nem juthatnak egyforma feltételek mellett javakhoz; sokan a munkaanyag megszerzése tekintetében teljesen függésben vannak másoktól.

Az ínségen kívül a legfontosabb, a mi ezen egyenlőtlenségből következik, az hogy azok, kiknek a munkaanyagok hiányoznak, kénytelenek magukat teljesen alávetni azoknak, kik a gazdagság ezen második elemével rendelkeznek.

A munkaanyag, mint az elsajátítás tárgya, tulajdonnak nevezetik, az eltulajdonító tulajdonosnak. Mindazok, kik az elsajátításban kellő mértékben nem vesznek részt, azok birtoktalanok vagy proletárok.

Hogy megélhessenek, a birtoktalanok kénytelenek, közvetlenül vagy közvetve, a tulajdonosok szolgálatába szegődni, azaz függőségbe jutni. Ez kétféle módon történik; vagy a proletárok adják munkájukat, azaz tevékenységüket és akaratukat a tulajdonosoknak; vagy a tulajdonosok adják a munkaanyagot a proletároknak. Végeredményben mindegyike ezen dolgoknak annyit jelent, mint másokért dolgozni, vagy másokat dolgoztatni és itt van a múlt gazdagságának gordiusi csomója, a legnagyobb igazságtalanság. Mert minden e két mozzanatra redukálódik; bérbeadni a munkát, bérbeadni a munkaanyagot. Azonban milyen különbség e két módozat között. Bérbeadni munkáját, az a rabszolgaság kezdete. Bérbeadni a munkaanyagot, az a szabadság kezdete.

Így tehát láthatni, hogy a javak teremtésének nagy actusában emberek helyettesítik a maguk munkáját mások munkájával és így gazdagodnak munka nélkül. Elég, hogy ők a munkaanyag birtokában vannak. Ezen helyettesítés útján, az elem: anyag, mely a másik elem: munka nélkül semmit sem használ,

számukra ama mágikus erőt nyeri, hogy számukra termékeny lesz, mintha ők szolgáltatták volna ezt az elemet.

Ezen mások helyett és mások hasznára teljesített munka minden baj, a birtoktalanok minden nélkülözésének forrása. Másokért dolgozván naponta 15-18 óráig, nincs idejük maguk számára dolgozni, szellemüket, testöket ápolni.

Hogy mindezek a bajok megszűnjenek, hogy azután egyesülhessenek a világ összes munkásai, társadalmivá kell tenni a nemzeti földet és az összes munkaeszközöket, azaz azokat teljesen függetleníteni az egyénektől.

Minthogy pedig e cél elérésére a társadalommal el kell fogadtatni ennek előzményeit, minthogy a nagy tömeget meggyőzni, felvilágosítani, moralizálni kell, minthogy az összes osztályok rendje és összhangja szükséges, minthogy erre hosszú idő kell, csak az igazi demokráciát, azaz azok szövetsége, kik csak saját egyéni munkájukból akarnak élni, akarja ezt a célt, még pedig békés úton, fokozatosan.

E fejtegetésekből látszik, hogy a capitalismus és az ellenszerül ajánlott collectivismus alaptételeit Pecqueur világosan kifejtette. De a szellemek ezt a hangot még nem értették meg. Azok közé tartozott Pecqueur, kik korán jöttek és kiket meg nem értettek.

A termelés újjászervezésének kérdésében saint-simonista hagyományoknak hódolt. O is azt kívánta, hogy a bankok kormányozzák a nemzeti termelés egész rendszerét.

Leroux-t és különösen Pecqueurt azon íróknak tekinthetjük, kik az utopismus jogbölcseleti, eszményi

alapját elhagyva, az ökonómiai socialismus felé fordulnak, mely azon egyszerű képletben foglalja össze a társadalomgazdasági problémát, hogy a termelési eszközöket a magántulajdonból ki kell venni és mindenkinek rendelkezésére kell bocsátani. Vájjon a későbbiek, különösen a tudományos socialismus, az eszmét innét vették-e, vájjon önállóan dolgozták-e ki, az másodrendű kérdés. Az ilyen eszme rendesen egy generatio equivocae eredménye. Az eszmék folyton hullámozó tengerének több pontján csillámlik fel, míg végre egy bizonyos kornak uralkodó eszméjévé válik. Csak egy dolog bizonyos, hogy Leroux és Pecqueur a socialismus történetében maguknak és eszméiknek kiválóbb helyet követelhetnek, mint a milyent eddig elfoglaltak.

Pecqueur munkái.

Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou études sur l'organisation des sociétés. Paris. Chapelle.

De la paix, de son principe et de sa réalisation. Ouvrage couronné par la société de la morale chrétienne. Paris. Chapelle.

Des armées, dans leur rapports avec l'industrie, la morale et la liberté, ou des devoirs civiques des militaires. Ouvrage couronné par la société de la morale chrétienne. Paris. Chapelle.

Des intérêts du commerce, de l'industrie, de l'agriculture et de la civilisation en général, sous l'influence des applications de la vapeur. Ouvrage couronné par l'Institut de France. Paris. Chapelle.

Des améliorations matérielles dans leurs rapports avec la liberté. (Paris 1839.)

République de Dieu, union religieuse pour la pratique immédiate de l'égalité et de la fraternité universelles. (Paris 1843-45.)

Számos cikket írt az 1843-ban megindult Reformban, melynek igazgatóságához Arago, Ledru-Rollin, Lamennais, Louis Blanc stb. tartoztak. Főleg a szabad verseny, az Individualismus, a nemzetgazdaságtan immoralitasa, a laisser-faire ellen voltak cikkei irányozva.

NEGYEDIK FEJEZET.

Louis Blanc.

A socialistikus eszme egyszerre a legelvontabb társadalmi, sőt kosmogoniai rendszerekből átcsap a közvetlen gyakorlat mezejére. Egyszerre bent állunk a való életben, bár — a mint láttuk — a saint-simonismus is egyes tanítványaiban erősen közeledett a gyakorlati élethez. Hiszen Chevaliernek a társadalmi kérdés jóformán nem egyéb, mint egy vasúti kérdés. Ki kell építeni az európai vasúti hálózatot és megvan az Association Universelle! A fourierismus is későbbi alakzatában arra törekszik, hogy az emberekkel felejtse el a mester túlzásait és részt kér magának a gyakorlati kérdések megoldásában. Azonban e rendszerek alap gondolatai mégis magasan szállingóznak, távol a valóságtól, távol a földi élet történeti logikájától. Most egyszerre minden megváltozik. A realitások vonzzák az embereket. Lajos Fülöp alatt a bourgeoisie kezébe veszi a hatalmat és mi az eredmény? Egy örült cancan az aranyborjú körül. A corruptio hamar kiváltja a gyűlöletet az új hatalmasság, a bourgeoisie ellen. A talaj elő volt készítve új emberek, új tanok, új törekvések számára. Megjelennek Louis Blanc és Proudhon, mindketten Hannibal-esküt téve le a mai társadalom ellen. A társadalom nem is

nyújtott örvendetes képet. Lajos Fülöp alatt a pluto-kratiko-capitalistikus szellem csakhamar fellép összes visszataszító jelenségeinek kíséretében.

Toussenel megjegyzi, hogy a capitalistikus hűbériség éppen úgy élvezi a tehermentességet, mint hajdan a nemesség, mert az államtól oly védelemben részesül, mely felér a régi adómentességgel. A modern nagy pénzbarók hűbérei, a huták és bányák Anzenbin, Saint-Amandban, Saint-du-Sabot-ban, Perier, Delessert czukorfinomítói, Grandin és Cunin-Gridaine szövögyárai, mind képviselők és magas hivatalnokok! A francia a protectio folytán kétszer oly drágán fizeti a vasat, a kösznet stb. És ironikus szenvedélyvel kiáltja Toussenel: Soha nem volt oly nemesség, mely a maga számára igénybe vette az egyedüli jogot, marhahússal táplálkozni. Bugeaud marsall egyszer három óra hosszat feltartóztatott az Egyetem-utczában, hogy bizonyítsa nekem, miszerint a francia nép érdeke, hogy Franciaországban más, mint nemzeti hús ne fogyasztassék, azaz hús, mely az ő dordogne-i legelőitől származik.

Nagy tere volt a corruptionnak a vasútépítés terén. A vasúti engedélyekre áhítozók ostromolták a ministeriumot. Az északi vasúttársulat, melynek élén Rothschild állott, rendkívüli kedvezményekben részesült, melyek az államra mintegy 400 millió frank terhet róttak volna. Az ellenzéki lapok lármáztak. A Journal des Débats pedig azt írja: Minden értelmes ember látja, hogy Rothschild ezzel magát tönkre fogja tenni. A kamrában volt egy kis szegyenérzet és módosította az engedélyt. Még így sem tette magát Rothschild tönkre. Két év alatt a részvények 500 frankról emelkedtek 800-ra.

Óriási telekspeculatio indult meg a Paris város rendezésére és assanálására megindított munkálatok alkalmával. A hivatalnokok megvesztegetésével az üzérkedők megszerezték a terveket és így minden kockázat nélkül neki indultak a telkek összevásárlásának.

A választásoknál is mindenütt corruptio. Azon időponthoz jutottunk, mondja Fournière, midőn a pénz teljhatalmát gyakorolja, mindent árúvá tesz és a lelkiismereteket zaklatja. A pénz adja a politikai hatalmat. E tekintetben az 1842-iki választások oly jellemző, oly nyilvános, oly sértő példákat szolgáltatnak, hogy a kamara egy bizottságot volt kénytelen kiküldeni a visszaélések megvizsgálására. A kormány beavatkozása, a választók befolyásolása napirenden volt. Sőt voltak, a kik azt természetesnek tartották. Gasparini gróf, a centrum tapsai mellett azt mondja: A köztisztviselők jogos, szabályszerű, tiszteletreméltó beavatkozását megszüntetni annyit jelent, mint megzavarni lényegében a küzdelem egyenlőségét, melyet mindannyian akarunk. A pénz és nem a politika harca folyt a választásoknál, és ezzel a bourgeoisie politikai súlyának jogcímét egyszerűen a pénzre alapította.

A bourgeoisie a kor jellemző vonása; ezzé vált Guizot korszaka. Guizot — azt mondja Fournière — a corruptio épületének erényes homlokzata. Heine pedig azt mondja róla: egy Vesta szüze, a kit — egy bordélyház felügyelőjévé tettek.

Mi egy képviselő? kérdezte Pierre Leroux.¹ Egy ember, ki saját és választóinak ügyeit végzi. Minden

¹ Histoire Socialiste. VIII. kötet: Fournière Règne de Louis Philippe. 435. 1.

választókerület egy kereskedelmi ház, melynek utazója a képviselő. Az egyik vasban dolgozik, a másik borban, egy harmadik selyemben; az egyik dolgozik tengeri érdekekben, más meg ellene dolgozik. Nincs oly elsassi képviselő, ki nem akarná a marhabevitelt, nincs egy normandi képviselő, ki azt nem ellenezné, a szőlővidék képviselője akar kereskedelmi szerződéseket, az erdővidék képviselője meg ellenzi.

Érdekes, a mit Heine 1840-ben, midőn Blanc „Histoire de dix ans” című munkája megjelent, a szerzőről ír: Louis Blanc még fiatal ember, legfeljebb harmincz és néhány éves, bár kinézése olyan, mint egy tizenhárom éves kis fiúé. Tényleg túlságos törpe alakjával, pirosposzsgás bajusztalan arczával és vékony, még ki nem fejlett hangjával, egy nagyon kedves fiúcskához hasonlít, ki éppen a harmadik osztályból kiugrott és első frakkját felvette, pedig a köztársasági párt egy notabilitasa és okoskodásában oly mérséklet van, mint az aggastyánokéban. Physiognomiája, különösen élénk szemei délfrancia származásra utalnak. Louis Blanc Madridban született francia szülőtől. Anyja brazíliai nő volt, még pedig egy Pozzo di Borgo. Rodezben nevelkedett. Nem tudom mióta van Parisban, de én még hat év előtt találkoztam vele, mint egy republicanus lap, a Le Monde szerkesztője, azóta pedig alapította a Revue des progrès című lapot, a republicanismus legjelentékenyebb közlönyét ... Szellemi tekintetben legközelebbi rokonsága Jean Jacques Rousseau, kinek iratai gondolkozási és írási módjának kiindulási pontjai. Meleg, tiszta, igaz prózája emlékeztet a forradalom ezen első egyházatyjára. L'organisation du travail egy könyv Louis Blancról, mely már egy idő óta a figyelmet reá vonta.

Ha nem is alapos tudás, de a nép szenvedései iránt lángoló részvét mutatkozik ezen kis opus minden sorában, de egyúttal mutatkozik benne a korlátlan uralkodás iránti előszeretet, a genialis personalismus iránti alapos ellenszenv, miben Louis Blanc némely republicanus társától, így pld. a szellemes Pyattól különbözik. Ezen különbség egy idő előtt majdnem szakadást idézett elő, midőn Louis Blanc nem akarta a feltétlen sajtószabadságot elismerni, melyet ama republicanusok igénybe vettek. Itt világosan mutatkozott, hogy ez utóbbiak a szabadságot csak a szabadságért szeretik, Louis Blanc pedig inkább eszköznek tekinti emberbaráti czélok előmozdítására, úgy hogy ezen állásponton neki fontosabb az állami tekintély, mely nélkül egy kormány semmit sem tehet a nép üdvéért, mint az egyéni erő és nagyság összes kiváltságai és jogai. Talán már kis alakja miatt is utál minden nagy személyiséget és ugyanazzal a bizalmatlansággal kandikál fel hozzájuk, mely jellemezte Kousseau egy másik tanítványát, a boldogult Kobespierre Miksát. Azt hiszem, a törpe leüttetne minden fejet, mely az előírt katonai mértéket meghaladja, természetesen a nyilvános üdvösség, az általános egyenlőség, a társadalmi népboldogság érdekében. Maga mérsékeltnek látszik és a saját kis testének kevés élvezetet enged, azért akar az államban általános konyhaegyenlőséget bevezetni, a hol mindnyájunk számára ugyanazon spártai fekete levest kell főzni és a mi még borzasztóbb, a hol az óriás ugyanazon portiót kapná, mint a testvér törpe. Nem, köszönöm, új Lykurgus! Igaz, mi mindannyian testvérek vagyunk, de én vagyok a nagy testvér, ti pedig a kis testvérek vagytok és nekem egy nagyobb portio jár. Louis

Blanc egy mulatságos compositum liliputanus és spártaiból. Mindenesetre nagy jövőt jósolok neki és ő szerepet fog játszani, habár rövidet. O egészen arra van teremtve, hogy a kicsinyek nagy embere legyen, kik ilyen könnyűséggel veszik vállaikra, míg colossalis méretű emberek, azt mondanám nagy corpulentíával bíró szellemek nekik nagyon nehéz teher volna.

Habár Louis Blanc republicanus szigorra törekszik, mégis azzal a gyerekes hiúsággal van terhelve, melyet majdnem mindig alacsony testű embereknel találhatni. Nagyon szeretne a nőknél tündökölni, de ezen frivol lények, ezen hamis teremtések arczába nevetnek; hiába járkál a phrasis falábain, e hölgyek nem veszik komolyan és egy hosszú bajuszú, lapos fejű embert előbbre tesznek a bajusztalan tribunusnál. A tribunus azonban a nagy hazafi reputációjára, népszerűségére ugyanannyi gondot fordít, a mint versenytársai bajuszukra fordítanak; ápolja a legjobban, keni, nyírja, süti, czirógatja és czirógatja és a legjelentékenyebb zsvány zszurnalistát is körülhízelgi, a ki néhány reclamsort javára valamely újságba beteget. A ki neki a legkellemesebb bókot akarja mondani, összehasonlítja őt Thiers úrral, kinek alakja igaz, nem egy óriásé, azonban testileg és szellemileg még mindig sokkal nagyobb, semhogy Blanc úrral hasonlítottassék össze, hacsak nem gonoszságból. Egy republicanus, ki nem nagyon törekszik udvariasságra, a mint az nagy meggyőződésű emberekhez illik, nagyon gorombán azt mondta egy nap Louis Blancnak: Ne hízelegj magadnak, hogy Thiers úrra hasonlítász, még mindig nagy különbség van köztetek: Thiers úr úgy hasonlít hozzád, polgártárs, mint egy kis tíz sou

pénzdarab hasonlít egy nagyon kis öt sou pénzdarabhoz.¹

Louis Blanc álláspontját az Organisation du travail híres munkájában fejtette ki,² mely a munkára való jog (droit au travail) és a munka szervezésének elvét proklamálja. A munkára való jog csakhamar jelszóvá vált, egy számos felekezet jelszavává. 1840 május 24-én a népszerűséget kedvelő nagy tudós Arago először ejti ki a törvényhozó testületben, mire a munkások ezrei tódultak observatoriumába, hogy hálájukat leróják.³

Halljuk Louis Blancot.

Ti gazdagok, hozzátok fordul e könyv, mert a szegényekről van szó. Az ő ügyük a ti ügyetek.

Nem régen köztünk, Parisban, a szomszédos mulatságok zaja között, egy szegény gyermek megfagyott. Az eset mint egyszerű baleset jeleztetett, senkit meg nem lepett.

Hogyan lehetséges ez? Az annyira dicsőített civilisatio közepette, miért az emberiség felének ez a tragikus hanyatlása és hosszú agóniája?

A probléma homályos. Rettenetes. Lázadásokat idézett elő, melyek vérrel borították a földet, a nélkül, hogy felszabadították volna.

Az üdvözítő megjelent; de az üdvözülés mikor fog jönni?

A munka szervezése! Négy-öt éve, hogy e szavak elhangzottak az űrben; ma Franciaország egyik végétől a másikig vissza hangzanak.

¹ Gesammelte Schriften X. kötet 290. 1.

² Organisation du Travail. Ötödik kiadás. (Bruxelles 1848.)

³ Hillebrand: Geschichte Frankreichs 1830-71. (Gotha 1879) II. k. 188. 1.

Követelvén a jogot, hogy a munka által való megélhetés szabályozva, biztosítva legyen, jobbat teszünk mint vitatkozni a hatalom, a véletlen által elnyomott emberekről; ezzel felkaroljuk általánosságban a legmagasabb, jelentőségében a legmélyebb ügyet, az emberi lény ügyét; ezzel üdvözljük a teremtőt teremtvényében.

A munka szervezése, tekintve a nyomor által okozott elnyomást, a legjobban értelmezett spiritualis-muson alapszik. Ki tagadja? A nyomor tartja az emberi értelmet sötét éjszakában.

Ha a test sújtatik, nem a lélek-e az, mely sóhajt? A koldusnak felém kinyújtott keze elárulja nekem erkölcsi természetének hanyatlását és a rabszolga mozgásában, ki térdel, ki reszket, felfedezem szívének romlását.

A kereszténység anathemával sújtotta a hőst. De ezen anathema csak szükséges reactio volt a pogány erkölcsök durvasága ellen.

A pogányság szentesítette a kicsapongást, a test degradatióját az élvezet által; a katholicismus szentesítette az asketismust, a test degradatióját a szenvedély által.

Már pedig elítélni egyikét a két elemnek, melyek az emberi lényt alkotják, a dolgok lényével ellenkezik. Nem lehet feláldozni az emberi testet a léleknek, a nélkül, hogy az emberi természetet megtámadjuk. A haladás képlete kettős: Mindnyájuk erkölcsi és anyagi sorsának javulása, mindnyájuk szabad közreműködése és testvéri egyesülése által!

Sok hamis eszmét fogunk hirdetni, álmokat fogunk prédikálni. De lehetséges-e egyszerre az igazsághoz eljutni?

Egy hadseregnek, mely ismeretlen országban előre halad, kellene kémlélők, ha ezek közül egyesek el is tévednek.

Ha szükséges foglalkozni a társadalmi reformmal, nem kevésbé szükséges foglalkozni a politikai reform, mai is. Mert ha az egyik a cél, a másik az eszköz. A hatalom a szervezett erő. Ha eszköznek nem használjuk, mint akadálylyal fogunk vele találkozni.

A proletárok emancipációja egy rendkívül szövevényes munka; felette sok kérdéssel függ össze, sok szokást megzavar, sok érdeket, ha nem is valóságban, de látszatban sért és dőreség volna hinni, hogy sikerülhet részleges törekvésekkel és elszigetelt kísérletekkel. Az állam egész erejét kell alkalmazásba venni. A mi hiányzik a proletároknak, hogy felszabadhassanak, azok a munkaeszközök; a kormány feladata azokat nekik nyújtani. Ha az államot a mi felfogásunk szerint definiálni kellene, azt mondanók: az állam a szegények bankára.

Azért az államtól, ha demokratikusan lesz szervezve, azt kívánjuk, hogy társadalmi műhelyeket alkosson, melyek hivatva lesznek fokozatosan és rázkódtatás nélkül az egyéni műhelyek helyettesítésére; azt kívánjuk, hogy ezen társadalmi műhelyek a társulás elvének megfelelő alapszabályok szerint működjenek, melyek a törvény alakjával és erejével bírnak. Azonban egyszer alapítva és mozgásba hozva, a társadalmi műhely magában megáll; a szövetkezett munkások szabadon választanak maguknak az első év után, igazgatót és főnököt; maguk között osztják fel a jövedelmet . . . Hol láthatni, hogy ily rendszer utat enged az önkénynek és a zsarnokságnak?

Igaz, hogy a társadalom gazdasági reformjának

kezdeményezésénél az állam közbenjárását igénybe vesszük; igaz, hogy bevallott célunk a szabad versenyt aláásni, a gazdaságot a *laisser faire* uralma alól felszabadítani. Ezt akarjuk, mert akarjuk a szabadságot.

Igenis a szabadságot! Ezt akarjuk meghódítani, de az igazi szabadságot, a szabadságot mindenki számára, azt a szabadságot, melyet hiába keresünk ott, hol nincs egyenlőség és testvériség, e két halhatatlan nővér.

Napjainkban, mondják, semmi sem boldogul jobban, mint a siker. Ez elég annak a társadalmi rendnek az elítélésére, melyet ilyen aphorisma jellemez. A szegénynek joga van helyzetét javítani, mit használ az, ha nincs hatalma? Mit használ a betegnek, kit nem gyógyítanak, hogy joga van magát gyógyíttatni?

A jog az a délibáb, mely a népet félrevezeti. A jog a metaphysikai és holt védelem, mely a nép számára helyettesíti az élő védelmet, melylyel neki tartozunk.

Kit érdekel valóban a mai társadalmi rend fenntartása? Hiszen minden koldusra, ki éhen hal, esik egy gazdag, ki félelmében elsápad.

A társadalmakra nézve nem létezik részleges haladás vagy részleges hanyatlás. Vagy az egész társadalom emelkedik, vagy az egész társadalom hanyatlik. Egy nemzet, melyben egy osztály el van nyomva, hasonlít oly emberhez, kinek lábán seb van; a beteg láb lehetetlenné teszi az egészséges láb működését. És bármilyen paradoxnak látszik, de az elnyomók és elnyomottak egyformán nyernek az elnyomás megszüntetése által,

A szegény tagja vagy ellensége a társadalomnak? Tessék felelni. A földet maga körül elfoglaltnak találja. Szeretheti-e a földet? Nem. Szedheti-e a gyümölcsöt, melyet Isten keze érlelt? Nem. Mehet-e vadászatra, halászatra? Nem. Ha az éhség, a szomj halál fenyegeti, koldulhat? Nem, mert a törvény megtiltja. Fáradságtól ellankadva és menhely nélkül, lefeküdhettek az utca kövezetére? Nem, mert a csavargás tilos. Tehát mit csináljon a boldogtalan? Azt mondja nektek: Van két karom, van eszem, van erőm, van fiatalságom; vegyétek mindezt és adjatok nekem egy darab kenyeret. Ennek következménye nagyon egyszerű. A szegénynek biztosítani kell a munkát. A verseny helyes módja a munka biztosításának? Ki elég vak, hogy ne lássa, miszerint a korlátlan verseny mellett a munkabérek folytonos csökkenése egy szükségszerű általános tény? A népesség folytonosan szaporodik; parancsolj tehát a szegény ember anyjának, hogy terméketlen legyen és káromold Istent, ki termékeny tette. A verseny egy eljárás, mely által a munkások kényszerítve vannak egymást kivégezni. Mily óriási aránytalanság van a szegény munkás örömei és bajai között; élni reájok nézve csak annyit jelent, mint meg nem halni. Több mint egy millió ember van Franciaországban, ki éheznek.

A szabad verseny szüle a nyomort; ezt a számok bizonyítják. A nyomor nagyon szaporá; ezt a számok bizonyítják. A szaporaság vet a társadalomba boldogtalanokat, kiknek munkára van szükségük, de azt nem találják; ezt a számok bizonyítják. Egy társadalom, mely idáig jutott, vagy megöli a szegényeket vagy kitarlja, tehát választhat a vakság és az örülség között.

De ilyen társadalom magában hordja a kikerülhetlen bomlásnak összes elemeit. A korlátlan verseny összes előnyeit egy szó fejezi ki: az olcsóság. Pedig az olcsóság a fogyasztóknak csak az által válik hasznára, ha a termelők közé a legvégzetesebb anarchia magvait hinti. Az olcsóság csak egy ideiglenes és hypokrita jótétemény. Csak addig tart, míg tart a harc; mihelyt a leggazdagabb versenytársait legyőzte, az árak emelkednek. A verseny vezet egyedáru-sághoz.

De a verseny, mely a fogyasztás forrásait kiszárítja, a termelést emésztő tevékenységre szorítja. Az általános antagonizmus által okozott zavar a termelést megfosztja a pénz ismeretétől. Így a verseny a termelést kiterjesztésre, a fogyasztást megszorításra kényszeríti. A bourgeoisie nem veszi észre, hogy vére fogy s ime saját kezével tépi beleit. Az uralkodó rendszer míg a szegény osztályok létét megtámadja, a középosztályt is fenyegeti. Néhány financier mellett, ki az ipar urává lesz, néhány uzsorás urává válik a földnek és a bourgeoisie oszlásnak indul, a városban és a vidéken minden oldalról fenyegetve van, minden oldalról alá van ásva, minden tönkre teszi.

Louis Blanc rendszerének megértését nagyon megkönnyíti a következő, 1848 márczius 20-án a Luxembourgban tartott beszéde: Polgárok, az újkor legnagyobb rejtélyének megoldásához készülünk. Felszólítottuk az Összes véleményeket, az összes ismereteket és belátást, hogy az igazságosság művét részrehajlatlanul megkezdjük. A jelenlegi baj igen nagy; annál érezhetőbb a segítség szüksége. A vállalkozók azt mondják: mindennek vége. Nemcsak egy monarchia tűnt el, hanem az összes társadalmi kötelékek fel-

bomlottak. Másfelől a munkásokat is nyugtalanító eszmék mozgatják; sokan közülök nem akarják a régi munkafeltételeket elfogadni. Mit kell tenni? A következőt javasoljuk: Ha jönnek a vállalkozók, a kik jelenleg szerencsétlen viszonyok között vannak és mondanák: az állam vegye át intézeteinket és lépjen a mi helyeinkre, mi azt mondanók: Jó, ezt az állam elfogadja. Busás kárpótlást fogtok kapni. Csak a kárpótlás, melylyel nektek tartozunk, nem vehető a jelennek segédforrásaiból, mert ezek elégtelenek, hanem a jövő segédforrásaiból. Az állam tehát kiállít nektek adóssági leveleket, bekebelezve az átengedett intézetek értékére és visszafizetendő évi törlesztés útján. Ha az üzlet a tulajdonosokkal vagy vállalkozókkal rendeztetett, az állam azt mondaná a munkásoknak: Ti ezentúl ezen műhelyekben mint szövetséges testvérek dolgoztok. A mi a bért illeti, két rendszer között lehet választani: vagy egyenlő, vagy egyenlőtlen bért. A mi minket illet, mi az egyenlőség mellett volnánk, mert az egyenlőség a rendnek egy alapelve, mely irigységet és gyűlöletet kizár. Talán azt vetik ellen: Ilyen egyenlőség figyelmen kívül hagyja a különböző tehetségeket. De ha tehetségek a funckiók hierarchiáját szabályozhatják is, véleményem szerint nem indokolhatják a bér különbségét. Túlnyomó értelmiség nem indokol több jogot, mint túlnyomó izomerő, hanem csak kötelességet támaszt. A ki többre képes, köteles többet tenni. Erre szorítkozik a kiváltságai Azt mondhatnák: Egyenlőség megöli a buzgalmat. Ezen ellenvetés jogosult oly rendszerben, hol mindenki külön szerződik, a hol a munkások csak egymás mellett állanak, tisztán egyéni szempontból cselekednek és nincs okuk maguk

között azt felállítani, a mit a munka becsületbeli kérdésének nevezem. De ki nem érzi azt, hogy szövetséges munkások között a lustaság csakhamar a becsületenség jellegét nyerné, mely egyesült katonák között a gyávasággal jár? Minden műhelyben kiragasztandó a figyelmeztetés: Dolgozó testvérek társaságában a lusta tolvaj”. A bér egyenlőségének rendszere mellett még következő szerintünk döntő okot említünk: Mint-hogy szövetkezett munkások között a munkások igazgatói csak szabad választás útján jelölhetnek meg, a bér egyenlősége megakadályoz oly jelöléseket, melyeket a bér egyenlőtlensége mellett a kapzsiság okoz. Így csak az igazán tehetségesek fognak nehéz hivatalokra vágyódni, minden pizkos becsvágy eleve mellőztetik és a tehetségeknek a megfelelő hely megjelöltetik. Bármely rendszere a bérfizetésnek választatnék, ezen pont szabályozása után a közös munkával szerzett nyereség hováfordítása a kérdés. A bér, a kamatoztatandó tőke, a fentartási költségek és az anyag költségeinek levonása után a nyereség következőkép osztatik fel: Egy negyed fordítatik az állammal szerződött tulajdonos tőkéjének törlesztésére; egy negyed kiosztatik a munkások között nyereségrészkép, mi még később kifejtendő; egy negyed fordítatik egy segélyalap létesítésére aggok, betegek, sebesültek stb. számára; egy negyed fordítatik egy tartalékalap létesítésére, melynek rendeltetése későbbben kifejtendő. Így volna a társulás egy műhelyben megalkotandó. Továbbá ki kellene terjeszteni a társulást az ugyanazon iparág összes műhelyei között, hogy egyetemlegesek legyenek . . . Végül a rend főfeltételét kellene megvalósítani, mely Örökre lehetlenné tenne gyűlöletet, háborút, forradalmat,

szóval létesíteni kellene az egyetemlegességet az összes iparágak között, a társadalom összes tagjai között.¹

Louis Blanc jelentőségére nézve kiváló fontossággal bír mindenesetre az általa javasolt nemzeti műhelyek sorsa, melyeket a kormány szervezett, hogy megfeleljen abbeli ígéretének, hogy a munkára való jogot biztosítani fogja. Ezek nem sikerültek és végre feloszlattak. Azonban bármi legyen a Louis Blanc-féle eszmének a jogosultsága, a vele 1848-ban tett kísérlet nem irányadó a végleges ítélet meghozatalára. A nemzeti műhelyeket nem Louis Blanc eszméi szerint rendezték be, hanem azokat ellenségei, leghevesebb ellenzői, főleg Marie közmunkaminister éppen Louis Blanc compromittálására állította fel. Egyúttal az volt a cél Louis Blanc socialistikus munkásaival szemben, választásoknál a kormányt követő munkásereget állítani. A nemzeti műhelyekben teljesen improductiv munkát végeztek, mert nem akarták a magánvállalkozásnak versenyt támasztani. Végül az inkább csak a kereset nélküli munkásoknak adott alamizsna volt. Ezt későbben Louis Blanc leghevesebb ellenségei bevallották. A nemzeti műhelyek igazgatója, a Marie miniszternek teljesen engedelmessé, Louis Blanc-val ellenséges viszonyban levő Thomas volt, ki kijelentette, hogy Louis Blanc-t nem ismerte és addig, míg a műhelyeket vezette, soha nem látta. „Nyíltan küzdöttem — mondta — Louis Blanc befolyása ellen.” A nemzeti műhelyekről írt munkájában pedig ugyanez az igazgató azt mondja:

¹ Stein: Der Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreichs. Fűggelék 44. 1.

Marie azt mondta nekem, hogy ez a kísérlet meg fogja mutatni a munkásoknak ezen kivihetetlen elméleteknek teljes hamisságát és szomorú következményeit. Akkor jövőjünkben csalódva, Louis Blanc bálványozása magától meg fog szűnni, teljes tekintélyét és erejét elveszítene és megszűnnék veszély lenni.¹ Látni ebből, hogy a nemzeti műhelyek balsikeréért legkevesebbé sem lehet Louis Blanc-t felelőssé tenni.

Blancnál különösen Rousseau, Morelly, Mably és Fourier befolyását lehet kimutatni. Morellyra és Mablyra vezethető vissza ama képlet, mely szerinte a socializmus magvát képezi, de tulajdonképi mestere Rousseau volt. Rousseau Contrat socialja szerinte a forradalom evangelioma és irataiban a socialistikus mozgalom csirája rejlik. Saint-Simonnak kevés befolyása volt reá. Elismerte, hogy a saint-simonizmus sikerrel támadott sok helytelen berendezést, sok előítéletet, hogy számos eszmét fejtett ki, de hogy benne sok a tévedés is és hogy legfőbb képlete üres. Fourier ellenben nagy befolyást gyakorolt reá. Elvi ellentétek választották el — mint látni fogjuk — Proudhontól. A többi socialistikus rendszereket jóformán teljesen ignorálta. Marxot nem említi, Rodbertus, úgy látszik, teljesen ismeretlen maradt előtte, Lassalle nem keltette fel érdeklődését.

Blanc helye a socializmus történetében — mondja Warschauer — elszigetelt, gyakorlati hatása időben korlátolt. Ő a februári forradalom socialistája, azzal emelkedett és hanyatlott.

¹ Lassalle: Die französischen Nationalwerkstätten von 1848. Lassalle's Reden und Schriften. II. kötet 19. 1. s k.

A munkára való jog elvét a francia törvényhozó testület 1848 november 4-iki ülésén, még pedig munkásképviselek hozzájárulásával eltörli és újabban a socialdemokratia tekintélyes vezérei (Bebel) ellene foglaltak állást.¹

¹ Warschauer: Geschichte des Sozialismus und Kommunismus. III. rész 156. 1. s k.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Cabet és Lamennais.

Mielőtt Blanc ellenfelére és a francia socialismus legjelentékenyebb képviselőjére áttérnénk, időzünk egy perczig egy tanulságos idyllnél, mely Franciaországban egy időben nagy vonzerőt gyakorolt az elmékre és úgy látszott egy pillanatig, mintha nagyobb gyakorlati jelentőségre tarthatna igényt. Ez Cabet ikariai munkája, mely részben az államregények közé sorozható, azonban positiv tartalmával igényt tartott arra, hogy a komolyabb társadalmi rendszereket megillető fogadtatásban részesíttessék.

A francia forradalom három eszménynek hódolt, e három eszmény: szabadság, egyenlőség, testvériség. Nem tudta ez eszményeket megvalósítani, pedig először a jog alapján kísérelte meg és midőn ezzel nem tudott czélt érni, az erőszakkal tett véres kísérletet. Aztán lassankint az a nézet terjedt el, hogy ez eszményeket talán nem is lehet megvalósítani, legalább a társadalomban nem. A három közül egyet lehet talán megvalósítani: a testvériséget, és ennek segítségével a másik kettőt. Most tehát egyes elmék hirdetik a testvériséget. Ezek között első helyen áll Cabet és Lamennais. A testvériség megvalósítását kereste mindkettő, de egymástól nagyon eltérő úton.

Az eddig ismertett rendszerek eszményekből táplálkoztak, de javaslaikkal iparkodtak a való élethez közeledni. Egyszerre, mintegy átmenet nélkül, fellép, igaz az utópia köntösében, oly eszmény, mely a társadalom teljes átalakítását követeli: a communismus. Az egyenlőség, melyet a testvériség követel, csak ez alapon valósítható meg. De ezt a közösséget nem erőszak létesíti, hanem a fejlődés, a tanítás, a nevelés, a belátás. A munkások között is e tanok elterjedést nyernek és egy időben a tanok hirdetője, Cabet, első helyet foglal el a proletariátus által teremtett közvéleményben. Hírlapok, röpiratok által terjeszti nézeteit, azokban támadja ellenfeleit és hat az eszmék napirenden tartására.

Cabet messiás, apostol, emberbarát, egy magában bizakodó tudós, kit az emberek szenvedései arra vezetnek, hogy valamely szerencsés társadalmi rendszert gondoljon ki. Intransigens demokrata, ki arra az eredményre jut, hogy a demokratikus eszmény csak a communismus alapján valósítható meg. Maga elmondja, hogy mint Campanella a számkivetést akarta felhasználni azon ügy érdekében, melynek mindig szolgálatában állott, elolvasta Morus Utopia-ját, melyet eddig nem ismert. A munka hibái daczára az alaptétel annyira meglepi, hogy maga kezd a közösség eszméje fölött gondolkozni és mentől jobban gondolkozott, annál inkább látta; hogy az eszme nem merő ábránd. Próbálta annak alkalmazhatóságát a társadalom minden szükségleteire és mindinkább meggyőződött annak lehetőségéről, sőt könnyű kivihetőségéről.

Cabet irányeszméi iránt már az „Ikariába való utazás”-nak¹ címlapja nyújt nekünk tájékozást.

¹ Voyage en Icarie. I. kiadás. Paris, 1840.

E címlapon a következőket olvassuk:

	Testvériség	
Mindenki mindenkiért		Mindenki mindnyájunkért
	Szeretet	
Egyetemlegesség	Igazságosság	Nevelés
Egyenlőség	Kölcsönös segítség	Értelmiség Ész
Szabadság	Általános biztosítás	Erkölcsiség
Választhatóság	A munka szervezése	Rend
Egység	Gépek mindenki használatára	Egység
Béke	A termelés növekedése	
	A termékek egyenletes felosztása	
	Az inség elnyomása	
	Növekedő javulás	
Első jog :	Házasság és család	Első kötelesség:
élni	Folytonos haladás	dolgozni
Mindenkinek	Bőség	Mindenkitől
szükségletei	Művészet	ereje
szerint.		szerint.
	Általános boldogság	

Már e címlap egy teljes programra.

Lehetetlen, — mondja Cabet a bevezetésben — ha tekintjük ama gazdag kincseket, melyeket a természet az emberiségnek nyújtott, hogy annak sorsa az, hogy boldogtalan legyen; és lehetetlen, ha tekint-

legyen. Ezért az ember boldogtalanágát másban kell keresni, tudniillik a társadalom helytelen berendezésében, melynek végső oka ismét az egyenlőtlenség. Ha pedig keressük, hogy mikép volna lehetséges az, hogy az ember társadalmi lényét, hogy az ember rossz embriusát az egyenlőség alapján szervezni, szükségkép eljutunk a vagyonszövetséghez. A kérdés tehát az, lehet-e ezt a vagyonszövetséget létesíteni? Meggyőződésem, hogy az különösen a gazdaság jelenlegi nagy haladása mellett lehetséges és hogy ezen rendszer egyúttal a legalkalmasabb a művészet fejlődé-

sére és a civilisatio kincseinek élvezetére. Ikaria nem egy kizárólagos program m, hanem csak egy példa, mely módon lehetséges esetleg a vagyonszövetség alapján egy társadalmat berendezni. „Egy regény alakjában az Ikariai utazás a moral, a philosophia, a nemzeti és társadalmi gazdaságtan egy rendszere, hosszú munkának, rengeteg vizsgálódásoknak és állandó elmékedéseknek gyümölcse”.

Tanítását következésképp foglalja össze:

Mik a természeti vagy isteni jogok? Azok, melyeket a természet vagy az Istenség nekünk adott.

Mik a társadalmi vagy emberi jogok? Azok, melyeket a társadalom adott vagy emberek kigondoltak.

Melyek a természeti jogok? A főbbek a létre való jog, testi és szellemi képességek gyakorlásának joga.

Mit ért létre való jog alatt? Értem a jogot a természet által a táplálkozás, a ruházkodás és a lakás céljaira nyújtott javakat használni, és a jogot, minden támadással szemben védekezni.

Mit ért az összes testi képességek gyakorlásának joga alatt? Értem a jogot jönni, menni, dolgozni, társulni, gyülekezni, szóval mindent tenni, a mi tetszik, mások kára nélkül. Értem továbbá a jogot házasodni és családot alapítani, mert ez a természet óhaja minden egyénre vonatkozólag.

Mit ért a szellemi képességek gyakorlatának joga alatt? Értem a jogot az oktatás eszközeinek használatára.

Az összes emberek természeti jogai ugyanazok-e? Igen, mert ezen jogok az emberi mindenségre vonatkoznak, az emberek pedig egyenlően emberek.

Nem-e egyenlőtlenek az emberek, például erejüket tekintve? Ez igaz, de az erő nem jog és több gyenge

egyesülhet egy gazdaggal szemben; az emberek különbözők lehetnek erő, alak stb. tekintetében, de az ész azt mondja, hogy egyenlők jogokban a természet előtt.

A természet osztotta fel a földet az emberek között? Bizonyára nem; az egész emberi nemnek adta a földet a nélkül, hogy bárkinek bizonyos részt adott volna. Az összes bölcsészek megegyeznek abban, hogy a természet mindent mindnyájunknak adott osztás nélkül és hogy a föld termékei természetes és elsődleges közösséget képeztek.

Melyek a természeti kötelességek? Embertársainkat szeretni és jogaikat tiszteletben tartani, vagy olyat másoknak nem tenni a mit nem akarunk, hogy velünk tegyenek, ellenkezőleg, másokkal azt tenni, a mit óhajtunk, hogy velünk tegyenek.

Társadalomról és társadalmi jogokról beszélt; mi egy valóságos társadalom? Emberek egyesülése, kik szabadon egyesülnek közös érdekből.

Az úgynevezett társadalmak jelenlegi szervezete hibás? Nagy mértékben; mert az egyik rész mindent bír, a másik semmit; az aristocratia bőségben van a nélkül, hogy dolgoznék, a népnek még a szükséges sem jut, bár terhesen dolgozik; a szegények meg vannak fosztva természeti jogaiktól.

Melyek ezen úgynevezett társadalmi szervezet főbb hibái? Három: a vagyon- és hatalomegyenlőtlenség, az egyéni tulajdon és pénz; ha gondolkozunk, azt látjuk, hogy ezek az összes hibák és bűnök, az összes rendellenességek és bajok három főbb oka.

Nincs orvosság ezen baj ellen? Bizonyára van, különben mire szolgálna az ész.

Mi az orvosság? A baj okát elnyomni, azaz elnyomni az egyenlőtlenséget, a magántulajdont és a

pénzt és helyükbe tenni az egyenlőséget és közöséget.

Lehetséges-e a közösséget, az egyenlőtlenséget és magántulajdon rendszerét azonnal becserélni? Nem, egy átmeneti rendszer szükséges.

Milyen átmeneti rendszer? Egy rendszer, mely a magántulajdon fentartása mellett, lehetőleg megszünteti a nyomort és fokozatosan a vagyon és hatalom egyenlőtlenségét, mely nevelés által új nemzedékeket teremt a közösség számára, mely a vitatkozási és egyesülési szabadság és az általános szavazati jogot megadja.

Mért nem nyomatnék el a magántulajdon? Mert a tulajdonosok abba bele nem egyeznének, az erőszakot pedig mindenképp kerülni kell és mert physikailag lehetetlen azonnal a közösség számára szükséges munkákat végrehajtani.

Mi volna az átmeneti korszak tartama? 30 vagy 50, vagy 100 év, az országok szerint.

Ugyanezen elvek alapján írja meg a kommunisztikus hitvallást (*Mon credo communiste*. Paris, 1841.).

Cabet tehát csak hosszabb átmenettel, nem erőszakos úton, hanem az új társadalomba való belenevelés útján akarja a vagyonközösség rendszerét megvalósítani.

1847 május havában kiadja Cabet a *Populaire* című lapjában a jelszót „Allons en Icarie!” keresük ott a szabadságot és egyenlőséget, melyet itthon tőlünk megtagadnak. Már előzetesen Londonban tárgyalt a szükséges földterületek megszerzése iránt Texasban. Owen buzdította, ellátta jó tanácsokkal. A londoni német socialisták, kik már Marx hatása alatt állottak, bár gyermekes játéknak mondták a

társadalmi kérdés ily módon való megoldását, mégis elismerték a Cabet által a társadalmi mozgalomnak tett nagy szolgálatot. Proudhon a hasonló kísérletekre vágyódó fourieristáknak azt mondta: Maradjatok Franciaországban. Cabet az ország minden részéből kapott helyeslő leveleket. Ellene csalás miatt elfogatási parancsot adnak ki, de aztán szabadon bocsátják. 1848 február 3-án indul az első csoport és alig három héttel rá kitör a forradalom. Franciaország megmutatta, hogy nem volt jogosult benne kételkedni azoknak, kik a szabadság és egyenlőség zászlaját követték.¹

Az ikaristák Amerikában több helyen alapítottak telepeket, a legnevezetesebb Icaria-Speranza volt. De ezek a telepek rövid életűek voltak, többnyire az egyenlenség vetett azoknak véget.

Lehet-e azon csodálkozni, hogy egy gondolkozó fő, mélyen leereszkedvén a vallás gyökereinek vizsgálatába, a communismus eszméjéhez jut. Van-e erősebb alapja a társadalmi eszménynek, mint Krisztus tana, mely minden világi öröm iránt közömbös, melyben már sokszor a communismus igazi alapját keresték, midőn az emberek testvériségének elvét hirdeti. És nem kellett annak főleg olyan időben bekövetkeznie, midőn a nép társadalmi bajainak gyógyulását keresve, visszanyúl érzelmeinek, erkölcsi fogalmainak, reményeinek legáltalánosabb kútforrására? Remény és félelem, bizalom és bizalmatlanság között hánykódva, a népet a kereszténységgel ismét összeköti egy író, ki mély nyomokat hagyott korának gondolkozásában. Lamennais a neve.

¹ Fournière: Régne de Louis Philippe 561. íap s k.

Midőn a legkülönbözőbb oldalról a jövő felépítésével foglalkoztak, az egyház sem maradhatott tétlenül. Nagy mozgalom indult meg Lamennais nyomán. Lamennais féltette az egyház erkölcsi hatalmát világi szerepétől. Szerinte a papság politikai befolyása fordított arányban áll erkölcsi tekintélyével. Az egyháznak a lelkiek felett kell uralkodnia és nem a világiak felett. Minthogy pedig a vallástalanság leginkább a bourgeoisie jellemvonása volt, arra szólította az egyházat, hogy a néphez forduljon. Mert csak az mentheti meg az egyházat, mely akkor tényleg már csak egy passiv szerepet játszott. Felszólítja a katolikuskokat, hogy ne a hatalmat támogassák, ne az állami kényszert követeljék, hanem követeljék egyszerűen és mindenkor a szabadságot. Nemsokára akadtak neki tettere vágyó követői: Lacordaire, Rohbacher, Gerbet, Montalembert, Mérode és mások. Követelték első sorban a lelkiismereti szabadságot, a tanítás szabadságát, mely a jezsuita collegiumok javára szolgált volna. Lamennais katholizálni akarta a szabadságot. Lapjának, az Avenir jelszava volt: Isten és a szabadság!¹ Az egyházat el akarta választani az államtól. Az egyház erejét a népből merítse — keresztény demokracia. „Emlékezzetek arra, hogy a földön semmi sem tart örökké. Ha a ti vallástok nem halad az emberi nemmel, ha az emberi szív érveréseivel nem tart rhythmust, akkor visszafejlődik és tönkre megy. Szakadjatok el a királyoktól, nyújtsátok kezeteiket a népnek; erős karjával, és a mi még több, szeretetével fog titeket védelmezni. Nyúljatok ismét az első pásztorok pásztorbotjához, abban a szellemben, mely azokat lel-

¹ Fournière: Règne de Louis Philippe. 86. lap s k.

kesítette és .ha szükség, vegyének magatokra a vértanúk bilincseit.

A mozgalom az alsó papságra nagy hatást tett, de az egyházi hatóságok megijedtek, mert féltették előnyös helyzetüket és nem igen lelkesültek az egyház és az állam elválasztásáért és azért, hogy jövedelmök a hívők nagylelkűségétől függjön. Az államhoz csatlakoztak és azzal együtt Rómában lépéseket tettek, hogy megakaszszák Lamennaist, ki az egyházat demokratizálni akarja. A „miseri vos” encyklika elítéli Lamennais és barátjainak hibáit. Barátjai alávetették magukat, de Lamennais egyedül tovább haladt. Midőn az egyházból kilépett, a szobájában Mária szobrát helyettesítette a szabadság szobrával.¹

Positiv szervező elvei nem voltak; főleg az associate elvének volt a híve. Az absolut egyenlőség ezzel sem lesz elérve, de ez nem is a cél, mert a természet is ellentmond az egyenlőség ily mechanikus felfogásának és azt egy napig sem túrné. Különböztetését következőkép határozza meg: „Ha socialismus alatt egyikét azon rendszereknek értik, melyek Saint-Simon és Fourier óta mindenütt felburjánzottak és melyeket általában akkép lehet jellemezni, hogy a magántulajdon és a család megszüntetésére törekednek, akkor nem vagyok socialista. Ha azonban a socialismus alatt az associatio elvét mint a keletkező félben levő rend alaposzlopát és azt az erős hitet értik, hogy — magának a physikai és morális élet változatlan feltételei mellett — ezen rend egy új társadalmat fog létesíteni, melylyel semmit a múltban nem lehet összehasonlítani, akkor mindenesetre socialista vagyok.”

¹ Revue des Deux Mondes 1909 június 1. 588. lap.

Különösen *Le livre du peuple* (Paris, 1838) című meleg színekben írt munkájában találjuk társadalom-politikai felfogásának kifejtését. Azonkívül tekintetbe jönnek még: *L'esclavage moderne* (1840); *Le pays et le gouvernement* (1840); *Questions du travail* (1849).

Ti vagytok — mondja Lamennais a *Nép Könyvében* — a nép, tehát hallgassatok, mit értenek nép alatt.

Vannak emberek, kik a nap terheitől lenyomva, szakadatlanul a nap, az eső, a szél, az időszak minden bántalmainak kitéve, fáradsággal művelik a földet, kik abba a maggal, mely majdan gyümölcscsésé érik, erejük, életök egy részét beássák és így, verejtéktől gyöngyöző homlokkal, a mindenki számára szükséges élelmet előállítják.

Ezek az emberek a nép emberei.

Mások erdőkben, kőfejtésekben, bányákban dolgoznak, mérhetetlen mélységekbe szállanak le, hogy sót, szenet, ásványokat, általában az ipar és művészet számára nélkülözhetetlen nyersanyagokat termeljék. Ezek, mint az előbbiek, súlyos munkában öregednek meg, hogy az összesség számára mindazokat a dolgokat szerezzék, melyek szükségesek.

Ezek is a nép emberei.

Ismét mások olvasztják az érezet, megmunkálják és azt az alakot adják neki, melyben ezer különböző célra alkalmassá válik; vagy feldolgozzák a fát, szőnek gyapjút, vásznat, selymet, előállítanak különböző anyageombinációkat, vagy hasonló buzgósággal fáradoznak, hogy gondoskodjanak a különböző szükségletekről, melyek közvetlenül a természetből vagy a társadalmi viszonyokból fejlődnek.

Ezek is a nép emberei.

Mások szelik a tengereket, mindig veszélyektől környezve, hogy az egyik ország termelvényeit a másiknak partjára hozzák, vagy a hullámokkal és viharokkal küzdenek a trópusok forróságában és az örök hó hidegében, hogy a halászat által a közös élelmiszerek összességét szaporítsák, vagy a tengertől elhódítsák a nekünk hasznos termékek tömegét.

Ezek is a nép emberei.

És nem ismét a nép gyermekei-e, a kik a hazáért fegyvert ragadnak, kik azt védik, kik annak legszebb éveiket, virrasztásait, verőket áldozzák; kik magukat feláldozzák és meghalnak más emberek biztonságáért, hogy a családi élet nyugodt örömeit biztosítsák?

Közülök mások — ezer akadály dacára — buzdítva és támogatva lángeszök által, felvirágoztatják az erkölcsnemesítő művészetet, irodalmat, tudományt, civilizálják a nemzeteket, körülveszik azzal a sugárzó fényvel, mit dicsőségnek neveznek, és így forrásává, még pedig legtermékenyebb forrásává válnak a nyilvános jólétnek.

Tehát „nép” minden országban azok, kik dolgoznak; kik minden tekintetben termelékenyen tevékenyek; kik munkaerejüket az egész közület előnyének szentelik, az osztályok, a kik az állam javáért a leghasznosabbat teszik, a kik fenntartására nélkülözhetetlenek. Tehát el a kiváltságoltak kisebbségével, kik magukat az élvezet posványába beleássák; csak a népben testesül meg az emberiség.

A nép nélkül jólét, fejlődés, általában élet egy üres álom volna, mert élet munka nélkül nem képzelhető és az egész világon a munka a nép osztályrésze.

Ha egy villám azt a földről elnyelné — mi lenne a társadalomból? El kellene tűnnie. Csak itt-ott

maradna néhány egyén az egész földre szétszórva; közök munkájával kellene akkor a földből a gyümölcsöket kikaparni. De hogy élhessenek, okvetlenül „néppé” kellene Összetömörülniök.

Vizsgáljuk most egyszer, milyen tulajdonságoképpen a mai társadalomban, mely majdnem kizárólag a népből alakul és mely tulajdonképpen csak a nép által áll fenn, a nép helyzete? És mit tesz a társadalom a népért?

Azzal sújtja a népet, hogy szüntelenül az akadályok egész sorával küzdjön, melyet neki még nehéz sorsának megkönnyítésére, helyzetének javítására irányuló törekvéseiben útjába gördít; alig enged neki egy sovány részt munkájának gyümölcseiből; sőt úgy bánik vele, mint a paraszt a lovával vagy barmával, néha még rosszabbul; ha változik is a név, de szolgaságot vet nyakára, nyomort minden reménysugár nélkül!

Ha össze kellene számítani az összes szenvedéseket, melyeket a nép nem a természeti törvények kényszerítő szükségénél, hanem a társadalom bűneinél fogva, évszázadok és évszázadok óta túr, az egyenlő volna a fűszálak összességével, mely a könyeivel áztatott földet takarja.

Tartson-e ezen állapot az örökkévalóságig? Távol legyen ez a gondolat! Isten útjai szeretettel vannak kövezve. Ő nem atyja annak az ínségnek, mely a tereméseite a lét nyomorában földhez sújtja, sőt tőle származik a jó, melylyel bőségben környezi őket.

A világcsalád szövetségét kell alapítani, Isten városát, lépésről lépésre, szüntelen munkában. Ha aztán annyira lesztek, hogy egymást kölcsönösen mint testvérek szeretitek, mint testvérek közlekedtek, ha

mindenki boldogságát csak mindnyájuk boldogságában találja, életét mindnyájuk életében, érdekeit mindnyájuk érdekében, minden perczen kész életét a közös család minden tagjáért feláldozni, a mint ők készek, érette helyállani — akkor a világból el fog tűnni a szenvedések tömege, melynek súlya alatt az emberiség görnyed, a mint a ködpárák eltűnnek, ha a nap kél a mennyboltozaton.

Mit vetnek szemetekre az ellenségeitek? Azt, hogy a saját uralmatokat akarjátok a maguké helyébe tenni, hogy visszaéljeteK vele, mint a hogy ők visszaéltek vele.

KergesséteK szét ezeket a haszontalan képzeteket! HirdesséteK egy és ugyanazon órában a kötelesség uralmát a jog uralmával.

Feladatotok az anyagi világban a létfeltételeket kevésbbé bizonytalanná, kevésbbé nehézbé alakítani, az „éhezni kell” nyomorát leküzdeni. Mert az összes teremtmények közül egyedül az ember az, ki nélkülöz. És miért? Mert mások sajátítják el munkátok gyümölcseit és azokon meghíznaK. És honnan jön az az aránytalanság? Csak onnan, hogy mindegyik közülöteK elszigeteltségben meg lévén fosztva a lehetőségtől, a tőke és munka megfelelő egyensúlyát helyreállítani és fenntartani, védelem nélkül kizsákmányolónak kapzsiségának ki van szolgáltatva. Hogyan szabadulhattok ezen áldatlan függőségből? Ha egyesültöteK, ha associatiót alkottöteK! A mire az egyes nem képes — tíz már képes és ezer még inkább!

Miről van szó? Az erőszak formáját megváltoztatni, némely visszaélést eltörölni, némely javítást a törvényekbe bevezetni? Nem, nem ez az, a mi a népeket mozgatja és hatalmasan felrázza. Arról van

szó, a társadalom alapjaiba egy elv helyébe egy másikat rakni, a természet egyenlőségét az egyenlőtlenség helyébe, az összesség szabadságát egyeseknek születés szerinti és abszolút uralma helyébe. És mi ez más, mint a kereszténység?

Lamennais fellépése előtt létezett ugyan egy proletariátus — mondja Stein¹ —, de ezen proletariátusban még nem volt egységének, mint a nép egy külön önálló osztályának öntudata. Lamennais adta neki nevét és ezzel a tűzkeresztséget, melylyel jogosultnak érzi magát a kötelességtől követelni, mit a szeretettől remélhetett... A megsemmisítő elemet felrázta álmából és az ellentmondás érzete sötét töprenkedéssé vált egy vad jövő fölött. Itt Lamennais hazájának oly ellenséget nevelt, mely nem fog békét kötni, míg a komoly hatalom le nem győzi.

„Lamennais élete csak mozgás és az irány, nem a cél elérése az, a mi őt jellemzi.”

Utolsó akarata szerint a szegények temetőjében kellett őt nyugvóhelyére vinni, mint bármely szegényt és egy kereszttel sem engedte azt megjelölni.

¹ Der Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreichs I. 890 l.

HATODIK FEJEZET.

Proudhon.

„A munkások Franciaország nagy városaiban majdnem folytonosan érintkezésben a rendesen tudományosan képzett republikánusokkal és demokratákkal, sokszor résztvevén titkos egyesületekben és körülvéve a nyilvános tudomány és a napi irodalom nagy gazdagságától, majdnem önkénytelenül hozzászoknak az önálló gondolkozáshoz és beszédhez. Nem lehet tehát csodálkozni, ha magából a munkások osztályából egy egész sora az íróknak keletkezik.” Ezek között kétségtelenül a legnagyobb Proudhon volt, ki egyáltalában a francia socialismus fejlődésének csúcspontját jelzi.¹

Az egyéni szegénység talajából táplálkozik a socialismusnak ezen hatalmas hajtása is. Azt olvassuk Proudhonról, hogy forradalmi eszméibe beleszövődik afeletti töprenkedése, hogy atyja minden szorgalma, minden becsületessége mellett sem képes családját fenntartani. A vagyoni romlás következtében családját elveszti kis birtokát. Azt írja erre vonatkozólag később: Ki tudja, vájjon egy jó földhitelintézet létezése

¹ Stein: Die industrielle Gesellschaft. IL kiad, (Lipcse, 1855) 462. 1.

mellett nem maradtam volna-e egész életemben mezőgazda és conservatív?

Harczias, hajthatatlan, az erkölcsi pathos által zománcozott jellem, erős analytikus ész volt, ki a tévedést szerette utolsó rejtekéből is kiűzni. Mint gymnasista őrzi otthon a nyáját, dolgozik az atyja üzletében, dolgozik mint szedő, aztán kereskedősegéd, szerkesztő, képviselő, amellett tanul nyelveket, héberül is, tanult heológiát, philosophiát, jogot, főleg pedig közgazdaságtant, melyet az emberiségre nézve legfontosabb tudománynak tekint. Közben érintkezik tudósokkal, jár előadásokra a Sorbonne-ba, agitál, ír, tanul és tanít. Tevékenysége miatt elítélve, száműzve, nélkülözésekkel küzdve, végre összetörve. Bölcsője ugyanabban a városban állott, mint Fourier-é, Besançonban, és mégis mily ellentét a saját gondolatrendszerének chrysalishüvelyébe bezárt tudós és a politikai és társadalmi élet gyúpontjában élő, ezernyi összeköttetést szövő reformátor között!

Ha egy közel harminczkét éves ember — mondja Proudhon egyik levelében — hibáján kívül az ínséghez közel járó állapotban van, ha egyszerre elmékedései közben felfedezi, hogy annyi bűnnek és nyomornak oka tisztán egy számítási hiba, egy helytelen számvitel, ha egyúttal a kiváltság védőinél több arczatlanságot és rosszhiszeműséget észrevenni vél mint képtelenséget és korlátoltságot, nehéz, hogy epéje ne dolgozzék és irálya ne legyen visszhangja lelke háborgásának.¹

A besançoni akadémiához egy ösztöndíj tárgyában intézett levelében pedig ezeket olvassuk: Születve és

¹ Fournière, Règne de Louis Philippe. 463. 1.

nevelve a munkásosztályban, hozzátartozván ma is és mindenkoron, szíve, természete, szokásai, főleg pedig az érdekek és vágyak közössége által, folyamodó legnagyobb öröme volna, ha szavazataikat kapná; ne kételkedjenek abban, uraim, hogy személyében méltányos támogatásukat a társadalom ezen érdekes részére irányítottam, melyet a munkás neve díszít, hogy méltónak tartottak Önök mellett első képviselője lenni, és hogy ezentúl fáradság nélkül dolgozhatik a bölcsészet és tudomány segítségével, akarátának minden erejével és eszének minden hatalmával testvéreinek és társainak teljes felszabadításán.

És midőn az akadémia őt jelöli, így szól önnön-magához: „Proudhon, te mindenekelőtt a szegények ügyének tartozol; az alacsonyok felszabadításának; a nép kimívelésének; te talán utálata léssz a gazdagoknak és hatalmasoknak; a kik a tudomány és Plutus kulcsait tartják, elátkoznak; te azonban kövesd reformatori utadat az üldözések, a gyanúsítások, a fájdalmak, még a halálon keresztül is; hidd sorsodnak, mely neked kilátásba van helyezve, de az apostol dicső vértanúsága helyett ne válaszd a rabszolgák élvezeteit és aranyozott lánczait”.

Bergmann barátjának ezt írja Proudhon: Franciaországban mást nem értenek, mint a gorombaságot, a személyeskedést, a sértést; gyanúsításokkal, épével és köpettel leöntik egymást; ezek a gondolatok formái. És mert így kell beszélni, hogy megértsék, Proudhon még egy néhány hanggal magasabbra száll.¹ Tudom, mondja, hogy szememre vetik a polémiámat, de ez csak taktika, annyi gyávaság van mai nap a

¹ Fournière, Règne de Louis Philippe. 469. 1.

kritikákban, hogy jó, ha van egy szakács, a ki egy kis ecetet és czitromot vegyít a mártásba.

Proudhont és felfogását jellemzi rendkívül nehéz kifejezési módja. Felfogása, bármennyire legyen az különböző oldalról befolyásolva, egészen egyéni. Amellett kétségkívül időről-időre módosul a felfogása. Míg egyfelől a socialismust úgy jellemzi, mint a nyomor vallását, másfelől meg ezt mondja: a socialismus semmi egyéb, mint a társadalmi gazdaságtan.¹ Megtámadja a tulajdonjogot gyökerében, nélkülözhetetlennek tartja rendeltetésénél fogva és a „propriétévol-”tal szemben követeli a „propriété-liberté”-t. Bár lényegében forradalmár, hátat fordít a forradalomnak, sőt saját jellemzését egyszer abban találta, hogy „egyszerű financier”.² Georges Weill azt mondja róla, sem forradalmár nem volt, sem anarchista, hanem egy mérsékelt, egy gyakorlati reformátor. Milyen sajátos a kifejezési módja, melynek ismerete pedig első feltétel egy író megértésére, arra igen jó példát hoz fel Droz.³ Le kell rombolni a királyságot, mondja Proudhon és mindenki itt okvetetlenül azt érti, le kell rombolni a trónt, pedig Proudhon itt csak arra a hatalomra gondol, melyet valamely ember akarata gyakorol más emberek akaratára.

Politikai magatartását gyakran gyanúsították. Összeköttetése Napoleon herczeggel is erős kritika tárgyává tétetett. Néha tényleg túlságosan közeledett az oppor-tunismushoz. íme egy példa. Egyik levelében ezeket írja:

Remélem, hogy a minister kedvezően fogadja eszméimet, annál inkább, mert megmutatom neki, hogyan

¹ Droz, Proudhon 136. 1.

² U. o. 137. 1.

³ Droz, Proudhon 114. 1.

lehet a radicalis elméleteket a kormány előnyére fordítani. Tényleg, minthogy egy társadalomban nem lehet sem helyettesítés, sem megszakítás, minden elméletnek be kell bizonyítania, hogy a létező elméletből származik, következésképp, hogy ennek megtartására dolgozik saját megérkezésének napjáig.¹

Nagy befolyással volt Proudhonra kétségtelenül Hegel bölcselete; ezt különösen mutatja a „Contradictions économiques” című munkája; a thesis, anti-thesis és synthesis, a negatio negatiója képletek, melyeknek ő is varázserőt tulajdonított. Kantnak is nagy tisztelője volt; a legnagyobb filozófusnak tartotta, azonban következtellenek vélte, midőn az igazságosságot az Istenre vezeti vissza.

Hegelhez való viszonya legjobban kiderül a következő levélből, melyet Bergmann barátjához írt (1845 jan. 19.): „Remélem, hogy megmutatom a francia közönségnek, mi az a dialektika; nem szomorú-e, hogy míg Németországban minden író magát egy ismert módszernek aláveti és megjelöli azt a logikai eljárást, melyet követ, Franciaországban örökké veszekednek, a nélkül, hogy egymást megértenék? Ennek a szellemi fegyelemnek szükségességét tartottam első sorban fontosnak a sorozatos elmélet vagy dialektika neve alatt jelezni, melyről már Hegel részletes ismertetést adott. Az új ismeretek után, melyeket e télen gyűjtöttem, sok német igen jól megértett engemet, a kik bámulták azt a munkát, melyet végeztem, hogy magamtól eljussak oda, a hol ők vannak. Még nem tudom megállapítani a rokonságot, mely az én metaphisikám és Hegel logikája között van, mert *soha nem*

¹ 1842 jan. 23. Bergmannhoz.

olvastam Hegelt; de meg vagyok győződve, hogy ez az a logika, melyet legközelebbi munkámban alkalmazni akarok; vagy ez a logika csak egy specialise, vagy ha úgy tetszik, a legegyszerűbb esete az enyémnek.”

Grün a Proudhonnál tett látogatásáról (1845 jan. 4.) azt mondja, beszéltünk Hegelről, Feuerbachról, Adam Smithről, Sayról, Blanquiról, Wolowskiról, Fourier és Considerantról, Lisztről és a vámegeletről, Heinérről és Marxról. Továbbá: Érti Kantot és jól látta a tojást, melyet Hegel, Columbus módjára, megállított: a negatio negatióját. Hegel nagy és magasztos munkáját. . . teljesen megértette.

Hegel befolyását, különösen a „ Contradictions ”-ra Saint-Beuve is elismeri, csakhogy azt, mint mondja, le kell szállítani a valóra.

Leginkább a hegeli dialektika utánzására vezetik vissza Proudhon ama hajlamát, hogy a dolgokban rejlő ellentéteket tüntesse fel, keresve az azokat kiegyenlítő magasabb egységet. Módszerének gyökere talán mélyebben rejlik, talán abban a leküzdhetetlen vágyban, a dolgok szövevényes alakulásából az igazság fonalát kihálászni. Hiszen ki tagadná azt, hogy elvek és alakulások ellentéteket mutatnak, előnyöket és hátrányokat, és a legtökéletlenebb bár gyakori tudományos eljárás az, hogy csak az egyiket vagy a másikat akarják látni. Ki tagadhatná azt, hogy a civilizációnak vannak előnyei és hátrányai, az individualismusnak, a socialismusnak vannak előnyei és hátrányai, a munkamegosztásnak, a gépnek, a versenynek, a magántulajdonnak stb. vannak előnyei és hátrányai. Proudhon olyan őszinte, hogy még a bourgeoisie előnyeit sem tagadja, éppúgy mint a hogy nem tagadja a prole-

tariatus, a demokracia nagy hátrányait. Azért ő nem csatlakozott sem azokhoz, kik a kedvelt eszmének csak előnyeit, az üldözött eszmének csak hátrányait látják.

Az őszinteség, az igazságosság, melyet a legmagasabb eszménykép imádott, oka annak, hogy vergődik az élet ellentmondásai, a „contradictions” között és nem elégítheti ki azokat, kik vakon hódolnak egy bálványnak.

Az ellentétek összefoglalása és kiegyenlítése kifejezési módjában is visszatükröződik. A synthesis külsőleg is kifejezésre jut. Így lép a propriété-vol helyébe a propriété-liberté, a munka és tőke ellentéte helyébe a capital-travail, a hatalom és szabadság ellentéte helyébe az autorité-liberté stb.

A francia moralphilosophusok közül befolyással volt rá Bayle, a ki már az erkölcsiséget a vallástól elválasztja azt tanítván, hogy a vallás nem tartotta vissza az embert a bűnöktől. Behatóan tanulmányozta Voltaire, Diderot, Volney munkáit. Egy Persigny miniszterrel folytatott beszélgetés alkalmával azt mondta: Volney a mesterem, D'Alembert, Voltaire, a physiokratok, Condillac, Bayle stb. atyáim. A francia spiritualistákkal (Cousin, Jouffroy) egyesítette a törekvés, az etikát rationalis alapra fektetni.

Befolyással voltak rá az angol philosophusok is, különösen Shaftesbury, Hartley, Butler és Hutcheson. Az intuitív moral hirdetőihez, Butler, Shaftesbury stb. közel áll Proudhon ama felfogása is, mely szerint az erkölcsi érzék az emberbe van plántálva, mint a szeretet, gyűlölet stb.

Kétségtelen, hogy Feuerbachnak is befolyása volt Proudhonra és vallási elméletére. Azonban ezt a befo-

lyást túlozni szokták. Proudhon csak később ismerkedett meg eredetiben Feuerbachhal. Erkölcsi rendszerük alapgondolata lényegileg más; míg Feuerbach az erkölcsöt a boldogságra alapítja, addig Proudhon az igazságosságra. Feuerbach szerint az erkölcs boldogság nélkül egy értelemnélküli szó, Proudhon ellenben ellensége minden hedonistikus erkölcsstannak.

Grün magyarázván a forradalmat, melyet Feuerbach Németországban okozott (hasonlatosságot talál Feuerbach és Proudhon között), azt mondja: Tehát az anthropologia az a metaphysika mozgásban, mire Proudhon azt mondja: én pedig be fogom bizonyítani, hogy a nemzetgazdaságtan a metaphysika mozgásban.¹

Természetes, hogy Comte befolyása is érvényesül. Proudhon is azt vallja, hogy a theologiai gondolkodás egy múló történeti korszak. Ő is híve az altruistikus morálnak. Azonban a positivism us mint egész még sem egyezik meg Proudhon felfogásával, ki minden absolut eszmének ellensége, tehát ellensége a Comte által a régi cultus helyébe plántált humanitási cultusnak, a grand Etre cultusának, mely az Isten fogalom helyébe lépne. Mert hiszen ez is csak egy új Isten, melyhez a grand Etre annyival is inkább hasonlít, mert Comte annak egyházi szervezetét is kifejti. Gazdasági rendszere is lényegesen eltér Comte rendszerétől, ki e tekintetben közelebb áll Marxhoz.

Proudhon, tulajdonkép egy tudós temperamentum, a körülmények által kényszerítve volt, a napikérdésekre vonatkozólag gyorsan megfelelő megoldásokat nyújtani. Iratainak, terveinek, javaslatainak megítélés-

¹ Sainte-Beuve, Proudhon. 212. 1.

sénél e körülményt tekintetbe kell venni. „Hozzá szokva a hosszú tanulmányokhoz, türelmes vizsgáldásokhoz, érett megfontolásokhoz, egyszerre meglepett a köztársaság beköszönése és a problémák sokasága...” Az akkori olvasók nem kívántak hosszadalmas, a történelem, igazságosság, jog által megokolt megoldásokat; gyakorlati megoldásokat kívántak, melyeket máról holnapra megvalósítani lehet, a forradalmat törvényjavaslatokban cikk cikk után, mint akkor mondták.¹

Felfogását, ezéjait igen jól tükrözik vissza a következő sorok: . . . Megérted, hogy most nem az a feladat, képzelődni, agyunkban egy későbbben előterjesztendő rendszert összeállítani; nem így reformálják a világot.² A társadalom csak maga-magát javíthatja, azaz tanulmányozni kell az emberi természetet minden megn) ilvánulásában, törvényekben, vallásokban, szokásokban, gazdaságban; ezen óriási tömegből, metaphysikai műtétekkel kivonni az igazat, kikapcsolni a hamist, hibást, tökéletlent, és az összes megtartott elemekből, általános elveket formulálni, melyek szabályokként szerepelnek. Ez a munka befejezéséig évszázadokat fog igénybe venni. Ezt te kétségbeejtőnek fogod tartani; de nyugodjál meg. Minden reformban két különböző elem van, melyet gyakran összezavarnak: az átmenet és a befejezés. *Az első az egyedüli, mélyre a mai társadalom hivatva van;* arra, mely elvek által valósítjuk meg ezt az átmenetet? Megtalálod \ominus kérdésre a feleletet, ha összefog-

¹ Théorie de la propriété. 37. és 38. 1.

² Itt már találjuk az utopismus visszautasítását, tehát már Marx előtt.

lalod második emlékiratom néhány lapját (10-11.1.): megváltani az összes járadékokat és általánosítván ezt, leszállítani az összes jövedelmek mértékét stb. Megérted, hogy a fokozatos eltörlése mindennek, mit háramlásnak nevezek, azaz járadékok, haszonbérék, lakbérék, nagy fizetések, verseny stb., majdnem teljesen megsemmisítené a tulajdonjog hatását, mert, ha káros, főleg a kamat által az. De ezen fokozatos eltörlés csak a rossz negatívja volna, de még nem lenne pozitív szervezkedés. Erre, kedves barátom, kezdem adni az elveket és az általános törvényeket, de egyedül nem oldhatok meg minden részletet. Ez oly munka, mely ötven Montesquieu-t vesz igénybe. Készemről adni fogom az axiómákat, példákat fogok adni és a módszert, megindítom a dolgokat: az egész világgé, hogy a többit megtegye. Senki sem képes a földön, mint azt Saint-Simonról és Fourierről akarták állítani, minden részt magában foglaló teljes rendszert adni, melyet csak működésbe kell hozni. Ez a leggonoszabb hazugság, mit az embereknek lehet fel-találni és azért elleneztem annyira a fourierismust. A társadalmi tudomány végtelen: egy ember sem bírja egészen . . . Felfedezhetjük alapelveit, aztán elemeit, aztán egy részét, mely mindig nagyobbodni fog. A mit most teszek, az a politikai és törvényhozói tudomány elemeinek meghatározása. (1841 máj. 2. Paris. Gauthierhez.)

Proudhon tehát saját munkáját csak előkészítőnek tekinti és élesen különböztet átmenet és befejezés között. Már Bray azt mondta, hogy egy előkészítő társadalmi stádiumot kell keresni, mintegy egy állomást individualizmus és socializmus között. Ez volt Proudhon törekvése is.

Szerinte az emberiség halad megközelítések (approximations) által:

1. Megközelítése a tehetségek egyenlőségének nevelés által, munkamegosztás által, a képességek fejlesztése által;
2. megközelítése a javak egyenlőségének a kereskedelmi és iparszabadság által;
3. megközelítése az adózás egyenlőségének;
4. megközelítése a birtok egyenlőségének;
5. megközelítése az anarchiának;
6. megközelítése a nem-vallásnak vagy nem-mysticismusnak;
7. korlátlan haladás a tudományban, jogban, szabadságban, tiszteletben, igazságosságban.¹

Bizonyos, hogy Proudhon első sorban kritikai szellem volt. Az élet nála vitatkozást jelent és azért írja egyik Bastiat-hoz intézett levelében, hogy csak azért fél a paradicsomtól, mert ott az emberek mind egyetértenek. Kritikáját a socialismusra is alkalmazta és azért a socialismus enfant terrible-je lett, mint Diehl mondja. Tévedését ez író abban találja, hogy mint fanatikus híve a szabadságnak, a mai magán-gazdasági termelési rendszert fenn akarta tartani, de a mellett lehetségesnek tartotta a pénzt, a kamatot, a bórrendszert eltörölni és ezzel az egyenlőséget is biztosítani. A szabadság — mondja² — Proudhonra nézve egy noli me tangere volt, mint proletárnak érzéke volt a gazdaságilag gyengék szenvedései iránt és a társadalmi bajokat gyógyítani akarta, de másfelől biztosítani akarta az ember legbecsesebb javát, az

¹ Théorie de la propriété. 241. lap.

² Diehl, Proudhon. II. 327. lap.

egyéniiséget. Még az is kénytelen őt csodálni, a ki kénytelen nagy szellemének logikai következetlenségeit kimutatni.

Milyen gazdag szellemnek kellett lennie, azt teljesen kifejezi Grün, midőn egy látogatása alkalmából azt írja: Százmillió eszmét cseréltünk.¹

Érdekes világosságot vet Proudhon gondolkozására a besançon—mülhauseni vasút története. Proudhon kérte Napoleon herceget, hogy az engedélyt adja a Huber által képviselt társulatnak. Huber forradalmár és demokrata volt. Az engedélyt más társulat kapja és Pereire küld Huber és Proudhon kártalanítására 40,000 frankot. Proudhon ezt Napóleon herceg előtt a következőképp indokolja: Nem akarom a morális és megvesztegethetetlen embert játszani; nem szeretem a színházi erényeket és csak azt becsülöm, a mi természetes és szerény .. . Mint nemzetgazda és demokrata kértem az engedélyt a Murray-társulat számára: nemcsak kedvezőbb feltételeket akartam az állam számára szerezni, hanem egy eszmét akartam ténynyé váltani, a vasúti társulatok decentralisatiójának, függetlenségének és az állam alá tartozandóságának eszméjét ... *Pereire az ipari hűbériség, a Saint-Simon-féle elv képviselője és feje*, mely elv most nemzeti gazdaságunkban uralkodik, melyet antidemokratikusnak és anti-liberalisnak tartok, veszélyesnek a nép emancipatiójára és a császár hatalmára nézve. *Kötelességem, sorsom, hogy e rendszer ellen mindenütt harcoljak* ... a császár, az ön unokaöcscse, miután a lelkünket kiszolgáltatta a jezsuitáknak, a nép vagyonát kiszolgáltatta a zsidóknak. (1857 September 7. Paris.)

¹ Sainte-Beuve-Proudhon. 211. lap.

A nép kegyét is élvezte. Midőn 1848-ban a véres júniusi napokban az állami socialismus, Louis Blanc munkára való joga megbukik, a nép az állami socialismus ellen fordul és Proudhon eszméit felkarolja.

Sok éleslátása és helyes ítélete volt az egyénekről. Mikor Bonapartét megválasztják a köztársaság elnökévé 1848 december 10-én, azt mondja róla, hogy ő Napoleon a kicsiny, a törpe lesz. Egy más helyen, azt mondja, hogy Franciaország utolsó uralkodója lesz.¹

Eánk nézve az is érdekes, hogy Franciaország beavatkozását az osztrák-olasz háborúba rosszalta.

Bár iskolát nem alapított, számos híve volt; ezek között Diehl felsorolja Bergmant, Langlois-t, Darimon-t, Duchéne t, Chaudey-t, Berlay-t, Clément-t, Charles-Edmond-t, Delhasse-t, Rolland-t, Massol-t, Herzen-t, Longuet-t, Perrot-t; ide számíthatjuk Mülberger-t, Grün-t, mindenesetre részben legalább Sainte-Beuve-t. A nemzetgazdák közül sűrű érintkezésben volt Joseph Garnierrel, ki Proudhon eszméi iránt bizonyos rokonszenvvel viselkedett.

37 kötet a társadalmi élet, a nemzetgazdaságtan, a politika, az aesthetika, a jog, a theologia egész mezejére kiterjedő tudományos dolgozat, hozzá 14 kötet levelezés — ez képezi Proudhon szellemi hagyatékát. Termékenységre, sokoldalúságra, de eredetiségre, bonczoló tehetségre, dialektikai jártasságra nézve egyike a legkiválóbb íróknak, a socialismus képviselői között kétségkívül Marx mellett a legjelentékenyebb.

Proudhon hatása a francia socialismusra nézve döntő volt. Lassanként elhomályosítja a régibb uto-

¹ Confessions 220, és 227. lap.

pistikus rendszereket. A francia socialismus őt követi, az ő tanának befolyása még az Internationale első éveiben a francia socialisták révén döntő és csak lassan homályosul el Marx mellett. Úgy látszik, hogy Franciaországban a proudhonismusként egy új arája kezdődik. Születésének évszázados fordulója alkalmával (1909) az általa hirdetett igazságok ismét erős visszhangra találtak és egyes írók nem késtek fölényét Marxxal szemben hangsúlyozni, különösen pedig azt, hogy az ő idealismusa, erős erkölcsi alapja sokkal sympathikusabb, főleg a francia proletariátusnak, mint Marx rideg materialismusa és amoralismusa. A Syndikalismus összefüggése a proudhonismussal is mindinkább világossá válik.

Érdekes, hogy Franciaországon kívül is Proudhon ismét nagyobb benyomást tesz a gondolkozókra, különösen az ő teljesen pártatlan törekvése az igazság után. Hammacher, Marx legújabb monographistája munkáját jóformán kezdi és végzi Proudhonnal, mottóját és végszavát tőle kölcsönzi. A bevezetésben pedig azt mondja róla, hogy „egy valóban szabad és előítélet nélküli szellem, a ki még saját rendszerével szemben is leteszi a dogmatismust és csak egy irányelvet ismer: az igazságot.”

A socialismus Proudhon szerint az igazságosság elvének alkalmazása az ökonómiai viszonyokra. Az emberiség első korszakaiban az igazságosság védelmére szolgálnak a vallások. Az Isten eszméje az igazságosság allegóriája, az Isten eszméje az igazságosság eszméjének első megnyilvánulási módja. Lényege az igazságosság elvének az emberi méltóság elismerése embertársainkban. Törvénye: Tedd másoknak azt a jót, a mit tőlük kapni óhajtasz. Az igazságosság nem

származik Istentől, az az emberben immanens. Az igazságosság megvalósítása a törvényekben tökéletlen. Jog és önérdék nem azonosak, a jogot nem lehet az érdekre alapítani. A dolgok természete és a társadalom föltételei követelik, hogy az egoizmus a közérdeknek alárendeltessék. A gazdasági életben az igazságosság jelenti a szolgálatok kölcsönösségét („mutualité”). Az igazságosság és a szolgálatok kölcsönössége pedig követeli, hogy a munkás oly bért kapjon, mely megfelel munkatermékének és hogy a forgalomban egyenlő értékek cseréltesse, miből a hitel ingyenes kiszolgáltatása következik. Az állami életet is át kell hatnia az igazságosság elvének. Uralomnélküliség nem képzelhető emberek között. Még nem létezett némileg rendezett nemzet, mely az állami élet lényeges szervei nélkül élt volna. A történelem tanúsága szerint az anarchia éppoly kevésbé érvényesül az emberiségben, mint a világegyetemben. Azonban éppoly helytelen, mint az Isten kegyelméből való uralkodás, helytelen a nép kegyelméből való uralkodás. Az egyik bálvány helyébe a másik lép: a népdiktatura nem változtat semmit, hanem az uralkodást az egész népnek kell gyakorolnia. Azonban csak a szükséges gazdasági reformok megvalósítása után érhető el az igazságosság uralma.

Droz szerint¹ Proudhon a társadalmi kérdést következőképp formulázta: Oly társadalmi rendszert kell létesíteni, mely visszaadja a társadalomnak a vagyont, mely más társadalmi rendszer által tőle elvonatott. Abban a hitben élt, hogy e problémát rövid idő alatt és minden erőszak nélkül meg lehet oldani.

¹ Proudhon 137. 1.

A vasárnap ünnepléséről szóló dolgozat Sainte-Beuve¹ szerint csak ürügy volt, hogy még kissé homályos eszméit előadja és Mózes védelme alá helyezze. Proudhon puritán képzelődése megragadja Mózes törvényeit, saját felfogása szerint magyarázza azokat és maga módja szerint az egyenlőség codexévé teszi. Mózes theokráciájában keresi a demokrátiát. Itt van csirája az Ő tulajdonjogának, mely szerinte lopás. Midőn a tízparancsolat azt mondja: ne lopj, ez a héber eredeti „energikus” nyelvezete szerint: te el nem vonsz semmit, magad számára semmit félre nem téssz. A tulajdonjogról című munkájában csak Mózes gondolatát fejti ki, megsemmisítvén az utolsó hamis istent, a tulajdonjogot.

A tulajdonjog lopás, ez a jelszó a vészharang kongásához hasonlít, — mondja Sainte-Beuve² — egy szózat az összes kitagadottakhoz! Az argumentatio győztes és döntő, mert Saint-Beuve szerint a tulajdon jogcíme nem a természetben, hanem emberi intézményekben gyökerezik. Proudhon ellenségei vért izzadnak, de végre is kényszeríti őket végső engedményeik formulálására, arra, hogy akarva nem akarva és bár nagy távolságban, de mégis feléje közelednek. Hallom — mondja Sainte-Beuve — sarkastikus nevetését. Talán csak ezt akarta elérni!

A híres „La propriété c'est le vol” már Brissotnál fordul elő és ezért Proudhont plágiummal vádolták. Proudhon erre először felhossa, hogy Ő erről csak az 1850-ben megjelent Sudre-féle munkából nyert tudomást. Ha csak a kifejezés atyaságáról van szó,

¹ 42. 1. s. k.

² 69. 1.

szívesen átengedi az elsőbbséget. De Brissotnál ez csak egy hyperbola, declamatio volt. Brissot nem értette saját szavainak értelmét, bírálata pedig minden ponton téves. A mit Brissot támad, az Proudhon szerint képezi éppen a tulajdon erejét.¹

„Qu'est-ce que la propriété? Premier mémoire: recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Deuxième mémoire: lettre à Mr. Blanqui sur la propriété” ez czime annak a munkának, melyben a fennálló tulajdonjogi rendszert bírálat tárgyává teszi, a tulajdonjog és társadalmi rendszer pathológiája.

Ha arra a kérdésre — így kezdi Proudhon ezen leghíresebb, a besanconi akadémia által kitüntetett munkáját — kellene felelni: mi a rabszolgaság? én egy szóval felelnék: ez gyilkosság, gondolatomat megértenék. Nem volna szükségem hosszadalmas fejtegetésre, hogy kimutassam, miszerint a hatalom, egy embert megfosztani gondolatától, akaratától, személyiségétől, annyi mint meggyilkolni. Miért nem felelhetnék tehát arra a másik kérdésre: mi a tulajdonjog? lopás, a nélkül, hogy biztos legyek, hogy engemet félreértenek, bár a második tétel csak az első tétel átalakítása?

Nem készítek rendszereket; követelem a kiváltságok, a rabszolgaság eltörlését, a jogok egyenlőségét, a törvény uralmát. Igazságosságot, semmi egyebet, mint igazságosságot.

Olvastam százakra menő köteteket: philosophiát, jogot, nemzetgazdaságtant, történetet és látom, soha nem értettük meg e szó szentségét: Igazságosság.

Az Igazságosság a központi csillag, mely kormá-

¹ Théorie de la propriété. 211. 1.

nyozza a társadalmakat, a sarkpont, mely körül a politikai világ forog.

Minthogy a tulajdonjog csak úgy védhető, ha igazságos, minden a tulajdonjog mellett felhozott érvben szerepet kell játszania az igazságosságnak.

Két elméletet állítottak fel a tulajdon igazolására: a foglalási elméletet és a munkaelméletet. A foglalás megakadályozza, a munka lerombolja a tulajdont.

A foglalás joga azonban csak az egyenlőség határai között létezik. Mindenki túri, hogy mindenki annyit foglaljon, a mire szüksége van, ez tehát kölcsönösséget, egyenlőséget tételez fel. Ha az ember egyénisége és szabadsága csak javak segítségével érhető el, ez minden emberre vonatkozólag egyformán áll.

De a munkára sem vezethető vissza a tulajdonjog. Mert a munka társadalmilag van szervezve és mindenki élvezi az összesség munkásságát. Egy terméivény sem létezik más terméivény nélkül; egy elszigetelt termelés lehetetlenség. De a munka, ha terméivényeire is igényt tarthatna, nem tarthatna igényt a munka eszközeire.

A tulajdonjog lehetetlen, mert semmiből követel valamit; a tulajdonjog lehetetlen, mert mellette a termelés többbe kerül, mint a mennyit ér; a tulajdonjog lehetetlen, mert egy adott tőke mellett a termelés arányban áll a munkához, nem pedig a tulajdonhoz; a tulajdonjog lehetetlen, mert gyilkos; a tulajdonjog lehetetlen, mert mellette a társadalom magát emészti; a tulajdonjog lehetetlen, mert a zsarnokság anyja; a tulajdonjog lehetetlen, mert ha elfogyasztja, a mit kap, elveszti, ha megtakarítja, megsemmisül, ha tőkésíti, a termelés ellen fordul.

A tulajdonjog tehát lopás; a tulajdonjogot alkotó lopás tizenöt fajtát sorolja fel. Tulajdonjog mellett nincs kormány, nincs közgazdaság. A tulajdonjog közeledik megszűnéséhez és az emberiség keresi a jövőt az anarchiában.

„Teljesítettem a feladatomat; a tulajdonjogot legyőztem, többé fel nem támad”.

Az egyéni birtok a társadalmi élet feltétele; a tulajdonjog a társadalom öngyilkossága. A birtok a jupon alapszik. A tulajdon a joggal ellenkezik. Töröljétek el a tulajdont és tartsátok meg a birtokot: és ezen egy elvi módosítás által megváltoznak a törvények, a kormány, a közgazdaság, az intézmények; ki lesz űzve a rossz a földről.

Küzdöttem¹ és fogok tovább is küzdeni a tulajdonjog ellen; azonban mielőtt kívánják, hogy ezért bocsánatot kérjek, nézzetek egy kissé körül, nézzétek képviselőinket, hivatalnokainkat, philosophusainkat, ministereinket, tanárainkat, publicistáinkat, vizsgáljátok, hogyan tárgyalják a tulajdonjogot, vizsgáljátok, hány korlátot kell állítani mindennap közérdekből, hány rést ütöttek rajta, kérdezzétek meg a történetet és aztán mondjátok meg nekem, mi marad egy félszázad múlva ebből az ósdi tulajdonjogból?

Az irodalom és a philosophia alsó rétegeiben éppúgy, mint a nagy közönségben még azt képzelik, hogy a magántulajdon eltörlésével senkisé is fogja munkájának gyümölcsét élvezni, senkinek nem lesz semmi tulajdona és hogy egy zsarnok közösség fog a család és a szabadság romjain felépíttetni. Ezek chimeraerák, melyek még egy ideig védik a kiváltság ügyét.

¹ Deuxième mémoire.

Proudhon még egyszer tárgyalja a tulajdonjog kérdését a „Théorie de la propriété” című munkájában E munkában felfogása még világosabban domborodik ki.

Első emlékirataimban, melyekben a fennálló rendet a homlokzaton megtámadtam, azt mondtam: A tulajdon lopás! Szükséges volt tiltakozni és hogy úgy mondjam, kidomborítani intézményeink nyomorúságát . . . Ezen emlékiratban egyúttal tiltakoztam minden communistikus következtetés ellen... A „Système des contradictions” hivatkozás első definiómra, egy ellenkezőt adok: A tulajdon szabadság! . . . A tulajdonjog létokával és létokának hiányával szerepel.¹

A tulajdonjog egy egyetemes tény, egy legyőzhetetlen tény, melyet a törvényhozónak előbb-utóbb szentesíteni kell, mely hamvaiból kikél, mint a phönix, ellentéte a kasztnak, biztosítéka a szabadságnak, megtestesítése az igazságosságnak.²

Mínhogy a tulajdon absolut, mely egyesíti két ellentétét, Kanttal és Hegellel szólva, egy antinormia, synthetizálni kell egy magasabb képletben, mely ki-elégíti a collectiv és az egyéni érdeket.³

A tulajdonjog eredete egy hibás és társadalomellenes elv, de a melynek rendeltetése, hogy a jövőben általánosításával és egyéb intézmények segítségével minden társadalmi rendszer sarkpontja és rugója legyen. *

A tulajdonjognak nem természetét, hanem alkotásait kell megváltoztatni.⁵

¹ 37. 1.

² 75. 1.

³ 205. 1.

⁴ 208. 1.

⁵ 210. 1.

Engemet nem vezetett ellenséges érzület a tulajdonjog intézménye, sem örökösei ellen.¹

Az összes a tulajdonjog mellett felhozott érvek tulajdonkép csak a birtok, a haszonélvezet, a használat szükségességét bizonyítják.² Ezt a birtokjogot állítja szembe a tulajdonjoggal.

A tulajdonjog a legfontosabb elv, melynek segítségével a történelem forradalmait magyarázhatni. Még soha nem volt oly körülmények között, melyeket az elmélet követel; még nem volt nemzet, mely ez intézmény magaslatán állott volna.³

Mélyebben belehatolván elméleti vizsgálódásokba, szükségét érzi, hogy a közgazdaságtan alapkérdéseit rendszeresebben tárgyalja. Így keletkezett „*Les contradictions économiques ou philosophie de la misère*” (1846). Ebben a munkában legjobban tükröződik vissza Hegel befolyása. De Proudhon Hegelt, kit különben, mint láttuk, eredetiben nem is ismert, nem értette meg, bármennyit bajlódott is vele. Az ellenmondásoknak egy magasabb egységben való egyesítése különben is, mint Marx kiemelte, nem képezi a dialektika lényegét, sőt azzal ellentétben áll. Mert Proudhon abban látta az antinómiák megszűnését, hogy minden jelenségnél, pl. szabadság és egyedárúság, el kell hagyni, a mi benne rossz és akkor előáll a magasabb *synthesis*. Marx szerint ez éppen meggyilkolása a dialektikának, melynek lényege éppen az, hogy túlzásaival előidézi az ellenkező állapotot, a negatiót. Mindamellet Proudhon munkája értékes és sok igazságot tartalmaz.

¹ 213. 1.

² 224. 1.

³ 231. 1.

Állítom, mondja e munkában,¹ a gazdasági tudomány realitását. Azonban nem tekintem tudománynak az elméletek összefüggés nélküli egészét, melynek hivatalosan ezt a nevet adták és mely semmi egyéb, mint a tulajdonjog törvénykönyve vagy gyakorlata. Ezek az elméletek csak első rudimentumait adják a tudománynak és azért éppúgy, mint a tulajdonjog, ellentmondók.

A nemzetgazdaságtan elégtelensége mindenkor feltűnt a contemplatív szellemeknek, kik beleszeretvén álmaikba, a helyett hogy az *életet* tanulmányozták volna, kezdettől fogva ellenzéket képeztek és éles gúnynyal illették a civilisatiót.

Két hatalom versenyez ekkép a hatalomért; a nemzetgazdaságtan vagy a hagyomány és a socialismus vagy az utópia. Mi a nemzetgazdaságtan? Mi a socialismus?

A nemzetgazdaságtan észleletek gyűjteménye a termelésre és a jövedelemeloszlásra vonatkozólag. A nemzetgazdák osztályozták, leírták ezeket a jelenségeket; észrevették azok szükségyszerűségét és azt törvénynek nevezték. A nemzetgazdaságtan tehát a termelésre és jövedelemeloszlásra vonatkozó legáltalánosabb jelenségek természetrajza.

A socialismus hasonló Visnu istenhez, mindig meghalván és mindig új életre ébredvén, húsz év óta tízezredik incarnatióját ünnepli öt vagy hat emberben. A socialismus a jelenlegi társadalom szervezetét anomáliának mondja. A socialismus a nemzetgazdaságtant hamis elméletnek tartja, mely a nagy tömeg kizsákmányolására taláztatott ki. A negatiótól áttérvén az

¹ I. k. I. fejezet.

affirmatióra, a socialismus a tulajdonjoggal szembeállítja az associatiót és tetőtől talpig egy új társadalmi rendszert alkot, új jogrendszert, új politikai rendszert, új intézményeket, új morált.

A nemzetgazdaságtan az egoismuson alapszik; a socialismus a túlságig vitt közösségen.

A modern kritika kimutatta, hogy ily küzdelemben az igazság nem az egyik szélsőség kizárásában rejlik, hanem a szélsőségek kiengesztelésében; minden antagonizmus, úgy a természetben, mint a tudományban, egy magasabb tényben egyesül, egy complexebb képletben, mely az ellentéteket összhangba hozza.

Ma a nemzetgazdaságtan inkább egy jövőbeli aspiratio, mint a tények ismerete, mégis bizonyos, hogy a tanulmányok elemei benne vannak; ez az általános nézet. A jelennek kevés védője van; de épp oly általános az utópia iránti ellenszenv.

Hála Smith Ádámnak, Saynek, Eicardonak és Malthusnak, éppúgy mint ellenzőinek, a gazdagság mysteriumai fel vannak fedezve; a tőke túlsúlya, a munkások elnyomása, az egyedárúságok. Tárgyalják, bírálják e tényeket; a visszaélések napfényre hozva, az általános visszatetszés folytán eltűnnek.

A nemzetgazdaságtan szerint az igazságosság és a munka szervezete által kell a társadalmak jólétét biztosítani. Szívesen elismerem a tulajdonjogrendszer üdvös hatását; azonban ezen jó hatások egészen el vannak takarva az ezen mechanismust kísérő bajok által, oly kép, hogy a mai társadalomban a nyomor párhuzamosan halad a gazdagsággal.

Azért újból kell kezdeni a nemzetgazdaságtan tanulmányozását, mert csak az tartalmazza a társadalmi tudomány elemeit; vizsgálni kell, nem rejlik-e

ott valami tévedés, melynek kiküszöbölése kiengesztelné a tényeket és a jogot, megmutatván az emberiség organikus törvényét és a rend positiv képletét adná.

A nemzetgazdaságtan, a mennyiben az érték anomáliáit és az egoismus paerogatíváit megörökíteni akarja, valóban a boldogtalanság elmélete és a nyomor szervezése; a mennyiben azonban kifejti a civilisatio által nyújtott eszközöket a pauperismus legyőzésére, bár ez eszközök eddig a monopólium előnyére foglaltattak le, úttörője a gazdagság szervezésének. Vissza kell tehát térni a gazdasági tények tanulmányozásához, a nélkül a társadalmak haladását nem érthetjük meg. A socialismus hibája éppen abban rejlik, hogy folytatván a vallási ábrándokat, egy phantastikus jövőre törekszik, a helyett hogy a valóságot megragadná. Én nem így fogom fel az igazi társadalmi tudományt. A helyett hogy aprioriákkal feleljek a munka szervezésének és a jövedelemmegosztásnak félelmetes problémáira, én megkérdem a nemzetgazdaságtant, mint az emberiség titkos gondolatának letéteményesét; a tényeket fogom megszólaltatni. Ez egyben egy diadalmas és siralmas történet lesz, a hol az eszmék lesznek a személyek, az elméletek az episodok és a képletek az adatok.

A „Contradictions” különösen a munkamegosztást, a gépeket, a versenyt, az egyedárúságot, az adót, a kereskedelmi mérleget, a hitelt, a tulajdonjogot, a közösséget, a népességet tárgyalja stb. Legfontosabb természetesen az értékről szóló fejezet.

Az értéknek¹ két alakja van: az egyiket a nemzetgazdák használati értéknek nevezik, érték magában

¹ II. fejezet.

véve; a másikat csereértéknek nevezik, érték véleményben. Milyen a viszonylat használati és csereérték között, mi a constituált érték, ez a nemzetgazdaságtan tárgya és célja. Minden, a mi hasznomra van, reám nézve értékkel bír és én annál gazdagabb vagyok, mennél több hasznos tárgyam van. Ha a javak kimeríthetetlen mennyiségben léteznének, a hasznosság léteznék, de az érték nem, mert ez társadalmi természetű és a cserén alapul. Mikép lesz a használati értékből csereérték? A forgalom útján. A javak képessége szükségleteink kielégítésére képezi a használati értéket, a javak képessége egymásért cseréltetni, képezi a csereértéket. A nemzetgazdák igen jól fejtették ki az érték kettős természetét, de nem mutatták ugyanolyan világosan ellentétes természetét. A hasznosság feltétele a cserének, de szüntessük meg a cserét és a hasznosság megszűnik. Annál gazdagabbnak kellene lenni, mennél több a jószág, de mennél több a jószág, annál kisebb az értéke a forgalomban. A hasznosságok termelésének emelkedésével csökken a csereérték olykép, hogy egy termelő azáltal, hogy javai szaporodnak, inségre juthat. Az ellenkező is történhetik, a midőn a javak mennyiségének csökkenésével, a termelő gazdagodik. Azok a javak, melyek szükségesek és határtalan mennyiségben vannak, nem bírnak értékkel, a melyeknek hasznosságuk nincs, de ritkák, nagy értékkel bírnak. Az értékben rejlik egy antinómia: nincs hasznos, a mi nem cserélhető, nincs cserélhető, a mi nem hasznos; használati és csereérték egymástól elválaszthatlanok. De a termelés haladása folyton emeli a tárgyak hasznosságát, de másfelől redukálja a költségeket és így a csereértéket. Használati és csere-

érték állandó harcban állanak egymással és innen származik a válság, kereskedelmi háború, vagyonegyenlőtlenség, nyomor.

Sem a nemzetgazdák, sem a socialisták itt nem tudtak segíteni. Pedig mindenütt, a hol antinómia van, ott van megoldás is. Mert épp ez bizonyítja „constitutionalism, azaz harmonikus és meghatározható jellegét. Keresni kell az érték mértékét, a csere törvényét. A nélkül nincs igazságosság, igazságosság nélkül nincs associatio.

Ismerjük az értéket két ellentétes alakjában, de nem ismerjük egészében. Ha a gazdagságot egy vegyi erő által összetartott egésznek tekintjük, melybe mindig új elemek belépnek, ezeknek értéke megfelel azon aránynak, melyben állanak az egészhez. De a nemzetgazdaságtan más helyzetben van, mint a vegytan. A vegyészek nem tudnak semmit arról, miért és hogyan vannak bizonyos arányok, sem nem ismerik az erőt, mely azokat megszabja. De a nemzetgazda magát az erőt ismeri, melytől az arányok függnék. Ez az erő a munka. Minden termelvény képviselője a munkának és ez alapon egymással cserélhetők. Ha nincs munka, maradnak hasznosságok, melyek egymás között incommensurabilisok, tehát nem cserélhetők.

Míthogy Proudhon az érték egyedüli constitutív tényezőjének a munkát tekinti, minden munka pedig egyenlő, mert mindenki annyi munkaidőt enged át termelvényében, mint a mennyit a másiktól kap és az egész forgalom termelvényeknek termelvényekkel való cserélésén alapul, a jövedelmeket egyenlőknek tekinti. El nem ismeri az érték constitulásának más elemét, el nem ismeri a munka különbözőségét, mert a munka különbsége csak a társadalom közreműkö-

désének az eredménye. A tehetség — mondja¹ — inkább a társadalom alkotása, mint a természet adománya; ez egy felhalmozott tőke, melynek az, a ki kapja, csak letéteményese. A társadalom nélkül, a nevelés nélkül, melyet ad és hatalmas segítsége nélkül, a legszebb természeti adomány csak közép-szerű volna. Mennél nagyobb valamely halandó tudása, mennél szebb a képzelete, mennél termékenyebb a tehetsége, annál költségesebb volt a nevelése, annál fényesebbek és számosabbak voltak az elődjei és mintaképei és annál nagyobb az adóssága. Azért Rachel, a híres színésznő, Proudhon szerint nem érdemel nagyobb díjat, mintha fonással keresné kenyérét. Ha pedig erre nem volna hajlandó, akkor őt el kell küldeni, mit első sorban ő bánná meg.

Proudhon értékelméletének lényege tehát az, hogy a munkát tekinti az érték egyedüli constitutív elemének; ezt az értéket constitutív értéknek nevezi, melynek alapján az összes javak egymáshoz viszonyíthatnak. Minthogy pedig a munka egyenlő, ennek következtében az egyes emberek jövedelmének is egyenlőnek kell lenni, a jövedelmek különbözősége pedig igazságtalan. Proudhon elmélete tehát azon értékelméletekhez csatlakozik, melyeket munkaelméleteknek szoktak nevezni és azoknak egyoldalúsága benne is található. Ez az elmélet mindenesetre több élességgel, szigorúbb tudományos apparátussal van kidolgozva Marxnál, ki Proudhon elméletének hibáit erősen is ostorozta.

A tőke és hitel ingyenessége, „organisation du crédit”, minden jogosulatlan jövedelem (kamat, haszon-

¹ Qu'est-ce que la propriété? 156. 1.

bér stb.) eltörlése, a pénzintézmény eltörlése azok a varázserők, melyek a munkának az igazságos jövedelmet biztosítani fogják.

A hitel és a forgalom szervezéséről szóló munkájában ^x rendszerének fő tételeit találjuk. Ez a szervezés történetjék adó nélkül, kölcsön nélkül, pénz nélkül, papírpénz nélkül, maximum nélkül, nemzeti műhelyek nélkül, állami beavatkozás nélkül, a tulajdon megtámadása nélkül stb. Be van bizonyítva, mondja, hogy a socialista tanok képtelenek a népen segíteni a jelen válságban. De képtelen a nemzetgazdaságtan is. De képtelen a dictatura, az államcsíny, a forradalom. A munka sínlik, buzdítani kell. A hitel meghalt, fel kell eleveníteni. A forgalom megakadt, talpra kell állítani, a piac bezárult, meg kell nyitni, az adó elégtelen, el kell törölni, a pénz rejtőzködik, feleslegessé kell tenni. Sokszorosítani kell a munkát és a termelvényeket. A hitelt kiapadhatlan forrássá kell tenni; a piacot a túlterhelés ellen kell védeni; a forgalmat megzavarhatlanná kell tenni; az adót el kell törölni; minden árút pénzzé kell tenni és ezzel az arany uralkodását megszüntetni.

Azonban mindez csak akkor történhetik, ha bizonyos előítéletektől szabadulunk. Az első előítélet abban áll, hogy mindent részletesen akarunk szabályozni, holott egyszerre és egy magasabb elvvel kell szabályozni. A másik előítélet szerint a munkát akarják az állam által szabályoztatni, holott munka egyenlő egyéni szabadsággal; valamint a forgalom igazságosságának, a munka szabadságának abszoltnak kell lenni. A munkát szabályozni annyi, mint a szabadság

¹ Solution du problème social. 89. 1. s k.

szemeit kivájni. A harmadik előítélet az államtól kíván mindent. A negyedik előítélet az összhang és testvériség ürügye alatt a vélemények különbségét, az érdekek ellentétét, a szenvedélyek harcát, az eszmék antagonizmusát, a termelők versenyét akarja megszüntetni. Ez annyit jelent, mint a társadalmi test életét elnyomni. Pedig igazságosság, összhang, testvériség két elemet tételez fel. Az első az ellenmondás, az egyetemes antagonizmus. Az ellenmondás követeli az igazságosságot, az antagonistikus elemek kölcsönös áthatását, a kölcsönösséget. A kölcsönösség közgazdasági képlete: a termelvények cserélődnek termelvények ellen. Bajunk az, hogy a kölcsönösség elvét sértik, az orvosság tehát annak hirdetése, kölcsönös viszonylataink szabályozása, ebből áll a társadalmi tudomány. A mire szükségünk van, az tehát nem a munka szervezése (a mit Louis Blanc akart), hanem a kölcsönösség, az igazságosság a forgalomban, azaz a hitel szervezése.

Az ember nem termel egyebet, mint alaki értéket, mert az anyag a természeté. Mindent a munkás termel; a munka teremti a termelvényt, egyedül a munka teremti a tőkét... Az érték a használhatóság foka, melyet a munka az anyagnak ad.

A föld és a természet anyagai közös tulajdonát képezik mindnyájunknak, miből következik, hogy a tőkének tulajdonított jövedelmei *egy* illusio, egy illegitim bitorlás Eltörölni a tőkének ezen előjogát, ez képezi talán a legnagyobb forradalmat, mely az emberiségre vár ... De a munkaeszközök elsajátításából származó ezen adó nem az egyedüli, melyet a tőkés igénybe vesz. Még egyet szed a

forgalom után, a nélkülözhetlennek tartott csereeszköz, a pénz, elsajátítása alapján.¹

A „Banque du Peuple” bevezetését képező nevezetes declaratio következőkép szól:²

„Esküszöm Isten és emberek előtt, az evangéliumra és az alkotmányra, hogy én soha a társadalmi reform más elveit vallottam és hirdettem, mint a jelen iratban és hogy sem többet, sem kevesebbet nem kívánok, mint ezen elveknek logikai, törvényes és legitim következményeinek szabad és békés alkalmazását.

Kijelentem, hogy legbensőbb gondolatomban ez elvek és az abból folyó következtetések képezik a teljes socialismust, a mi azon kívül van, az utópia és chimaera.

Esküszöm, hogy ezen elvekben és az egész tanban, melynek alapjául szolgáljak, semmi sincs, a mi ellenkeznék a családdal, a szabadsággal és a közrenddel.

A népbank semmi egyéb, mint a modern demokracia, a népsouveraeniás és a köztársasági jelszó: szabadság, egyenlőség, testvériség elvének pénzügyi formulája, gazdasági nyelvre fordítása.

Tiltakozom az ellen, hogy bírálván a tulajdonjogot, vagy jobban mondva, mindazon intézményeket, melyeknek a tulajdonjog a főoszlopa, sohasem sértettem, sohasem támadtam az előbbi törvények által elismert egyéni jogokat, nem kételkedtem a szerzett birtokok legitimitásában, nem szándékoztam a javak önkényes feloszlását vagy eladás és csere által való szabad és rendes szerzésének megakadályozását, sem királyi rendelettel való betiltását vagy elnyomását a földjáraadéknak és tőkekamatnak.

¹ Solution du problème social, 254. és 255. l.

² U. ott. 259. l.

Úgy vélekedem, hogy az emberi tevékenység mindeme megnyilvánulásainak szabadnak és megengedettnek kell maradniok; nem kívánok más módosítást, korlátozást és tilalmat, mint a melyek természetsszerűleg és szükségszerűleg folynak a kölcsönösség elvének egyetemlegességéből.

A népbank célja a hitelt demokratikusan szervezni, főleg 1. mindenki számára a lehetőleg legalacsonyabb áron és a legkedvezőbb feltételek mellett a földek, házak, gépek, termelési eszközök, tőkék, terméivények és mindennemű szolgálatok szerzését lehetővé tenni; 2. mindenki számára termelvényének és munkájának a legkedvezőbb feltételek mellett való értékesítését biztosítani. A népbank kibocsát forgalmi jegyeket (bon de circulation), melyek a tagok között fizetési eszközül elfogadtatnak, mindenki köteles lát után e jegyet termelvényekkel vagy szolgálatokkal beváltani. A bank jót áll érte, hogy a tagok e jegyeket elfogadják.

A népbank lassanként ingyenessé fogja tenni a hitelt, mert a koczkázat a tagok számával a minimumra reducalódik és ugyanaz következik be a kezelési költségeknél. A népbank pedig ennél többet nem kíván magának visszatéríttetni. A leszámítolási díj kezdetben 2%-ban állapíttatik meg.

A népbank vásárolja a tagok árúit és ezáltal a forgalmi jegyek forgalmát megkönnyíti és megóvja a piacot a túlterheléstől. Ugyancsak a jegyek forgalmának előmozdítására és tulajdonosainak szükségletkielégítésére a népbank összeköttetik különösen sütődékkal és egyéb üzletágakkal, melyekben elsőrendű szükségleti tárgyak kaphatók.

Míg a népbank feladata első sorban a forgalomból kiküszöbölni a munka kizsákmányolását, szükséges

egyfelől a termelők, másfelől a fogyasztók szervezése, hogy lassanként a társadalmi paraziták pusztuljanak. Ezek tervét különösen Lechevalier dolgozta ki.

Ezt a tervet állítja Proudhon Blancnak a munka szervezésére irányuló törekvésével szembe. A munka szervezése a munkások szabad működésének egyesülésének eredménye; a mire szükség van, az csak a munkajövedelem megrövidítésének megakadályozása; ez megoldható a népbankkal.

Kiindulván azon tapasztalatból, hogy az állam gazdálkodása mindig sokkal drágább, elítéli a Louis Blanc-féle „organisation du travail”, a munka állami szervezését. Be van bizonyítva, mondja, hogy a szabad munkás, átalakítva közhivatalnokká, felével ügyesebb, felével kevesebbet dolgozik, felével kevesebbet termel, mint az a szervezet, melynek most része... A munka szervezése a demokratia által, az a nyomor szervezése.¹

A Luxembourg iskolája szerint (Louis Blanc) az állami szervezet autoritár és communista. Ezzel ellenkezik az egyéni szabadság rendszere. E szerint a társadalom nem egy hierarchia, hanem szabad erők egyensúlyának rendszere, a hol mindenki ugyanazon jogokat élvez, ugyanazon kötelességeket teljesíti. A mutualistikus elvnek a legszélesebb alapon való szervezését óhajtjuk. Szolgálat szolgálat ellen, termelvény termelvény ellen, hitel hitel ellen, ez a törvény. Tehát kölcsönös biztosítás, kölcsönös hitel, kölcsönös segély. A kölcsönösség eszméje csodás eredményekhez vezet, így az egész emberiség társadalmi egységéhez.²

Proudhon álláspontja eltér úgy a nemzetgazda-

¹ Solution du problème social. 85. 1.

² De la capacité politique des classes ouvrières. 68.1. s k.

ságtan, mint socialismus által elfoglalt állásponttól. A nemzetgazdaságtan szerinte azonosította magát a múlttal és annak tulajdonjogrendszerével, melynek végső következményét Malthus mondja ki: a kinek nincs semmije, az haljon meg; a socialismus pedig utópiákat állít fel, melyek zsarnoksághoz vezetnek. A nemzetgazdaságtan túlbecsüli a létezőt, a socialismus a létesítendő. A nemzetgazdaságtan és a socialismus bizonyos irányai (St. Simon, Fourier) sértik az egyenlőséget, a socialismus más irányai (Cabet, Louis Blanc) sértik a szabadságot. A szabadság és egyenlőség megvalósítható az anarchiában, mert végső eredményben minden egyenlőtlenségnek oka az alárendeltség, az uralmi viszony. Ha az uralmi viszony megszűnik, megvalósítható a szabadság és egyenlőség. A menyiben az anarchismust egyhamar megvalósítani nem lehet, átmeneti rendszerrel elégszik meg, melyet foederalismusnak nevez, azaz kölcsönösségen (mutualismus) alapuló szabad társulás esetről-esetre, a suffrage universel alapján alulról fölfelé való szervezése az egyes politikai testületeknek (községeknek, tartományoknak), a csúcán egy kormányzó nemzetgyűléssel.

Proudhon socialismusa, mint látjuk, éppúgy kiindul egy eszményből, mint a régibb francia socialisták. Nem a társadalomra, nem az osztályharczra bizza a súlyos probléma eldöntését. Mindamellet kétségtelen, hogy ő egészen közel áll a socialismus ezen irányához és ennyiben átmenetet képez már Marxhoz. Világos felfogása volt már az osztályharczról, habár eziránt nézetei változtak, de utolsó éveiben már mindinkább azon meggyőződésre jut, hogy a proletariátusnak magamagának kell felszabadítását előkészíteni. Már 1846-ban felszólal a munkások nemzetközi egyesülése

érdekében, melyet előtte Pecqueur és Flora Tristan sürgettek.¹ Proudhon mutualismusa soká más irányba terelte a francia proletariátust, mint a mely lassanként az európai proletariátusnál érvényesült. Az osztály-öntudat felébredt. Így a francia proletariátus egyidőre elvesztette az érintkezést az európai proletariátussal. De csak rövid időre. 1864 február havában megjelenik a „Manifeste des soixantes”, melyet jóformán Proudhon diktál Tolainnek² és melyre mindjárt válaszol. Néhány hónappal későbben alapítják Proudhon tanítványai az Internationale-t, melyben Proudhon eszméi soká ellensúlyozták Marxéit. Proudhon felvillanyozva megírja „De la capacité politique des classes ouvrières” című munkáját.³

Proudhon azonban nem hódolt soha az osztályharcz kíméletlenségének, sőt az 1850-iki választások után, melyek a demokratikus bourgeoisie és a socialismus együttműködése folytán egész kedvező eredményekhez vezettek, a bourgeoisie és a proletariátus egyesítését ajánlja. Proudhon int attól, hogy e győzelem communistikus irányban használtassák fel. Igaz, hogy a társadalmi kérdés úgy tűnik fel, mint a proletariátus kérdése, tulajdonkép azonban a bourgeoisie és a proletariátus kiengesztelésének kérdése. A bourgeoisie és a proletariátus előbb antagonisták, most egységet képeznek.⁴ Ez az eszme annyira uralkodóvá válik

¹ L. Fournière: Les théories socialistes au XIX. siècle (Paris 1904) 375. 1.

² U. o. 377. 1.

³ Muckét is idézhetjük, a ki azt mondja: Az osztályharcz jelentőségét is a történelem életében teljesen méltányolni tudta Proudhon. (Saint-Simon, 320. 1.)

⁴ Mélanges III. 120. 1.

benne, hogy az „Idée générale de la révolution au XIX. siècle¹ című művét a bourgeoisnak ajánlja. „Nektek, mondja, bourgeois-eknek ajánlom ezen értekezéseket. Minden időben ti voltatok a legbátrabb, a legmerészebb forradalmárok ... Ti egyedül tettétek le a XIX. század forradalmának alaptételeit és elveit. A kezdeményezés az emberiség haladásában nálatok van”.

És most vessünk még *egy* pillantást Proudhonnak államtani nézeteire, a melyeknek előadása munkáiban fő helyet foglal el és gondolatrendszerében is nagy szerepet játszanak. Talán e nézetekről leginkább állíthatni, hogy gazdag tapasztalatok és erős kritika eredményeit képezik.

Éppúgy mint Tocqueville, részletesen és kíméletlenül írja le a demokratia veszélyeit. „A szabadság, mondja, éppúgy összeférhetetlen a demokráciával, mint a monarchiával. Kégebbe *egy* osztály rabszolgaságán alapult a demokratia; ma az összesség rabszolgaságát okozná.¹

És éppúgy mint Tocqueville, irtózik Proudhon a központosítástól és az állami központosítással szemben eljut a foederatív rendszerhez.

A demokratia tévedése, hogy utánozva az alkotmányos monarchiát, képviseleti úton akarja a kormányt szervezni. Egyszerűen azon tétel helyébe: A király uralkodik, de nem kormányoz, azt a tételt teszi: A nép uralkodik, de nem kormányoz. Feltételezik tehát, hogy a népet lehet helyesen képviselni. Pedig ez a tétel teljesen hamis; soha nem lesz megfelelő népképviselet. Az összes választási rendszerek hazug mechanis-

¹ Solution du problème social, 76. 1.

musok; elég egyet ismerni, hogy mindnyájukat elítélhessük.¹

Távol vagyok attól, hogy a munkásoktól, a proletároktól megtagadjam a politikai jogok élvezetét; csak azt állítom, hogy a mód, a melyen ezt nekik nyújtani akarják, tiszta mystificatio. Az általános választói jog a köztársaság symboluma, de nem valóság.

Csak nézzék, milyen közönbösséggel fogadják a munkástömegek ezt az általánosságát a szavazatnak! Kern lehet őket rávenni, hogy menjenek beiratkozni. A míg a bölcsészek dicsérik az általános szavazati jogot, a nép józan ítélete nevet az általános szavazati jogon!²

A bukott rendszert úgy lehet definiálni: a társadalom kormányzása a bourgeoisie által, azaz a tehetőség és vagyon aristokrátiája által. Az a rendszer, melyet e pillanatban létesíteni akarnak, a *demokratia*, ellenkezőleg úgy definiálható, mint a társadalom kormányzása a polgárok nagy többsége által, *kiknek kevés a tehetsége és semmi vagyona*. A kivételek, melyek egyik és másik rendszernél előfordulhatnak, nem érintik az elvet, nem változtatják vagy módosítják az irányt. *Baj az, hogy a képviseleti monarchia alatt a nép kizsákmányoltatok a bourgeoisie által és a demokratikus kormányzat alatt a proletariátus általa*

... A zsarnokság ezen formái tönkremennek egyik a másik után és nevezetes dolog, mindig ugyanazon ok miatt, a bourgeois-zsamokság a proletariátus nyomora folytán, a proletárzsarnokság a bourgeoisie tönkrejutása folytán, mely az általános nyomort szüli.⁴

¹ Solution du problème social, 49. 1. s k.

² U. o. 86. 1.

³ U. o. 60. 1.

⁴ U. o. 61. 1.

A „Coup d'État” című munka elején hibáztatja azt, hogy az emberek a rossz kormányokat jobban akarják helyettesíteni. Pedig valamint Bacon és Kant után többé hely nincs a philosophia számára, Luther után nincs hely a vallás számára (mert az vagy készen jön az égből, vagy nincs), úgy be lévén bizonyítva, hogy a kormányok rosszak, többé nincs hely a kormány számára.¹

Hogy a proletaruralomról hogyan vélekedett, azt legjobban mutatják következő szavai: „Nem kívánom sem a plebejus, sem a gouvernementalis Herkulest”.²

Az emberiség, — mondja egyik levelében — az nem azok a durva tömegek, a melyek mindig készek kiabálni: Éljen a király! Eljenaliga! Az emberiség az az elit, mely a századok kovásza.

A tömeg iránti megvetése vezeti a népnevelés feladatai felé és fontos eredménykép mutatkozik a sokat mondó jelszó, hogy *a demohratia demópaedia, azaz népnevelés.*³

Proudhon, ki a tekintély helyett az anarchiának híve, ez alapon eljut mint gyakorlatilag megvalósítható rendszerhez, a foederatív rendszerhez.

A következő kormányformákat különbözteti meg:⁴

I. Tekintélyen alapuló kormányformák:

Az összesség kormányzása *egy* által: monarchia vagy patriarchátus;

az összesség kormányzása az összesség által: panarchia vagy communismus.

¹ Droz: Proudhon, 184. 1.

² La guerre et la paix, I. k. 19. 1.

³ Droz: Proudhon, 185. 1.

⁴ Le principe fédératif, 13. 1.

II. Szabadságon alapuló kormányformák:

Az összesség kormányzása mindenki által: demokratia;

mindenkinek kormányzása mindenki által: anarchia vagy önkormányzat.

Tehát ez az értelme a Proudhon-féle anarchiának.

A foederatio szerződés,¹ melynek lényege, hogy mindig többet tart fenn a polgároknak, mint az államnak, a községi és tartományi hatóságoknak, mint a központnak, az egyedüli út az igazság felé.

A politikai foederatióval jár a mezőgazdasági, ipari foederatio, mely a közszolgálatok szervezése által mindinkább megközelíti az egyenlőséget.

A gazdasági foederatio a kölcsönösség elveinek, a munkamegosztásnak és a gazdasági egyetemesség elvének legmagasabb megvalósítása.

A foederatio következik olyan elvből, melyet éppúgy az állattan, mint a nemzetgazdaságtan és a politika elismer, a munkamegosztásból. Ennek megfelelően a legszabadabb és legerkölsőbb kormány az, hol a funkciók legjobban vannak megosztva, az igazgatás legjobban szervezve, a csoportok függetlensége legjobban elismerve, a tartományi, cantonalis, községi hatóságok legjobban vannak kiszolgálva a központi szerv által.

Olyan köztársaságban, mely ezen alapokon nyugszik, a szabadság a harmadik hatványra van emelve, az autoritás pedig a köbgyökre van visszavezetve. Az első nő az állammal, a második pedig a fokozatos alárendeltség folytán teljesen csak a családban érvényesül, a hol a hitvesi és atyai kettős szeretet által van mérsékelve.

¹ Le principe fédératif.

Összes eszméim, melyeket huszonöt év óta kidolgoztam, e három szóban foglalhatók össze: mezőgazdasági, ipari foederatio.

Összes politikai nézeteim visszavezethetők egy hasonló képletre: politikai foederatio vagy decentralisatio.

Az igazságosság mellett a szabadság képezi az emberiség eszményét és a szabadság nélkül az igazságosság sem tud érvényre jutni. A szabadságérzet tiltakozik minden communismus ellen és azért kifütyölték, mint mondja, Owent, Fourier-t, Cabetet, Infantint, Comte-ot, kik egy új fatalismust akartak meghonosítani. Az ember többé nem akarja, hogy organizálják, mechanizálják. Desorganisatióra, defatalisatióra törekszik.¹

A történelem gazdasági magyarázata, a Marx által úgynevezett történeti materialismus alapgondolatai, kétségtelenül már Proudhonnál is fordulnak elő. „Mint-hogy minden philosophia, minden vallás a társadalmi gazdaság metaphysikai és symbolikus kifejezése, a népbank, mely a társadalom gazdasági alapját megváltoztatja, előjátéka volna egy philosophiai és vallási forradalomnak”. (Confessions d'un révol. 198. 1.) — Minthogy az antik vallás, a philosophiai rendszerek, a régi politikai alkotmányok, a birói gyakorlat, a közösség és társulás régi alakjai, éppúgy mint az irodalom és a művészet, nem voltak egyebek, mint részleges formulái a társadalmak anyagi állapotának, nem világos-e, hogy ez állapot változván, . . . minden változik a társadalomban, vallás, philosophia, politika, irodalom és művészet. (Mélanges: I. 157. 1., kivonat a Peuple című lapnak 1848 nov. elején megjelent

¹ Justice, III. 228. 1.

számából.) Lehet-e a történeti materializmus hitvallását ennél világosabban és teljesebben kifejezni?

A következő szavakat is idézhetjük: „Minden mozgalom, jóban és rosszban, mely végbe megy az erkölcsi rendben, maga után von egy analog mozgalmat a gazdasági rendben *és megfordítva*. (De la Justice, IV. kötet, 296. l.)

A Contradictions économiques egyik fejezete is szól a vallás gazdasági eredetéről.

„A társadalom plastikai alakja, a tipikus eszme, mely annak növekedését és következésképp egész belső és külső szervezetét meghatározza, a munka. (Création de l'ordre dans l'humanité 522.1.) A történelem végre meg van magyarázva; eddig nem volt az, ez csak a nemzetgazdaságtannal volt lehetséges. (U. o. 484. l.)

Végül találjon itt helyet még néhány súlyosabb gondolat, melyet munkáiból és leveleiből kiböngésztünk.

Azt állítják, hogy az igazságot nem szabad idő előtt hirdetni. Ezen közmondásnak nincs értelme. Addig, míg egy igazság kihirdetve nincs, addig észre nem veszik; az igazságot látni, egyúttal kötelesség azt kimondani. (Besançon, 1839 sept. 9. Ackermannhoz.)

Engemet következetesen communistának tartanak, tehát a család és moral ellenségének, a rendtelenség, a rablás és materializmus hirdetőjének. A mi pedig a legkülönösebb, hogy végül legitimistává, orleanistává, pápistává, sőt a praetorianus kormány hívévé tesznek. (Paris, Passy 1863 febr. 6. Croshoz.)

A számtalan bírálatok között egyet sem találtam, hogy eddigi munkám csak az elemzés és vitatás munkája volt, melynek segítségével, ha szabad mondanom, lassanként haladok a politikai és gazdasági törvények egy magasabb felfogása felé. (U. o.)

A socialisták lármázni fognak, hogy kivégeztem a nemzetgazdaságtant, de újjhegygyel sem érintettem a socialismust. Ugyanígy lesz, csak megfordítva, a nemzetgazdákkal. Ha tudnám leütni az egész világot, akkor elérném az eredményt, melyet keresek: az általános kiengesztelődést az általános ellentmondással. (Lyon, 1846 nov. 7. Gruillauminhez.)

A társadalmi tudomány végtelen, mert ez e gondviselés titka a világ dolgaiban. (1841 júl. 18. Bergmannhoz.)

A tulajdonjog egy kiváltság, melynek jogcímét minden nemzedéknek munkával kell megújítani és igazolni. (Sainte-Beuve, Proudhon 343. 1.)

Proudhon kifejtván Napoleon herczeg előtt elveit, emez kérdezi, milyen társadalomról álmodozik? Herczeg, azt mondja Proudhon, olyanról, melyben engemet mint conservativ embert lefejeznek.

Mához egy évre vagy teljesen abszurdá és nevetésessé vannak téve elméleteim, vagy megindítottam a legszélesebb, a legradicalisabb, a legdöntőbb forradalmi mozgalmat, melyet a világ látott. Lehet azonban, hogy nem vagyok sem oly közel a bukáshoz, sem oly közel az apotheosishoz és hogy az én terveimmel is úgy lesz, mint sok más dologgal, melyek alkotóiknak hegyeknek látszottak, míg tényleg csak vakantúrások voltak. Akárhogy legyen, senkitől sem kérek kegyelmet, csak barátaimtól. (Lyon, 1846 júl. 2. Ackermannhoz.)

Akarják ismerni az embert, tanulmányozzák a társadalmat, akarják ismerni a társadalmat, tanulmányozzák az embert.¹

¹ Contradictions économiques II k. 396.1.

Az antinómia az élet és a haladás törvénye, az állandó mozgás elve.¹

Ha a két antagonistá elv közül az egyik akadályozva van, pl. az egyéni tekintély a társadalmi tekintély előtt meghódol, a szervezet elfajul kommunizmussá és eljut a megsemmisüléshez. Ha ellenben az egyéni kezdeményezésnek nincs egyensúlya, a collectiv szervezet tönkremegy.²

A kölcsönösség a collectiv lény szempontjából a magántulajdon és a közösség synthesise. (Contradictions II. kötet, 415. 1.)

A tulajdonjog minden oldalról megtámadva, a jótékonyosság, az igazságosság, a társadalmi gazdaság nevében, nem tudott igazolására egyebet mondani, mint e szavakat: Vagyok, mert vagyok. Vagyok a társadalom negatívója, a munkás kizsákmányolása, a természetlen joga, az erősebb logikája. (Contradictions II. kötet, 409. 1.)

En a magántulajdonjogot bírálom nem mint átmeneti alakot, hanem mint végleges alakot.³

Azt óhajtotta, hogy a nemzetgazdaságtan legyen az összes társadalmi és politikai tudományok synthesise. „Azt mondani, hogy a nemzetgazdaságtan nem a társadalom általános tudománya, mert eddig másról nem beszélt, mint munkamegosztásról, tőkéről, pénzről, az annyit jelent, mintha az, ki a számokat és a tizedes rendszert feltalálta, azt mondta volna, hogy az aritmetika szorítkozik a számolásra és nem terjed ki a számtani műveletekre”.⁴

¹ Contradictions économiques II k. 399. 1.

² U. o. 399. 1.

³ 1842 jan. 23. Bergmannhoz.

⁴ Sainte-Beuve, Proudhon 198. 1.

Sem a socialismus, sem a nemzetgazdaságtan helyes. A társadalmi tudomány a társadalmi ész és a társadalmi gyakorlat synthesise.*

A nemzetgazdaságtannak a jogtudományhoz való viszonyát igen helyesen formulázza. A nemzetgazdaságtan két főrészből áll: a gazdasági erők és tünetmények leírása a jogon kívül, aztán azoknak szabályozása a jog által.²

Az ember nem akarja többé — mondja Fourier, Cabet, Infantin stb. — hogy őt szervezzék és mechanizálják. Desorganisatióra törekszik, ha úgy lehet mondani, defatalisatióra, mindenütt, a hol egy fatalismus vagy mechanismus nyomását érzi. Ez a szabadság feladata.³

Semmibe sem veszem az anyagi előnyöket, ha azok nem a becsület és igazságosság parancsai;⁴ a gazdagságban csak a szabadság materialismusát látom, első kifejezését, legalsóbb fokozatát.

A pénz és az eszme az két incommensurabilis mennyiség.⁵

A socialismus, látva az utópiák bukását, a realitáshoz, a tényekhez ragaszkodik; Parisban nevet magán, Berlinben, Kölnben, Lipszéban, Boroszlóban vitatkozik, reszket Angliában, mennydörög a tengeren túl, megöleti magát Lengyelországban, kísérletet tesz a kormányzattal Bernben és Lausanne-ban. A socialismus áthatván a tömegeket, egészen más lett; a nép keveset törődik az iskolák dicsőségével, munkát, tu-

¹ Contradictions économiques II. k. 394. 1.

² Théorie de la propriété, 243. 1.

³ Justice III. k. 228. 1.

⁴ Corresp. IV. 241. 1., V. 244. 1.

⁵ Droz, Proudhon 188. 1.

dományt, jólétet, egyenlőséget kíván. A rendszer nem érdekli, feltéve hogy megtalálja magát a dolgot.¹

Látjuk ebből, hogy Proudhon a socialismust határozottan a proletariátussal hozza kapcsolatba és hogy ő nem az orthodoxia embere, hanem a gyakorlaté. Mintha a fentebbi szavakban már a revisionismus előre vetné árnyékát!

Hogy a munkást az elnyomás alól felszabadítsuk, melyben képességeinek barbarismusa visszatartja, fegyelmezni kell őt nevelés által, nemesíteni jólét által, emelni erény által.²

A társadalmi ellentmondások rendszere úgy tűnik fel előttem, mint egy mágikus híd, mely a feledékenység folyóóra van feszítve. (Contradictions II. k. 416. 1.)

Ha követem az Isten eszméjét, azt látom, hogy ez eszme első sorban társadalmi; értem ezalatt, hogy az inkább a collectiv eszmének hitvallása, mint egyéni conceptio. (Contradictions économiques I. k. 104. 1.)

Nem búcsúzhatunk Proudhontól a nélkül, hogy meg ne emlékezzünk azon viszonyról, melyben Marxhoz állott. „Párisi tartózkodásom alatt — mondja Marx a Vorwärts 1865-iki évfolyamában — 1844-ben Proudhonhoz személyes viszonyba léptem. Hosszú, gyakran éjjeleken át húzódó vitákban inficiáltam őt nagy kárára hegelianismussal.”³ Kétségtelen, hogy e találkozás Marxra is nagy befolyással volt, melyről ő azonban nem szól. Azonban Mehring⁴ azt írja, hogy azon

¹ Contradictions économiques II. k. 415. 1.

² U. o. 390. 1

³ Közölve újabban az „Elend der Philosophie” előszavában.

⁴ Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle (Stuttgart, 1902), II. k. 78. 1.

szellemi befolyások között, melyeket a fiatal Marx nyert, Proudhon munkája a tulajdonjogról kiváló helyet foglal el és ha Marx a Proudhonról írt búcsúztatóban azt írja, a munka első megjelenésekor nagy lökést adott, ezt a lökést — mondja Mehring — Marx is érezte. Különben halljuk Marx saját szavait e munkáról:¹ Proudhon a tulajdonjogot, a nemzetgazdaság alapját, kritikai vizsgálat tárgyává teszi és pedig az első határozott, kíméletlen és egyúttal tudományos vizsgálatnak. Ez a nagy tudományos haladás, melyet ő tett, egy haladás, mely a nemzetgazdaságtanban forradalmat okozott és egyedül lehetővé tette a nemzetgazdaságtan igazi tudományát. Proudhon irata: „Qu'est-ce que la propriété?” a modern nemzetgazdaságtanban ugyanazzal a jelentőséggel bír, mint Sieyès irata: „Qu'est-ce que le tiers état?” a modern politikában . . . Mindent elvégzett, a mit a nemzetgazdaságtan bírálata nemzetgazdasági szempontból tehet.

1846-ban megjelenik Proudhon „Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère”. Marx közben gazdasági és történeti eszméivel tisztába jött és ezeket Proudhonnal szemben, mint mostanában a legtekintélyesebb francia szocialistával szemben kifejti a „Misère de la philosophie” című munkájában, melyben nemcsak Proudhon újabb munkáját, de az előbb annyira, igaz főleg csak általános célzatában dicsért munkáról is megsemmisítő ítéletet mond. „A politikai gazdaságtannak egy szigorúan tudományos történetében a munka alig érdemelne emlí-

¹ Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassale (Stuttgart, 1902), II. k. 127. l. s. k.

test”. „A kérdés oly rosszul volt feltéve, hogy arra nem lehetett helyes feleletet adni”. Azon idő óta, — mondja Engels — hogy ketten éjjeleken át közgazdasági kérdésekről vitatkoztak, útjaik mindinkább eltávolodtak; egy áthidalhatlan úr tátongott köztük, ezt lehetetlen volt ignorálni és így Marx a szakadást válaszában constatálta, mindenestre túlságos, habár nála megszokott, mérgezett modorban.

Még 1841-ben írja Proudhon Marxnak, hogy hajlandó vele együtt működni, de tartózkodjanak minden dogmatismustól, minden vallástól, legyen az bár a logika vallása.¹ Marx forradalmi állásponton volt. Proudhon a forradalmat ellenezte: „Én inkább kis tűz mellett égetem el a tulajdont, a helyett hogy ezt egy Bertalan-éj által erősítsem”.

A „Contradictions” megjelenése alkalmából azt írja Proudhon Marxnak: várom az ostorát. Marx akképp felelt, hogy barátságuknak örökre vége volt. Proudhon azt írja most kiadójának: Valami doktor Marxtól kaptam egy szennyíratot: „Misère de la philosophie”, válasz az én „Philosophie de la misère”-re. Ez semmi egyéb, mint a gorombaságok, gyanúsítások, hamisítások, plagiatumok szövedéke”. Proudhon nem felelt.

Proudhon nagy bűne, hogy ő a gazdasági viszonyokat a moral szerint akarta átalakítani. Ricardo elmélete szerint minden érték munkából származik, tehát minden érték a munkásnak kellene jutni. De ez nem történik. Ha már most azt mondja valaki, az nem helyes, ez Marx szerint nem nyom semmit, mert csak annyit fejez ki, hogy az erkölcsi felfogásunkkal ellenkezik. Ez Proudhon. Marx pedig kommunikus

¹ Fourrière: Règne de Louis Philippe, 553. 1. s k.

követeléseit nem erre építette, hanem a capitalistikus termelési módnak előttünk végbemenő összeomlására.

Aztán Proudhon csak a jogi viszonyokat vizsgálja, nem hatol előre a termelési viszonyokig, melyek amazok alapját képezik.

Az antagonizmus Proudhon és Marx között nagyon érthető. Proudhon az idealistikus és ethikai felfogás alapján áll; ő arra törekszik, hogy az emberiség nagy eszményeit megvalósítsa, az igazságosságot, a szabadságot, az egyenlőséget, Marx az eszményeket, a morált kizárja, a fejlődés szükségszerűsége, egy vak fatum az egyedüli tényező a történelemben. Proudhon keresi az intézményeket, melyekkel a soha meg nem valósítható eszmények életet nyernek. Marx egyedül a tömegek egyesülésében rejlő erőre appellál, hogy a munkástársadalom megvalósuljon. Marx azért szorosabban összefügg a jelenkorral, mint Proudhon és nagyobb befolyást gyakorolt. De ha egyszer az az előzetes szervezeti munka be lesz fejezve, ha a munkástársadalom szervezeteibe tartalmat akar önteni, akkor alkalmasint az annyira lekicsinyelt ideologokra és így Proudhonra is újból kerül a sor.

Az eszményi álláspont az, mely Marx szemében Proudhon gyengeségét képezi. Proudhon előbb az igazságosság, a justice éternelle eszményét az árútermelésnek megfelelő jogviszonyokból meríti, miből, mellékesen megjegyezve, a minden nyárspolgárra nézve vigasztaló bizonyítás nyújtatik, hogy az árútermelés alakja éppoly örökké, mint az igazságosság. Aztán akarja megfordítva a valódi árútermelést és az ennek megfelelő valódi jogot eszményének megfelelően átalakítani. Mit gondolnának oly vegyészről, ki a helyett, hogy az anyagcsere valódi törvényét tanulmányozná

és ezen az alapon oldana meg bizonyos feladatokat, az anyagcserét a „naturalite” és „affinité” örök eszméi által akarná megváltoztatni? Talán többet tudunk az „uzsoráról”, ha mondjuk, ellenkezik a „justice éternelle”-el, az „équité éternelle”-el és a „mutualité éternelle”-el és más „vérités éternelles ”-el, mint az egyházatyák, midőn azt mondták, hogy ellenkezik a „grâce éternelle ”-el, a „foi éternelle”-el, a „volonté éternelle”-el?¹

A míg a capitalistikus termelési mód tovább tart, tovább tart mint egyik módja: a kamathozó tőke és képezi tényleg hitelrendszerünk alapját. Csak ugyanazon sensatióra dolgozó író, Proudhon, a ki az árútermelést tovább meghagyja és a pénzt meg akarta szüntetni, volt képes a crédit gratuit szörnyszülöttjét megálmolni, a kispolgári álláspont jámbor kívánságának ezen állítólagos megvalósulását.²

Proudhonnak mindenesetre hiányzott a nemzetgazdaságtan és a gyári rendszernek amaz alapos ismerete, mivel Marx bírt, hiányzott, hogy úgy mondjam, a lángezü egyoldalúság és nagy philosophiai tudás, mely Marxot fölébe emelte és mely Marxot mintegy elemi erővel kényszerítette, hogy Proudhonnal szembe szálljon. Hogy azt oly kíméletlenül tette, az féktelenségének tulajdonítandó.

Más helyen látni fogjuk Proudhon befolyását az anarchismusra; nagy befolyást gyakorolt különösen az oroszokra. Érdekes viszonya Herzenhez.

Bármily kevés az összhang Proudhon és Herzen között a gyakorlati javaslatokat tekintve, mert amaz

¹ Kapital I. 45. 1.

² Marx: Kapital III/2. 147. 1.

az orosz községi birtokban látta a társadalmi kérdés kulcsát, társadalomfilozófiai nézeteik sokban megegyeznek. Herzen is képviselője a szabadságszerető socialismusnak és az autoritair rendszereket elítéli. „A tekintély megsemmisítése, mondja, a socialistikus köztársaság kezdete; első feltétele: szabad és önálló emberek ... A socialistikus államrend előfeltétele egy erkölcsi, a társadalmi együttélésre képes szabad ember, ki senkitől parancsot nem kap, semmi túlerős hatalom által nem nyomatik és felelősségi érzete által a legmagasabb emberi moral kifejtésére vitetik. Föderalistikus elvei is megfelelnek Proudhon eszményeinek: a kormány a községi igazgatás kezében legyen, összekötve egy az összes közös ügyekre szolgáló irodával és a népakarat elhelyezésére szolgáló registratúrával; továbbmenő decentralisatio nem szükséges, mert a köztársasági egység nyugszik az általános előnyön, a nép fejlődésén, az erkölcsök és származás egyenlőségén és a hol ezek hiányzanak, ott nincs is szükség mesterséges egyesítésre, természetellenes centralisatióra. Mentől szabadabbak az egyének és a községek, annál kevesebb dolga van az államnak; háromnegyedrésze annak a munkának, mely jelenleg a kormányokat terheli, magától fog történni a központi hatalom tudomása és részvétele nélkül.^x

Proudhon nagy jelentőségét a tudomány részéről mindig elismerték. Proudhon — mondja Stein Lőrincz — mintegy az egyéni tulajdonnak és mindannak, a mi azzal összefügg, életre kelt bírálata. A socialismus és communismus főfeltételének kérdését átvitte a jogbölcselet és nemzetgazdaságtan terére és

¹ Diehl, i. h. 218. 1.

éppen azért, mivel ő ily módon a két főirány között az átmenetet képezi és mivel a mai tudományt kényszeríteni fogja saját főtételét az egyenlőség elvével szembe állítani, megérdemel ő és talál ő egy nevezetes helyet mindazon mozgalmakban, melyek a socializmusra és communismusra vonatkoznak.¹

Lassalle és Marx szeretik Proudhont „kispolgárnak” nevezni és szavaik engedik sejteni, hogy egyúttal kis szellemnek is tartják. De az elfogulatlan méltatás mutatja, hogy Proudhon velők valórokságban áll, hogy Lassalle és Marx összes lényeges kritikai eszméit már ismeri, habár nem bír oly alapos nemzetgazdasági és jogtörténeti ismeretekkel. Mindenekelőtt abban hasonlít egyfelől Proudhon, másfelől Marx és Lassalle, hogy majdnem kizárólag kritikailag és negatíve lépnek fel és a mai capitalismus megítélésénél fényt és árnyékot nem a valóságnak megfelelően osztják el . . . Aristotelesnek a communismus ellen gyakorolt kritikája óta alig mondtak róla jobbat, mint a mit Proudhon közgazdasági ellenmondásaiban a communistáknak arczukba mond.

A későbbi socialisták legtöbb kritikai alapeszméje már Proudhionnál található. Korunk egyetlen nagy reformeszméje sem idegen előtte, csakhogy mindegyik dialektikailag kifíczamíttatik.²

Még módszertani szempontból is hangsúlyozzák jelentőségét: „Fejtegetéseivel az összes gazdasági intézmények relativitását megmutatta s így a maga részéről is hozzájárult minden abstract elmélet tart-

¹ Der Sozialismus u. Kommunismus des heutigen Frankreichs I. 405. 1.

² Schaffte, Sozialismus u. Kommunismus 377. 1.

hatatlanságának és a történeti módszer szükségességének a nemzetgazdaságban kimutatásához.^x

Proudhon fontosabb munkái:

De la célébration du dimanche. 1839.

Qu'est-ce que la propriété? 1er Mémoire. Recherches sur le principe du droit et du gouvernement. 2e Mémoire. Lettre à M. Blanqui sur la propriété. 1840.

Avertissement aux propriétaires. Plaidoyer de l'auteur devant la Cour d'assises de Besançon, Célébration du dimanche, De la concurrence entre les chemins de fer et les voies navigables, le Miserere. 1842.

De la création de l'ordre dans l'humanité ou Principes d'organisation politique. 1843.

Système des Contradictions économiques ou Philosophie de la misère. 1846.

Solution du problème social. Organisation du crédit et de la circulation. Banque d'échange. Banque du peuple. 1848.

Les Confessions d'un Révolutionnaire. Pour servir à l'histoire de la Révolution de Février.

Idée générale de la Révolution au XIXe siècle (Choix d'études sur la pratique révolutionnaire et industrielle.) 1851.

La Révolution sociale. Le Droit au travail et le droit de propriété. L'Impôt sur le revenu. 1852.

Manuel du Spéculateur à la Bourse. 1853.

Philosophie du Progrès. La Justice poursuivie par l'Église. 1853.

De la Justice dans la Révolution et dans l'Église (avec les deux premiers volumes inédits.) 1858.

¹ Hildebrand, Die Nationalökonomie der Gegenwart und Zukunft (Frankfurt a/M. 1848), 326. 1.

La Guerre et la Paix. Recherches sur le principe et la constitution du droit des gens. 1861.

Théorie de l'Impôt. 1861.

Des Réformes à opérer dans l'exploitation des chemins de fer.

Majorats littéraires. Fédération et Unité en Italie. Les démocrates assermentés. 1862.

Du Principe fédératif. Si les traités de 1815 ont cessé d'exister 1863.

De la Capacité politique des classes ouvrières. 1865.

Théorie de la propriété, suivie d'un plan de l'Exposition universelle. 1866.

Correspondances. Paris 1875.

Oeuvres complètes. Paris 1867—1870.

Autobiographiai töredék (Dokumente des Sozialismus) V. 225.1.

Irodalom:

Langlois: P. J. Proudhon, sa vie et son oeuvre. Introduction à sa correspondance. 1875.

Sainte-Beuve: P. J. Proudhon. Sa vie et sa correspondance, sixième éd. (Paris 1894.)

Diehl: P. J. Proudhon. Seine Lehre und sein Leben. Jena 1888-1896.

Mülberger: P. J. Proudhon. Leben u. Werke. Stuttgart, 1899.

Desjardins: P. J. Proudhon, sa vie, ses oeuvres, sa doctrine. Paris, 1896.

Bourgin: Proudhon. 1901.

Puech: Le Proudhonisme. Paris, 1907.

Droz: P. J. Proudhon. Paris, 1909.

HETEDIK FEJEZET.

Owen és Weitling.

Az eddigiekből látható, hogy a socialismus ezen korszakban egy specialis francia jelenség. Ezt több okra lehet visszavezetni. Első sorban arra, hogy a francia szellem az, mely legnagyobb szívóssággal törekszik az egyenlőség problémájának a megoldására. Vannak azonban e jelenségnek különleges irodalmi okai is. Franciaországban ez időben az írók igen nagy tekintélynek örvendtek, áhítatos hiäközségre tudtak szert tenni, mert szélesebb rétegekben volt már annyi míveltség, hogy nagy íróik és gondolkozóik szavát megértették. Az eszmék terjesztésének mechanizmusa is már nagyon tökéletes volt. A journalistika kitünö erökkal rendelkezett és erösen ki volt fejlődve. A regényirodalom is a kor nagy eszméit dolgozta fel és így azok is, kik nehéz tudományos munkákkal nem tudnak megbirközni, tájékozást szerezhetek a mozgató nagy eszmék iránt. A francia salon is mint eszmejerjesztö és eszmeterjesztö forum nagy szerepet játszott. A socialista írók is, egy Leroux egy Lamennais) és mások eljártak a salonokba és ott hívöket, tanítványokat szereztek.

Mindez hiányzott azon államokban, melyek, mint Anglia és Németország, Franciaországgal együtt a

nagy culturalis problémák kohóját képezik. Mind a mellett ott is szórványos jelenségében megfigyelhetjük már a socialismus ébredését. Különösen két író vált ez időben a socialista hitvallás szócsövévé: Angliában Owen, Németországban Weitling.

Owen közvetlen szemlélője volt annak a nyomornak, melyet Angliában a gépiparra való átmenet okozott. Oly állapotok keletkeztek, melyek a cultura gyökerében való megtámadásával fenyegették, igaz, részben azért is, mert a gyárakban többnyire csak a munkásoknak salakja jelentkezett. Owen mint gyáros ezen állapotok ellen küzdött és New-Lanarkban olyan rendszert létesített, mely az egész világ bámulatát és tiszteletét kivívta. Owen itt meg nem állapodott, hanem eszméinek végső kialakulásával a communismushoz csatlakozott.

A mint Owen önéletrajzában elmondja, közeli érintkezésben állott Ricardohoz, James Millhez, Piacéhoz, bár homlokegyenest ellenkező irányt követett. O a nevelés nemzeti szervezését kívánta a munka alapján, Ricardo és az utilitariusok pedig a nevelés terén is a szabad verseny elvének hódoltak. Owen közvetlen az újonnan keletkezett nagyipar körében élt és látta a muukások, az élő gép nehéz küzdelmét a holt géppel. Ricardo a kizsákmányolás ezen pontjaitól távol élt, ott, a hol a fejlődés egyedüli akadályának, a régi intézmények még fennmaradt romjait látta. Owen terveit Ricardo nem helyeselte. Egy Trowerhez intézett levélben¹ azt írja: Owen alapvető elveinek egyikét sem fogadom el . . . Owen egy jólelkű idealista, ki hajlandó kedvenc eszméjéért nagy áldozatokat

¹ Letters to Trower. 47. 1.

hozni. De képzelheti-e egy okos ember, mint Owen, hogy egy társulat, mint a hogy ő tervezi, boldogulni tudjon és többet tudjon produkálni, mint oly társulat, melyet nem a közérdek, hanem a magánérdek vezet? Nem mond ennek ellen évszázadok tapasztalata? Ezen tapasztalattal nem tud egyebet szembeállítani, mint néhány communistikus társulat nem egészen hiteles eseteit, a hol az emberek erősen a vallási fanatizmus befolyása alatt állottak. 1819-ben indítvány tétetvén, hogy a parlament egy bizottságot küldjön ki Owen terveinek megvizsgálására, Ricardo is felszólalt és kifejtette, hogy határozottan ellenzi Owen rendszerét, mert az a nemzetgazdaságtan elveivel össze nem egyeztethető. De azért sem ért egyet Owennel, mert nem derítette fel a munkások rossz helyzetének okait. Később Eicardo nézeteiben is változás áll be és megengedi a lehetőséget, hogy a gépek káros befolyást gyakorolnak a munkások helyzetére. Mikor Ricardo Maculloch és Mill ellenében ezen álláspontját védte, ezt bizonyára Owen befolyására is lehet visszavezetni, ahogy később többször is elismeréssel beszél Owenről és utal annak tapasztalataira Lanarkban. Egyik beszédjében (1823 július 1.) így szól Owenről: Lássátok például O went. O a társadalomnak rendkívüli szolgálatokat tett, de némely kijelentése után ítélve, nem hisz a halhatatlanságban. Ki állíthatja, hogy Owen vallási skepticizmus következtében kevésbé erkölcsös lett? És állíthatja-e oly ember, ki tisztességre és őszinteségre igényt tarthat, hogy Owen, ki életét mások érdekének szentelte, tisztább lélekkel, őszintébb szívvel bírt volna és az erkölcsi ellenőrzés szükségét jobban érezte volna, ha jobban lett volna áthatva a vallás tanaitól?

1820-ban Owen megkísérlette Ricardo értékelméletét a capitalistikus társadalom ellen fegyvernek felhasználni. A „Report to the country of Lanark of a plan for relieving public distress” kezdetét képezi egy óriási röpiratirodalomnak, mely a húszas és harminczas években arra törekedett, hogy Ricardo „érték- és profitelméletét” a proletariátus érdekében a bourgeoisie ellen felhasználja.¹

Owen idővel a gyakorlati reform teréről áttér a communismushoz. Törekvéseinek nagy része hajótörést szenved, az általa óhajtott reformok megvalósulása elé leküzdhetetlen nehézségek gördülnek és lassanként ébred benne a meggyőződés, hogy a társadalmat alapjából kell reconstruálni. A munkanélküliek sorsával foglalkozván, azon eredményre jutott, hogy azok számára munkásgyarmatokat kell létesíteni. Ezen munkásgyarmatokból lassanként kifejlődik egy communistikus rendszer, a mennyiben azt kívánja, hogy az egész termelés községekben, melyek 2—4000 lakosból állanak, szerveztessék, a hol minden felnőtt közös munkában a szükségletek fedezésére dolgozik, az esetleges hiányt pedig más községekből szerezzék be. A gyárak megoszlása nem okoz nehézséget, mindenki szükségleteit ki fogja elégíteni, mert a javak mennyisége óriási mértékben szaporodni fog és mindenkít a leghelyesebb ethikai elvek fogják vezetni. Minthogy a közösség mindenkiről gondoskodik, senkisem fog tőkét gyűjteni, minden osztálykülönbség meg fog szűnni. Owent is szokás az utópisták közé számítani, pedig az egyedüli a socialisták között, a ki a legte-

¹ Kjasanoff: Owen und Ricardo. (Die Neue Zeit. 1908. I. kötet, 8. füzet, 275. l.)

vékenyebb részt vette a gyakorlati socialpolitikai munkában, sőt azt mondhatni, a socialpolitika megteremtője. Életének első szakában saját gyárában a legszélesebb alapon és a legnagyobb eredménnyel alkalmazza a patriarchalismust és létesíti a jóléti intézményeket; egy későbbi szakában lájuk őt a szövetkezeti és szakszervezeti mozgalom élén, a munkásvédő törvényhozás úttörői között. Fáradhatlan, önzetlen, termékeny munkát végez, feláldozván nagy vagyonát, nagy összeköttetéseit, minden erejét a nagy czélnek. Mindamellettt utópistává teszi az ő felfogása az emberi természetről és az e természetten felépítendő társadalmi rendszerről. Támadásai a helytelen nevelési rendszer ellen irányulnak és itt is ő a nagy úttörők sorába tartozik, miért is nagy gyakorlati államférfiak, mint Brougham, híveihez csatlakoznak; irányulnak továbbá az angol magán- és büntetőjog hallatlan kinövései ellen; irányulnak a létező és sok hypkrizist rejtő házassági intézmény ellen, a magántulajdonjog ellen, sőt a tételes egyházak fogyatkozásai, a pozitív vallásrendszerek tarthatatlan tanításai ellen. Bizonyos természettudományi felfogást belevivén az emberi erkölcsök és a társadalom vizsgálatába, az emberben és a társadalomban csak vegyi alakulatokat lát, melyeket meg kell változtatni, oly vegyi folyamat segítségével, mely biztosítja az emberek tökéletesbítését, minden emberi hibának kiirtását és az emberek boldogságát. New-lanarki gyárában az ő társadalmi vegytana egy ideig igen szépen bevált és oly optimismusra ragadta el, mely társadalmi rendszerére az Optimismus és utopismus bélyegét süti.

Owen a társadalom újjáalakítására legfontosabbnak tartotta a fogyasztók és termelők közvetlen érint-

kezesét, azzal a kereskedelem kikapcsolását és a nyereség eltörlését. A termékek a bennök rejlő munka arányában cseréltessenek, mely munkának ismét az egyedüli mértéke az idő. Minden baj és különösen a válságok a túltermelésből származnak, melyet a termelés óriási fellendülése előidézett. De ez csak azért következik be, mert a termelő kénytelen a termelvényét pénzért az elárusítónak eladni. Ha ez megszűnik, ha a munkások közvetlenül egymással cserélnek, az „igazságos munkatőzsde” közvetítésével, mely ismét a kapott árúért nem pénzt, hanem munkajegyeket ad, akkor a túltermelésnek vége lesz, akkor termelés és fogyasztás között helyreáll az egyensúly.

Valamint Saint-Simon tanítványainak, úgy Owennek is, sőt talán még nagyobb mértékben, sikerült az érdeklődést felkelteni. Különösen New-Lanarkban elért csodás eredményei és a gyermekiskola eszméje széles körökben, fel egészen a legmagasabb körökig az érdeklődés, bámulat, magasztalás tárgyát képezte. Fejedelmek látogatását fogadta, kik nagy érdemeit tartózkodás nélkül elismerték. Későbbben pedig előadásai tűzbe hozták a hallgatókat, ezerszámra tódultak az előadásaira, melyek némiképp a szabad socialis iskola első csiráját magukban rejtették. Egyes előadásokra 8000 ember gyűlt össze. Ezen vasárnapi előadásokban (Sunday Lectures) azon felfogásnak is akart utat törni, hogy a vasárnap hasznos társadalmi, culturalis munkára, előadásokra, museumok látogatására stb. felhasználtassék.

Harcban állott a hagyományos egyházi hatalmakkal és vallásrendszerekkel. Vallásra és papokra nincs szükség, az ember közvetlenül léphet összeköttetésbe Istennel. Krisztus nem alapított vallást, csak a fele-

baráti szeretetet és Isten iránti szeretetet tanította. Mi Istent meg nem ismerhetjük, csak egy út vezet hozzá: a felebaráti szeretet. Élete végén rabja lett a spiritismusnak.

Owen eszméi bizonyára fokozatos' fejlődést mutatnak. Kezdetben, főleg a nevelés által véli a társadalmi rendszert javíthatni, későbbben pedig különösen a szövetkezeti rendszer segítségével, végül a társadalom újjáépítésére törekszik, sőt nála sem hiányzik, épp úgy mint Saint-Simonnál és Fouriernél, a vallási elem. Alap gondolata abból indul ki, hogy két tudományra van szükség: először az ember természetét ismertető tudományra, másodsor az ezen alapuló társadalmi tudományra. Ezen társadalmi tudományt „a tudományok tudományának” nevezi. A társadalmi tudomány fő tárgyai a javak termelése és legigazságosabb megoszlása, a legészszerűbb nevelés és legjobb kormány problémái. A nevelés fő feladata az embereket arról meggyőzni, hogy minden egyes ember boldogsága az összesség boldogságától függ és attól el nem választható. „A mi legjobb az összességre nézve, az legjobb rám nézve”. A termelés helyes szervezése óriásilag szaporítja a javakat és egyúttal megszünteti a mai telepek, egészségtelen városok alakulását. Az új „észszerű” vallásban sem papi osztály, sem külső szertartás nincs. A vallásgyakorlat a felebarát boldogságának előmozdításában áll. Szertartás nincs, mert az istentisztelet a végtelenség bámulata, mely képletekhez nem köthető.

Owen communismusa különösen a fennálló házassági és tulajdonjogi rend megtámadásában mutatkozik. A házasságkötésre és az elválásra vonatkozó angol törvények rendkívül visszásak voltak és azok

okozták Owen bírálatát. Az elválás általában csak gazdag emberre nézve volt keresztülvihető. Owen úgy a könnyelmű házasságkötést, mint a könnyelmű elválást ellenzi és az általa javasolt reformok arra irányúinak, hogy a házasság elérje, valóban boldogítsa a házasfeleket. A mai házasság, melyet pénz-papi házasságnak nevez, csak a papok találmánya, hogy az embereket függőségben tartsák az állam és egyház természetellenes törvényeitől és semmiben sem óv meg a polygamiától, a prostitutiótól és szabad szerelemtől.

A magántulajdonjog Owen rendszerével, mely az individualizmus ellentéte, nem egyezik. „A tulajdon az embereket ördögökké teszi”. A termelési eszközök helytelen alkalmazásának, a termelés és jövedelemeloszlás anarchiája az egyenlőtlen birtok következménye, mely a fényűzéshez és olyan javak előállításához vezet, melyek a legalacsonyabb valódi érték mellett a legmagasabb piaci áron kelnek. A tulajdonnal való visszaélések kimeríthetlenné válnak.

Owen egyik fontos követelménye a munkanélküliség leküzdése. Behatóan foglalkozik a munkanélküliség tényének és következményeinek leírásával. Ha a társadalom mindenkinek becsületet ad, akkor alig fog valaki büntetést elkövetni. Az állam feladata közmunka útján a munkanélkülieket foglalkoztatni. A munkanélküliség leküzdésére szerinte az első lépés a munkakereslet és munkakínálat adatainak összegyűjtése.

1840-ben január hóban Melbourne lord kihallgatást eszközölt ki Owennak Victoria királynőnél egy támadás alkalmából, a melyet Owen ellen a lordok házában intéztek. Ez alkalommal Owen közzétette a

következő emlékiratot,¹ mely rendszere felől teljes tájékozást nyújt.

I. A társadalmi rendszer, mely napjainkig uralkodott, forrását találja képzelt ismeretekben, melyek az emberi ész kezdetleges, durva és tapasztalatlan állapotából származnak.

II. Az összes külső körülmények, melyek a világban uralkodnak, az ember művét képezik és kezdetleges és tökéletlen ismereteiből származnak.

III. A tapasztalatból származó tények kétségbevonhatatlanul bizonyítják mindenkinek, ki gondosan tud észlelni és okosan ítélni, hogy ezen kezdetleges és durva ismeretek sajnosan tévesek és hogy az előzetes korszakokban, melyeket joggal az emberi lét észszerűtlen korszakának nevezhetni, az ember azok által saját természete iránt is tévedésbe ejtetett, mi által a legtökéletlenebb és legkövetkezetlenebb lény lett.

III. Az emberi nem története legyőzhetetlenül bizonyítja az emberi ész durva állapotát és minden lapja részletesen bizonyítja, mennyire esztelen és irracionális az irányzata.

V. Ez a történet sorozata volt a háborúknak, a gyilkosságoknak, a fosztogatásoknak, a végtelen viszályoknak, az ellentétnek a béke és boldogság állapotával; egy hosszú korszak, melyben mindenki háborúban volt az összességgel és az összesség mindenkivel; csodálatosan kieszelt viselkedés, hogy a lehetőleg legkevesebb boldogság és a lehető legtöbb nyomor szülessék.

VI. Az összes intézmények, a melyek a világot kormányozzák, folyományát képezik őseink ezen kezdetleges, durva és súlyos hibáinak.

¹ Közölve Reybaudnál: Etudes sur les réformateurs. I. k.

VII. A mély tudatlanság ezen rendszere helyébe, mely az embert gyermekkorától kezdve kényszeríti úgy is mint szellemi, úgy is mint cselekvő egyént, észszerűtlen, következetlen és a legnagyobb hibái megítélésére képtelen egyénné válni, én a föld összes népeinek más társadalmi rendszert ajánlok ma; egy egészen új rendszert, mely változatlan tényekből származó elveken alapul és a természet törvényeivel teljes összhangban van; egy rendszert, melyben mindenki élvezi az összesség támogatását és az összesség minden egyesnek támogatását, egy elv, csodálatosan alkalmas a legnagyobb jólét és a legcsekélyebb nyomor előidézésére.

VIII. Az emberi élet egy rendszere, mely minden ponton ellentétes a múlt és a jelen rendszerével, egy rendszer, mely új szellemet és új akaratot fog vinni az egész emberiségbe és mindenkit ellenállhatatlan szükséggel arra neveli, hogy következetes, észszerű, józan ítéletű és magaviseletű legyen.

IX. Egy új rendszer az ember számára, kinek majd kinyílnak a szemei az emberi nem jelenlegi és múlt depravatiója, intézményeink hazugsága és abszurditása és azon parancsoló szükség iránt, hogy az összes külső körülményeket fel kell cserélni más, az ismert tényeken alapuló és természetünkkel összhangzatos intézményekért. Ezen utóbbi jellemző jelek azok, melyek segítségével minden ember az igazságot a tévedéstől megkülönböztetheti.

X. Egy rendszer, mely oly hatályos, hogy egyedül képes véget vetni az emberi tudatlanságnak; megakasztani a pauperismus haladását és annak visszatérését megakadályozni; véget vethet a különböző babonáknak, melyek a földön uralkodnak és eltávo-

lítani mindazokat az okokat, melyek eddig az embereket elválasztották, tényben vagy szándékban; előidézni kiapadhatatlan bőséget mindenben, mi az élethez és az ember boldogságához szükséges és a termelő feladatát könnyebbé és kellemesebbé tenni.

XI. Egy rendszer, annyira félreismert és annyira hatalmas, hogy már elfogadása évében a földön több jólétet fog teremteni, több kényelmet, több erkölcsösöséget, mint a mennyit a régi rendszer évszázadokon keresztül tudott létesíteni és fog létesíteni addig, míg fennáll.

XII. Egy rendszer, annyira eltérő a jelen rendszertől, úgy elméletben, mint gyakorlatban és általános jellegében, hogy gyökeres reformjait meg fogja valósítani csendben, fokozatosan és oly rendben, hogy senki sem erkölcsi, sem anyagi érdekében a legkisebb kárt sem fog szenvedni, sőt ellenkezőleg, mindenki, mindenütt, minden országban elégtételt és előnyt fog találni.

XIII. Tekintettel a régi társadalmi állapot hibáira és hogy semmikép a lelkiismereteket ne sértse, az új rendszer a dolgokat úgy fogja rendezni, hogy minden nép régi babonái természetes halállal múljanak ki, a legkisebb hátránnyal azon egyénekre nézve, kiknek létele azokkal összefügg és legnagyobb kíméllettel az emberi gyarlóságok iránt.

XIII. Minthogy a két rendszer teljesen eltérő, világos, hogy soha sem fognak egyesülni, még azon korszakban sem, a hol az egyik felszívja a másikat. A régi rendszer egy hibán alapszik és csak hazugságok és szörszálhasogatások segítségével tudott védekezni. Az új rendszer az igazságon alapszik és nem fog engedni semmi csalódást sem a magán, sem a

nyilvános életben, sem az egyének, sem a népek között.

XV. Az új rendszer alapítója életének első korszakában iparos, üzletember, a rend és a tapasztalat embere volt és ezen ismeretektől és ezen gyakorlattól áthatva tervezte az emberi természet elvein alapuló és velők összhangzatos intézményeket.

XVI. Ezen új intézmények összetételükben oly rendkívüliek, hogy az egész emberi nemnek, ugyanannyi munkáért százszor nagyobb előnyöket biztosít, mint a mennyit a régi rendszer valaha bármely egyének nyújthatott. És ezen tervek, mind a mai napig ismeretlenek és ezen combinatiók, melyek hivatva vannak egy új erkölcsi világot teremteni és az embert észszerű jelleggel felruházni, kiállják a legtudósabb, a leggyakorlatibb, az emberi élet leglényegesebb következő négy ágban legtapasztaltabb emberek vizsgálatát: az első a termelés, a második a vagyoneelosztás, a harmadik az emberi jellem képzése a gyermekkortól kezdve, a negyedik egy helyi és általános kormányzat létesítése.

XVII. Az új erkölcsi rend nem járhat közbe a régi és erkölcstelen rendszerben csak teljes és békés megsemmisítése céljából. Már világos, azon emberek félelméből ítélve, kik azt hiszik, hogy anyagi érdekekben áll a régi rend fenntartása, hogy a teljes átalakulás órája ütött.

XVIII. Boldogságuk érdekében a népek figyelme felhivatik ezen fontos tárgyra, mely érdeklí azokat, kik élnek, azokat, kik élni fognak.

XIX. A rendszer alapítója, ki egy félszázad óta annak tökéletesítésén dolgozik, kéri, hogy őt meghallgassák a parlament két kamarájának korlátja előtt

— nemcsak hogy legyőzze ellenségeit, kik meg nem értik, hanem hogy az egész világegyetem előtt újból kifejtsé elméletének végtelen előnyeit.

XX. A központi tanács, mely az észszerű vallások communista és egyetemes társulata végrehajtó hatalma, szintén kér meghallgatást a két kamara előtt, hogy megczáfolja a monstruosus rágalmakat, melyeket különböző bírálókat, melyek érdekeknek tartották reformunk ellen küzdeni, akartak az országgal elhíttetni, szóban és írásban; rágalmak, melyeknek főczélja olyan társulat irányzatát gyengíteni, mely felvilágosít és az emberiség sorsára termékeny és dicső átalakulást készít elő.

Az észszerű rendszer és az észszerű vallás alapítója tervének némely részletét már megvalósította és előízét adta a világnak abból, a mit képes volna a földi társadalmak érdekében megvalósítani.

Példája, iratai, beszédjei és különböző törvényhozók mellett tett lépései által keresztülvitte a gyárakban alkalmazott gyermekek sorsának javítását; gyűlöletes termelési rendszer, melynek nem lett volna szabad alkalmaztatni egy világban, mely magát civilizáltnak nevezi. (Lásd az 1816, 1817 és 1818-ik évi enquête-ket.)

Az észszerű társadalmi rendszer elveinek megfelelően tervezett, bevezetett és alapított „gyermekiskolákat”, a hol a külső körülmények egy új és magasabb rendszere hat a fiatal jellemekre olyképp, hogy beléjük egyformán jóindulatú modor és szokások az általános szeretet szelleme vitessék; továbbá, hogy csak helyes és igazságos ismereteket sajátítsanak el az emberi természet tudományában jártas tanítókkal folytatott barátságos beszélgetések útján.

1816-ban a hollandi követnek, Falcknak adott egy tervet a koldulás kiirtására, szegényházak és menhelyek segítségével. Falck helyeselte a tervet, átadta kormányának is, mely ezt a következő évben hollandi szegénygyarmatok neve alatt a jótékony társulat közbejöttével életbeléptette. A szerző előzetesen ajánlotta tervét lord Liverpool kabinetjének és ez bizonyára kísérleteket tett volna vele, ha a korona tanácsában nem lett volna túlsúlyban az egyházi befolyás. Több mint egy millió sterling haszontalan kiadás megtakarított volna, ellenben több mint száz millió érték keletkezett volna egy új és szabályos ipar segítségével.

Ugyanazon évben az észszerű rendszer alapítója átadott a porosz nagykövetnek, Jacobi bárónak egy tervet egy nemzeti nevelési rendszerre és a kormányzat egészséges elméletére vonatkozólag. Ugyanazon követ közvetítésével kapott a rendszer alapítója egy levelet a porosz királytól, melyben köszönetet mond és kijelenti, hogy belügyministerét utasította, hogy azokat mindenütt, a hol lehet, alkalmazza. Egy évvel későbbben tényleg Poroszországban életbe lép a nemzeti nevelés új rendszere.

A rendszer alapítója segítte Joseph Lamarte-t és Bellt, hogy nevelési rendszerüket életbe léptethessék.

1816-ban és 1817-ben felkereste a legkiválóbb egyéniségeket Franciaországban, Svájcban és Németország egy részében. Meglátogatta a continens leghíresebb nevelőintézeteit, így Pestalozziét és Fallenberget.

1822-ben és 1823-ban az észszerű rendszer alapítója Irhonban agitált a nemzeti nevelés és a szegényeknek az iparban való alkalmazása érdekében. Nagy gyűléseket hívott össze.

1824-ben Észak-Amerikába ment, a legkiválóbb államférfiakkal, az összes élő elnökökkel tárgyalt, a nagyobb városokban előadást tartott és mindenütt helyesléssel fogadták nézeteit.

1828-ban elveinek terjesztése céljából Mexicóba ment.

A következő éveket arra fordította, hogy az angol munkásosztályban helyes ismereteket terjesztszen azon kérdések felől, melyek ez osztályt érdeklik. Meglátogatta az európai kormányokat, hogy előkészítse azokat azokra a nagy átalakulásokra, melyek be fognak következni. Ez időben megírta a *New moral world* első részét, aztán számos dolgot a vallásról, a házasságról, a tulajdonjogról, a nemzeti nevelésről stb.

Jellemző, hogyan írja le Owen a bemutatását a királynőnél.

Kérdem, ki a hármunk közül volt ezen látogatás által legjobban megtisztelve? Egy közel hetven éves ember, ki egy félszázadnál hosszabb időt fordított ritka bölcsesség megszerzésére azzal az egyedüli céllal, azt a szenvedő emberiségre fordítani és ki, hogy céljait elérje, alávetette magát annak, hogy felöltözködjék mint egy majom és térdet hajtson egy fiatal, mindenesetre bájos, de minden tapasztalat nélküli leány előtt. Vagy a minister, ki ezt az aggastyánt az etiquette elfogadására rábirta és a ki azután, egy képzelenségektől hemzsegő beszélgetésben jóformán megczáfolt egy tényt, melyet maga előmozdított, egy tényt, mely talán valamikor mint kormányzatunk legjobb és legfontosabb tette fog szerepelni. Vagy az a fiatal leány, ki előtt egy hetven éves aggastyán térdet hajtott. A mi engemet illet, nem látom megtiszteltetésnek, ha bármily emberi lénynek bemutatnak.

Soha sem szabad elfelejteni — mondja Held¹ — hogy jó éveiben rendkívül energikus, alkotásra és sikeres uralkodásra alkalmas egyén volt; hogy ugyan hiú volt, de inkább eszméire, mint személyére és hogy személye teljesen önzetlen életcéljaiban elmerült, hogy tele volt íníveletlen egyoldalú eszmékkel és illúziókkal, de korának társadalmi bajait mégis világosan látta és csak jót akart. Sokat látott, mit senki más fel nem ismert, habár sokszor fel nem ismerte, mit mindenki látott. Sok lehetetlent próbált, de még több üdvöset kezdeményezett. Egy különös példány nőtt ő ki egy korból, melynek törekvése volt mindenegyest lehetőleg boldogítani, menten az akkori hajlamoktól anarchistikus erőszakhoz, de erősen terhelve az akkor dívó korlátolt világnézet hibáival. Anglia örökké köszönheti neki, hogy a gazdasági socialismus a szövetkezést a politikai forradalommal elvileg visszautasította. Így meg volt óva a legerősebb rázkódtatásoktól és életképes szövetkezeteket nyert. Hogy Owen és Cobbett, hogy socialisták és chartisták nem egyesültek, hanem mindkét irány egyoldalúlag rohant bizonyos cél felé, ezen mintegy az angolnak a munkamegosztás iránti hajlamából származó tény eredményezte, hogy a benthami kor szelleme Angliát nem döntötte anarchiába, nem rombolt le minden létezőt és nem okozott csatákat a birtok és a munka között, mint Franciaországban.

Owen tanítványai közül kétségkívül William Thompson a legkiválóbb. Míg Owen a politikai kérdéseket elkerülte, Thompson a radicalismushoz csatlakozik. Tanai szerint (legkiválóbb munkája: *An inquiry into the principles of the distribution of wealth most con-*

¹ Zwei Bücher zur socialen Geschichte Englands. 385.1. s k.

ducive to human happiness applied to the newly proposed system of voluntary equality of wealth. London 1824) a javak helyes megoszlása fontosabb, mint a termelés nagysága. A feladat az igazságos megoszlás és az emelkedő termelés összekapcsolása. De nem a kényszer a probléma megoldása, de az egyéni versenygazdaság sem, hanem a cooperatio. A munka minden érték forrása és mértéke. Minden munkás számára biztosítani kell munkájának teljes hozadékát. A megoszlás lehető egyenlőségét óhajtja. Sokban emlékeztet Marxra, de nem jut el a tőke eltörlésének követelményéhez, bár eszményképe a tőkés és munkás szerepének egyesítése egy személyben, a mit azonban minden kényszer nélkül kell elérni.¹

Owen gondolkörének alapja a nevelés; ezen ponton akarta a társadalmat sarkaiból kiforgatni. A nevelés útján kell a társadalom átalakulását megkísérlem. E tekintetben voltak nagy elődjei, így Plato, így Helvetius, Rousseau. Owen szerint az ember felelőtlen tetteiért, mert ezek a körülmények szülöttjei, tehát a körülményeket meg kell változtatni és az ember jó lesz. Egy másik alaptétele, hogy az embert a nevelés által lehet a legnagyobb boldogsághoz feljuttatni.

Proudhon és Weitling volt az első két lángeszű proletár, kik bebizonyították, hogy a proletárság önönmagát felszabadíthatja és a kik azt a válaszfalat ledöntötték, mely a socialismust és a munkásmozgalmat elválasztotta. Ennyiben korszakot alkottak és ennyiben termékenyítőleg hatottak a tudományos socialismusra. Senki sem volt annyi elismeréssel Proudhon és Weitling kezdeményezése iránt, mint Marx. A mi-

¹ Zwei Bücher zur socialen Geschichte Englands. 378.1. s k.

hez őt a speculativ gondolkozás vezette, azt az életben elsősorban Proudhon és Weitling által látta megvalósítva.¹

Weitling munkája, mely 1842-ben megjelent, óriási feltűnést okozott. Ezt Mehring annak tulajdonítja, hogy ez volt az első munka, melyben egy munkás osztályának forradalmi vérmérsékletével és ébredő osztályöntudatával a socialismus eszmekincseit a proletariátus emancipációja érdekében értékesíti. Itt hangzik határozottan a szózat, hogy a munkásosztály hivatva van a régi társadalmat megdőnteni és az új társadalmat felépíteni. Mint a többi socialistáknál is kevésbé sikerült neki az új társadalmi szervezet rajzolása, de annál sikerültebb volt a régi társadalom bírálata, mely előtt egyetlen intézmény sem tudott helyt állani. De mert Weitling nem ismerte az igazi proletariátust, mely akkor még nem volt kifejlődve, terveinek, törekvéseinek megvalósításánál, melyeknél az utópiára nem fektetett súlyt, tétovázott, míg végre ő, mint a többi utópisták, a megoldást egy új Messiástól várta és ezen új Messiást önnönmagában fedezte fel. És midőn munkálkodása mindig több és több akadályba ütközött, élete a sanyargatások és nélkülözések tragoediájává vált, akkor írta meg a szegény bűnös evangéliumát, melyben a vallás segítségével akarja az emberiséget megmenteni.

Weitling „Garantien der Harmonie und Freiheit” című munkájának eszmemenete a következő:

Mutassuk a társadalomnak, milyen az rossz szervezkedés mellett és milyen lehetne jobb mellett és ha ezt megértette, legkevésbé se törődjünk a felépítéssel és ne fektessünk túlságos súlyt az új építésnél ked-

¹ Weitling und Proudhon: Neue Zeit (1909. 17. sz. 594. 1.)

vencz terveinkre, hanem bontsuk le a régi zsisbárút és bontsuk le az új állványokat és az alapot, mely a régi bajoknak maradványát rejtegeti.

Semmi sem tökéletes az ég alatt! Soha sem fogunk a társadalom oly szervezetére akadni, mely minden időkre változatlanul a legjobb, mert ez az ember szellemi képességének megállapodását, a haladás megállapodását jelenti, mely nem képzelhető.

Egy jól szervezett társadalomban csak egy törvény van, a haladás törvénye. Az összes egyéni érdekek az általános érdekek alárendelendők és a társadalom vezetését a leglángeszűebbekre, a leghasznosabb tudományokra kell bízni.

Mínthogy a mai társadalomban az egyének a csere útján jutnak szükségleteik kielégítéséhez, a társadalom legtökéletesebb alakja az, a melyben a csere olyan természetű, hogy a haladás törvényét legkevésbé zavarja.

A vágyak és képességek szabadságából és összhangjából származik minden jó és azok elnyomásából minden rossz.

A társadalom szervezésének alapja a kereset, a fogyasztás és az ezek tökéletesítésére irányuló tudás és vágyaink kielégítésére irányuló három képesség: termelés, fogyasztás, igazgatás.

A vágyak és képességek összhangja a társadalmi szervezettel képezi annak egészségét. A társadalom helyes szervezete mellett nem létezik sem bűn, sem büntetés, sem törvény, sem büntetés, csak szabályok és gyógyszerek. A mit büntetteknek nevezünk, azok csak betegségek, a társadalom helytelen szervezése által előidézve.

A kik a társadalmat igazgatják semmi előnyt nem élveznek a többiekkel szemben. Az elsőeknek az utol-

soknak kell lenniök, különben el vagyunk veszve, meg vagyunk csalva. A társadalom legfontosabb hivatalának nem szabad többet hozni, mint a legutolsóknak.

Senki se legyen szegényebb, mint a kormány. Senki sem lehet népképviselő, a ki nem szolgáltatja ki egész vagyonát az államnak. Addig, míg azok, kik minden gazdagságot igazgatnak, maguknak külön vagyont szerezhetnek, addig a többiek érdekeinek ártani fognak.

Nem kormányozni kell, hanem igazgatni. Kormányozni annyit jelent, mint parancsolni, annyit jelent, mint saját előnyét keresni. Igazgatni annyit jelent, mint a társadalmi összhangot létesíteni. Itt nincs tisztelet, nincs alázatosság, nincs kitüntetés, nincs megvetés, nincs parancs, nincs engedelmesség. Itt csak szabályozni kell.

Ha vizsgáló szemmel nézzük a társadalom összes létezett és még létező szervezeteit, úgy azt látjuk, hogy a tudomány még sehol és soha az őt illető helyet el nem foglalta. Pedig a különböző kormányok egyik tagja sem tagadhatta a tudás hatalmát és uralkodásának szükségességét.

Mi történjék, hogy a bölcsességnek és a haladásnak biztosíttassék a közigazgatás vezetése?

A törvényeken alapuló többségi választás kevés biztosítékot nyújt. A mit vonatkozással a választásokra néppuralomnak neveznek, csak egy hitvány csalódás, egy fogalom, mely többet ígér, mint megtart. Azért érzik a socialisták, hogy a választási rendszereket vagy tökéletesíteni vagy pedig egészen elvetni kell. Némelyek javaslatba hozták a diktatúrát. Owen szerint a haladó korról az ember fontosabb és fon-

tosabb funckiókkal lesz megbízva. Hogy a tudásra bízassék az igazgatás, arra szükséges, hogy a tudás ne legyen privilégium. Azután kell, hogy a legnagyobb lángész, a legnagyobb tehetség, az, kinek a legjobb eszméi vannak, megbízassék. Tudományos congressusok és tudományos akadémiák felvetik a társadalmi jólétet érintő kérdéseket és a kik e kérdések megoldására és vele a kapcsolatos igazgatási hivatalra vállalkoznak, benyújtják dolgozataikat. Ez által egyúttal a személy elvásztatik a munkájától, mi sok bajnak és befolyásolásnak elejét veszi a választásoknál. Az igazgatással megbízott egyének választása következőkép történik:

A társadalmi igazgatás élére áll a trio, a három legnagyobb tudós, a gyógyászat, a physika és chemia terén. Alatta áll a központi mestertársulat, mely a triót választja és a legfontosabb ügyeket igazgatja. Ez alatt állanak a mestertársulatok, melyek az egész tartományokat, járásokat igazgatják. Minden társulat választ elnökséget. A központi mestertársulattól választatik a nagy üzemelnökség, mely a trio mellett a végrehajtást intézi. A mestertársulatok mellett vannak az akadémiák és az egészségügyi bizottságok. Minden felvétel pályázat és pályakérdések megoldása alapján történik.

A társadalomra nézve szükséges és hasznos, szellemi és mechanikai munkák tanítása az iskolai hadseregben történik. Senki sem léphet abból a társadalomba, a ki valamely hasznos mechanikai munkát el nem sajátított és abból vizsgát nem tett. A munka választása szabad. A mindenkire nézve egyenlő munkaerőt a fogyasztás igényei szerint a trio állapítja meg. Az aggastyánok, gyengék, nyomorékok a leg-

könnyebb hivatalokat kapják. Minden munkát, a menyiben lehetséges, két-két óránként változtatni lehet. Azon munkákban, melyekhez a munkások tódulnak, senki két óránál tovább nem dolgozhatik. Minthogy a trio stb., a tanárok, tanítók és orvosok többnyire szellemi természetűek és ezek az emberiségnek gyakran egy év alatt nagyobb szolgálatot tesznek, mint a kézi munkások egész életökben, minthogy döreség volna ezeket bizonyos munkaidőbe beosztani, de lehetetlen is, ezek munkaidejüket szabadon állapítják meg.

A munka és élvezet egyenlősége az összhanggal és a szabadsággal, valamint a természeti egyenlőséggel ellenkezik, tehát tönkretenné a szabadságot és összhangot. Azért a munkaidő megállapítása csak azon javakra vonatkozik, melyek mindenkire nézve egyformán szükségesek. A természet senkit sem kényszerít a kellemes, de nem szükséges javak fogyasztására, tehát azok előállítására sem lehet kényszeríteni. Ezeknek előállításán tehát mindenki szabadon dolgozhatik a törvényes munkaidőn kívül, az úgynevezett commerz-órákban. Ez által mindenkinek alkalom nyújtatik különleges vágyait kielégíteni, a nélkül, hogy a szabadságot és az összhangot zavarná. Minden érték munkaidőben fejeztetik ki. Minden egyén kap egy commerzkönyvet, milyen élvezetek céljából óhajt commerz-órákat dolgozni. A trio, a központi mestertestület stb. tagjai, valamint mindazok, kik fontosabb hivatalokat viselnek, bizonyos számú commerz-órákkal rendelkeznek. A commerz-órák rendszerét igen bőven kifejti; úgyszintén annak nagy előnyeit a pénzrendszerrel szemben, melyet elítél, mert a legtöbb bajnak forrása. Mindamelllett a commerz-órákat is mellékesnek tartja. Mert a földolog, mindent mindnyájuk számára, nem pedig valamit

egyesek, keveset némelyek és semmit a többiek számára.

Részletesen foglalkozik a házasság, a nevelés kérdésével stb. Hite szerint e rendszer mellett minden embernek bőven jut mindenből, mire szüksége van, de tetszés szerint abból is, a mi nem szükséges. Mindenki teljes szabadságot fog élvezni, nem lesz szükség törvényre, nem lesz ellentétes érdek, nem lesz szegény, nem lesz bűnös, nem lesz úr, nem lesz henyélő, nem lesz hatalmas, nem lesz pazarló; óriási lesz a megtakarítás, sok munka feleslegessé fog válni, anyagi gond nem létezik, a házasság a szeretet műve lesz, a nő szabad lesz mint a férfi, a mi már magában elegendő volna, hogy a földet paradicsommá tegye.

A rendszer alapja a társadalomra és az egyénekre vonatkozó törvények. A változatlan alaptörvény pedig a haladás, melynek minden más törvény alárendelendő.

Ha egyszer oly emberek kormányzatra jutnak, kik elveink megvalósítását akarják, akkor minden véres forradalom nélkül ügyünk nyertes lesz. Ez alkalmasint Európa egyik legközelebbi és legnagyobb forradalma által fog történni. A jövőnek forradalmairai csak ezen zászló alatt küzdhetnek, azért mást nem kell tenni, mint az elveket állandóan hirdetni: Egy új Messiás fog jönni, hogy az elsőnek tanítását megvalósítsa.

Weitling cserebankja lényegében megfelelt Owen egyenlőségi munkacserebankjának. Egy intézet, melyen minden termelője egy hasznos cikknek termelvényét letehetette és érte egyenlő értékű papiros elismervényt kaphatott, melyért minden a bank raktárában levő cikket költségáron adtak. Owen és Weitling

terve között a különbség csak abban rejlett, hogy az utóbbi a bank feltétlen corrolariumának tekintette a termelési szövetkezeteket.

A cserebank volt Weitling kedvencz eszméje és vele remélte a capitalistikus termelési rendszert eltávolíthatni. De a cserebank soha sem lépett életbe.

1849-ben hívei kísérletet tettek gyarmatosítási tervének Jowa államában Communia-ban megvalósítására, de ennek szomorú vége lett.¹

Hol bírna a bourgeoisie — bölcsészeit és írástudóit beszámítva — hasonló munkát — mondja Marx — mint Weitling az összhang és szabadság biztosítékait a bourgeoisie emancipációjára — a politikai emancipációra nézve? Ha összehasonlítjuk a német politikai irodalom száraz, kishangú közepszerűségét a német munkások ezen mértéktelen és csillogó első fellépésével; ha összehasonlítjuk a proletariátus ezen óriászerű gyermekcipőit a német bourgeoisie kitaposott politikai cipőinek törpeségével, úgy a német hamupipőkének athleta nagyságot kell jósolni. Be kell val-
lani, hogy a német proletariátus az európai proletariátus theoretikusa, a mint az angol proletariátus nemzetgazdája és a francia proletariátus politikusa.

Weitling időben megelőzi Blanc, Cabet és Proudhon munkáit és a megoldáshoz is közelebb jut. Blanc nem teszi a fejszét a capitalistikus társadalom gyökerére; csak hibáit akarta az állam által kiküszöböltetni; mi az államot tönkre tette volna, ha egyáltalában kivihető volna. Proudhon sokkal élesebben bírálta a tulajd-
ont, de épp oly mérges bírálatban részesítette a

¹ Bernstein: Dokumente des Sozialismus. 1905. 4. füzet. 179. lap.

socialistákat. Cabet munkáscommunismusa legközelebb áll Weitlinghez, de annak forradalmi ereje nélkül. Weitling érdeme főleg az, hogy egyike az elsőknek, kik felismerik, hogy úgy a munkásmozgalom, mint a socialismus hajótörést szenved, ha egymás mellett haladnak el, és azért arra törekszik a kettőt bensőbb összeköttetésbe hozni.¹

Weitung kezdetben erősen Lamennais befolyása alatt állott, de ő a vallást csak a socialismus igazolására használta és annyira eltávozott Lamennaistól, hogy az későbbben súlyosan elítélte. Fourier is mindenesetre befolyással volt rá, úgyszintén Considérant, Owen, St.-Simon, de ő az utópiákat, sajátját sem becsülte túl, mert szerinte nem a könyvvel, hanem vérrel fogják a kérdést megoldani. De mert mégis sem elméletileg, sem gyakorlatilag az utopismustól nem tudott szabadulni, hiába küzdött a sikertelenség örvényével.

Fourier ellen különben erélyesen állást foglal. Gúnyosan mondja, hogy Fourier az összhang associatióját akarja létesíteni és meghagyja a különböző osztályokat és azzal a különböző érdekeket; különböző ételrendeket stb. állapít meg. De legborzasztóbbakat lőtt — mondja Weitling — a tőke elismerésével és jutalmazásával. A szemétdombra a tőkével! Hisz ez egy régi rongy egy új ruhára!

¹ Mehring, előszó Weitling munkájához. XIII. 1.

TARTALOM.

Előszó	V	Lap
I. KÖNYV.		
<i>Bevezetés.</i>		
I. fejezet. A socialismus fogalma és lényege ...	1	
II. fejezet. Az ókor.....	20	
III. fejezet. A kereszténység.....	42	
III. fejezet. A francia forradalomig.....	52	
II. KÖNYV.		
<i>Az Idealismus kora.</i>		
I. fejezet. Saint-Simon és iskolája.....	78	
I. fejezet. Fourier.....	128	
III. fejezet. Leroux és Pecqueur.....	157	
III. fejezet. Louis Blanc.....	191	
V. fejezet. Cabet és Lamennais.....	208	
VI. fejezet. Proudhon.....	222	
VII. fejezet. Owen és Weitling.....	274	